

Fischer Márta

Terminológia és fordítás

*Válogatott terminológiaelméleti és
fordítástudományi tanulmányok*

INSTITUTIO KÖNYVKIADÓ
Pécs, 2018

Lektorálta: Muráth Judit

Kiadja: Institutio Könyvkiadó[®] (Virágmandula Kft.)
Felelős vezető: a kft. ügyvezetője

Borítóterv, nyomdai előkészítés és kivitelezés:
Virágmandula Kft.

ISBN 978-963-467-040-7

© Fischer Márta
© Institutio Könyvkiadó (Virágmandula Kft.)

Tartalom

Előszó.....	7
-------------	---

I. Terminológia és fordítás – a szakterületek metszéspontjában... 11

TERMINOLÓGIA A SZAKMAI KOMMUNIKÁCIÓ SZOLGÁLATÁBAN (In: Dobos Cs. (szerk.) <i>Szaknyelvi kommunikáció</i> . Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51-73. 2010.).....	13
---	----

TERMINOLÓGIA A FORDÍTÁSTUDOMÁNYBAN – FORDÍTÁS A TER- MINOLÓGIAELMÉLETBEN (In: Fóris Á., Károly K. (szerk.) <i>A fordítás titkos ösvényein. Doktori ku- tatások Klandy Kinga tiszteletére II</i> . Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 175-197. 2015.).....	43
--	----

FORDÍTÁS ÉS KÖZVETÍTÉS A NYELVOKTATÁSBAN – MIT NYÚJTHAT A NYELVOKTATÁSNAK A FORDÍTÁSTUDOMÁNY? (<i>Fordítástudomány</i> 12 (1). 50-63. 2010.)	67
---	----

II. Terminológia és fordítás – az oktatásban81

KOMPETENCIAFEJLESZTÉS A SZAKFORDÍTÓKÉPZÉSBEN – ÖRÖK DILEMMÁK, RÉGI-ÚJ MÓDSZEREK ÉS A TERMINOLÓGIAI KOMPE- TENCIA (In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) <i>Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai</i> . Kontraszt: Pécs. 17-49. 2017.).....	83
---	----

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ADALÉK A TERMINOLÓGIA OKTATÁ- SÁHOZ I. TERMINOLÓGIAELMÉLETI ALAPKÉRDÉSEK A FORDÍTÁS- BAN (<i>Fordítástudomány</i> 14 (2). 5-30. 2012.).....	115
---	-----

A TÁRSAS ÉS ÖNÉRTÉKELÉS SZEREPE A FORDÍTÁS OKTATÁSÁBAN (In: Dróth J. (szerk.) <i>Szaknyelv és Szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról 2010-2011.</i> Gödöllő: Szent István Egyetem GTK. 76-82. 2011.).....	147
---	-----

III. Terminológia és fordítás – a fordítói gyakorlatban157

A FORDÍTÓ MINT TERMINOLÓGUS – A FORDÍTÁS FOLYAMATÁBAN (In: Bocz Zs. (szerk.) <i>Porta Lingua – A XXI. századi szakmai, szaknyelvi kommunikáció kihívásai: tanári és tanulói kompetenciák.</i> Budapest: SZOKOE. 93-107. 2015.).....	159
--	-----

MIELŐTT TERMINOLÓGIAI MUNKÁBA KEZDENÉNK (In: Illésné Kovács M., Kegyesné Szekeres E., Kriston R. (szerk.) <i>Logisztika, szaknyelv és szaknyelvoktatás.</i> Miskolc: Miskolci Egyetem. 185-197. 2012.).....	173
--	-----

TERMINOLÓGIAI TÉVHITEK (In: Bocz Zs. (szerk.) <i>Porta Lingua – Tudásmegosztás, értéközvetítés, digitalizáció – trendek a szaknyelvoktatásban és kutatásban.</i> SZOKOE: Budapest. 113-128. 2018.).....	191
--	-----

Előszó

A nyelvek és különösen a nyelvek közötti átjárás lehetősége tanulmányaim kezdete óta érdekel. A nyelvtanulás számomra mindig két nyelv egyidejű fejlesztését, a két rendszer folyamatos megfeleltetését jelentette, és a nyelvvizsgákon is a fordítást tartottam a legizgalmasabb feladatnak. Később, egyetemi tanulmányaim alatt lehetőségem volt e területen magas szintű elméleti ismeretekre is szert tennem, a PTE Közgazdaságtudományi Karának ágazati szakfordítóképzése keretében. Így bár alapvégzettségem szerint közgazdász vagyok, később pedig jogi, illetve európai uniós tanulmányokat folytattam, az egyetemi évek alatt szakfordítói, majd később terminológus-tréner (ECQA) képesítést is szereztem. Ez későbbi pályafutásomat is meghatározta, hiszen egy hosszabb közigazgatási kitérő után jelenlegi oktatási és kutatási tevékenységem is a szakfordításhoz és terminológiához kötődik.

A terminológia fordításban betöltött szerepét és jelentőségét már az egyetemi évek alatt megtapasztaltam. E felismerést a központi közigazgatásban eltöltött többéves munkatapasztalatom is megerősítette, ahol a fordítások koordinálásáért is felelős egység vezetőjeként folyamatos bizonyítékát láttam annak, hogy a fordítási és a terminológiai kérdések a gyakorlatban összekapcsolódnak, ezek megválaszolásához, a jelenségek leírásához azonban nélkülözhetetlenek az elméleti ismeretek. Így nem véletlen, hogy doktori kutatásaim keretének e témát, a fordító terminológus szerepének vizsgálatát választottam, egy speciális kontextusban, az Európai Unióban. A kutatásokban elmélyülve érdeklődésem egyre inkább a fordításközpontú terminológiaelmélet felé fordult, amelynek gyakorlati hasznát nem csak oktatóként, hanem fordítóként, lektorként is tapasztalom.

A tanulmánykötet, amelyet kezében tart az olvasó, az elmúlt tíz év e sokrétű kutatási, oktatói, fordítói és munkatapasztalatainak összegzését adja. Nem nyelvészként érkeztem e területre, így több szakterület határán mozgok. Ezért célom az is, hogy kutatásaim révén a különböző, tevékenységükben mégis összekapcsolódó területek képviselői közelebb kerüljenek egymáshoz, azaz az adott szakterület képviselői („a” szakemberek), valamint a nyelvész, a szakfordító és a terminológus – maguk is szakemberek – egy-egy közös munka során megismerjék egymás

szempontjait, az oktatás pedig felkészítse őket e szempontok kölcsönös elfogadására.

A tanulmánykötet e szellemben tagolódik három fejezetre. A kötet első fejezete a fordítástudomány, a terminológiaelmélet és a kapcsolódó szakterületek metszéspontjában vizsgálódik. Az első tanulmány feltárja a terminológiaelmélet kialakulásának gyökereit, a terminológia atyja, Eugen Wüster terminológiatanának alapelveit, napjaink elméleti irányzatait, a terminológiai munka típusait, ezek nyelvtervezésben betöltött szerepét és a terminus különböző értelmezéseit. A második tanulmány arra a jelenségre keres magyarázatot, hogy a terminológia és a fordítás a gyakorlatban ugyan évszázadok óta szorosan összekapcsolódik, ám a két tudományterület hosszú ideig mégsem mutatott érdeklődést egymás iránt, és a nyelvészek is későn kapcsolódtak be e kérdések vizsgálatába. A fejezetet záró tanulmány abból a felismerésből született, hogy a fordítási feladatoknak a nyelvoktatásból való fokozatos kiszorulása negatív hatással lehet a közvetítési készség fejlesztésére, a fordítói szakma presztízsére és a szakembereknek (a terminusok alkotóinak és használóinak) e téma iránti érzékenységre. E szakterületeknek ezért kiemelt szerepe van a fordítási és terminológiai jelenségek összekapcsolásában, vizsgálatában és főként tudatosításában.

E gondolathoz kapcsolódva a második fejezet a terminológia és a fordítás oktatási vonatkozásaira helyezi a hangsúlyt. Az első tanulmány a kompetenciafejlesztés dilemmáival és módszertani lehetőségeivel foglalkozik. Míg a nyelvi, interkulturális, fordítási kompetenciák fejlesztésének mikéntjében konszenzus mutatkozik, a terminológia oktatása gyakran a terminológia-menedzsmentre, az adatbázisok használatára korlátozódik. Ezért a terminológiai kompetencia önálló kompetenciaként való fejlesztése mellett érvelek. A fejezet további két tanulmánya ehhez nyújt elméleti és gyakorlati támpontot. A második tanulmány a terminológia alapfogalmait ismerteti, bemutatva a terminus fordításközpontú megközelítését, a szövegkohézióban betöltött szerepét és a fogalmi rendszerek különbségei esetén követhető stratégiákat (honosítás vs. idegenítés). A fejezet zárótanulmánya módszertani ötleteket ad azon „puha” készségek fejlesztésére, amelyeket a fordítási piac leginkább hiányol a végzett hallgatóknál.

A harmadik fejezet középpontjában a fordító áll. Az első tanulmány azokat a döntési pontokat tárja fel, amelyekkel a fordító a terminusok fordítása során találkozhat a szövegben. A második tanulmány a termi-

nológiáról való gondolkodás fejlődését követi nyomon, rámutatva a különböző irányzatok eltérő megközelítéseire és a terminológiai alapfogalmak eltérő értelmezéseire. A kötet zárótanulmánya – a fentiek összegzéseként – azokat a tévhiteket igyekszik eloszlatni, amelyek a leendő és gyakorló fordítók terminológiáról való gondolkodását ma is meghatározzák.

A tanulmányok mindegyikében végigvonul az a gondolat, hogy a terminológia a fordítás folyamatában döntési helyzetek sorát jelenti. E döntések mögött pedig stratégiák állnak. Ezért a fordító számára nem is az egyedi döntések, hanem az adott fordítási célnak megfelelő stratégiák ismerete jelenti a kulcsot a helyes megoldáshoz. A különböző célok ugyanis más-más stratégiákat tesznek szükségessé. Bár a szkoposzelméletnek – azaz a célnyelvi közönség és a szöveg elsőbbségének köszönhetően – bevett stratégia a honosítás (a funkcionális ekvivalensek használata), az idegenítésnek ugyanolyan jogosultsága lehet, különösen a jogi fordítások esetében. Ennek felismeréséhez stratégiai gondolkodásra van szükség, amelyre a fordítók éppen a terminológiaeلمélet révén tehetnek szert. Ez tudatosíthatja bennük azt, hogy a nyelvhasználati mellett a rendszerszinten is mozogniuk kell, egyidejűleg aktiválva a nyelvészeti, szakmai és terminológiai ismereteket.

Látható, hogy a terminológia és a fordítás összekapcsolódása és ennek elméleti, tudományos vizsgálata a gyakorlat és az oktatás számára is hasznos eredményekkel szolgál. A cél továbbra is az, hogy e két terület egymást segítve olyan elméleti támponttal szolgáljon, amely a mindennapi gyakorlatban segíti a fordítókat. A tanulmánykötet e gyakorlati szempontot mindvégig szem előtt tartva kíván e cél megvalósulásához hozzájárulni.

A tanulmányok egy kötetbe rendezése lehetőséget adott arra is, hogy a kisebb elírásokat, a megértést nehezítő kifejezéseket, gondolatokat korrigáljam, különös tekintettel a „fogalom – megnevezés” és a „nyelvhasználati szint – rendszerszint” fogalompárokra. Ezért külön köszönet illeti a kötet lektorát, Muráth Juditot, aki szaktudásával, éles meglátásaival és alaposságával folyamatos inspirációt ad kutatásaimhoz.

Budapest, 2018. szeptember

A szerző

I.

TERMINOLÓGIA ÉS FORDÍTÁS

—

A SZAKTERÜLETEK METSZÉSPONTJÁBAN

Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában

1. Bevezetés

A terminológia kiemelt szerepet tölt be az egy- és többnyelvű szakmai kommunikációban. Zauberga (2005:107) szavaival élve: terminológia nélkül nincs szakmai kommunikáció, szakmai kommunikáció nélkül pedig nincs tudástranszfer. A gyors tudományos és technológiai fejlődés eredményeként egyre nagyobb szükség van új terminusok alkotására, a szakterületek terminológiájának rendszerezésére és többnyelvű megfeleltetésére. Hazai viszonylatban nagy kihívást jelent az is, hogy jelenleg nincs, illetve szünetel a terminológus-képzés, a szakemberek és nyelvészek képzésében pedig – a fordítóképzés kivételével – általában nem kapnak helyet a terminológiai ismeretek. Eközben a terminológia nemcsak a nyelvészet egyes területeihez (a lexikográfiához, a fordítástudományhoz és a szaknyelv kutatáshoz), hanem más tudományágakhoz is szorosan kapcsolódik, és feltételezi e területek képviselői, így a nyelvészek és a szakemberek közötti együttműködést is. A terminológiai ismeretek oktatása és terjesztése tehát valamennyi szakmában és tudományterületen indokolt lenne. A tanulmány célja ezért az, hogy a hazai és nemzetközi munkákra támaszkodva minél szélesebb körű áttekintést adjon e területről.

2. A terminológia elmélete

2.1. *A kezdetektől az elmélet megteremtéséig*

A terminológia – még ha nem is így nevezték¹ – évszázadok óta része az emberi kommunikációnak és tevékenységnek. A táplálékszerzéshez, az elemi szükségletekhez, majd az egyes mesterségekhez kapcsolódóan

¹ A terminológia megnevezést mai értelemben először William Whewell használta 1837-ben, a *History of the Inductive Sciences* című művében, a szakszókincs megnevezésére (Budin–Oeser 1999).

a kezdetektől szükség volt az eszközök és a tevékenységek *megnevezésére*, így a korai szójegyzékekben már szakszavak és szakkifejezések is megtalálhatóak (Kurtán 2006:932) Ez az igény később összekapcsolódott a nemzeti nyelv fejlesztésével. A tudomány nyelve ugyanis évszázadokon át a latin volt, így egészen a 16. századig a szakmai nyelvhasználatban is a latin volt az uralkodó. A humanizmus és a reneszánsz azonban újjáélesztette a nemzeti nyelveket, így megindult a tudomány és a mesterségek nemzeti nyelvének, különösen a szókészletnek a tudatos fejlesztése is.

A megnevezések alkotása azonban sokáig véletlenszerűen, általános alapelvek és szabályok nélkül történt. A 18. században azonban felismerték, hogy szükség van az egyes szakterületeken a megnevezések alkotására vonatkozó *alapelvek* kidolgozására, a már létező megnevezések *rendszerezésére* (Budin–Galinski 1999). Ez elsősorban a természettudományokra volt jellemző, amelyeket – ma már elképzelhetetlen – fogalmi káosz és a megnevezések sokasága jellemezett. Mindezek eredményeként megindult az egyes tudományterületek – különösen a botanika, a kémia, a zoológia – rendszerezése, és megindult a megnevezések alkotására vonatkozó alapelvek kidolgozása. Ennek egyik leghíresebb eredménye a svéd Linné bináris nomenklatúrája a botanika területén, de említhetjük még az orosz Lomonosov (fizika-kémia), a francia Diderot (a francia enciklopédia szerkesztője), az olasz Galilei (mechanika), valamint Lavoisier és Berthellot (kémia és zoológia) munkáit is (Cabré 1999, Fóris 2005b, Muráth 2005). A felsorolásból egyrészt látható, hogy a tevékenységben a természettudományos diszciplínák tudósai jártak az élen. Másrészt az alapelvek az egyes tudományterületekhez kötődtek, és nem nyújtottak általános, valamennyi tudományterületre érvényes módszereket.

A 19. század második felének ipari fejlődése rendkívül sok új fogalom és megnevezés megjelenését eredményezte, elsősorban a műszaki tudományokban. Az új fogalmak meghatározását és az új megnevezések alkotását nem kísérte tudatos nyelvfejlesztés, így a szakemberek közötti kommunikációban hamarosan nagy problémák jelentkeztek. Gyakran előfordult ugyanis, hogy egy fogalomhoz több megnevezés, illetve egy megnevezéshez több fogalom kapcsolódott. E probléma több nyelv viszonylatában is megjelent, hiszen a tudomány nemzetközivé válásával a szakmai közösségek már a nyelvi határokat is átlépték. A tudatos nyelvfejlesztés így a nemzeti és a nemzetközi kommunikációban is egyre sürgetőbb igényként merült fel. Ezt felismerve igen korán megjelentek

az egységesítési törekvések, és a századfordulón megalakultak az első szabványügyi szervezetek. A szabványosítás ugyanakkor egyértelművé tette, hogy nem elegendőek az egyes tudományterületekhez (a botanikához, a zoológiához, kémiához, stb.) kötődő alapelvek, hanem szükség van általános, valamennyi tudományágban és nyelvben érvényesíthető alapelvek kidolgozására. (Budin–Galinski 1999). Ezeknek az általános alapelveknek a kidolgozásában játszott úttörő szerepet Eugen Wüster osztrák tudós, mérnök és vállalkozó.

2.2. Eugen Wüster általános terminológiatana

Wüster elsődleges célja a nemzeti és nemzetközi szakmai kommunikáció előmozdítása volt. 1931-ben megjelent doktori disszertációja az elektronika nemzetközi szabványosításának kérdéseivel foglalkozott. A disszertációban kidolgozott alapelveket a mai ISO (International Organisation for Standardization) jogelődje, az ISA (International Federation of National Standardizing Associations) is átvette, így tevékenysége a nemzetközi együttműködést is előmozdította.² E kérdések tanulmányozását Wüster azért tartotta szükségesnek, mert a korabeli nyelvészet nem tudott választ adni a szakmai kommunikációban jelentkező problémákra. A nyelvészet nem mutatott érdeklődést a szaknyelvi szókincsben lezajlott változások iránt, és nem foglalkozott a tudatos nyelvfejlesztés kérdéseivel sem. Wüster azonban elengedhetetlennek tartotta a nyelvészet hozzájárulását, ezért – e hiányt felismerve – egy szaknyelvi diszciplínát kívánt megteremteni. Elméletét általános terminológiatannak (*Allgemeine Terminologielehre*) nevezte, amelyet 1974-ben megjelent tanulmányában (Wüster 1974) és (később posztumusz kiadott) egyetemi előadásában (Wüster 1979) ismertetett.

Wüster terminológiatánában az általános jelzőnek nagy jelentősége van, mert ez utal arra a tényre, hogy az egyes diszciplínákhoz kötődő (általa speciális terminológiatannak – *Spezielle Terminologielehre* – nevezett) elvek és módszerek mellett immáron egy nyelvtől és tudományterülettől független elmélet kidolgozása volt a cél, elsődlegesen a szabványosítási

² Wüster hatására az ISA 1936-ban műszaki bizottságot hozott létre a terminológia szabványosítására (TC 37). Wüster kezdeményezte a ma is működő bécsi INFOTERM (Internationales Informationszentrum für Terminologie) központ létrehozását is. A szervezet akkoriban az UNESCO égisze alatt jött létre, ma már nemzetközi társulásként működik, és hozzá tartozik az ISO TC 37-es műszaki bizottsága is.

törekvéseknek megfelelően. Wüsterre a strukturalista nyelvészet és az ún. Bécsi Kör filozófusai és természettudósai voltak nagy hatással. Nem véletlen, hogy elméletében a fogalmat állította a középpontba, és vizsgálódásai is a fogalomból indultak ki. A fogalmakat a nyelvtől független kognitív egységeknek tekintette, amelyek egy fogalmi rendszerbe illeszkednek. Ez a fogalom alapú (onomasziológiai) megközelítés különbözteti meg a terminológiai munkát a lexikográfiától, amely a nyelvi jelből indul ki (szemasziológiai megközelítés). Másképp: a terminológiai elv szerint a fogalomból haladunk a megnevezés felé, míg a nyelvészeti elv szerint a szóalakból indulunk ki, és ahhoz keressük a jelentést. (Muráth 2005:34). Wüster ezzel egyértelműen elkülönítette a terminológia elméletének logikai-filozófiai alapjait a nyelvészeti alapoktól. A terminológiát a logika, az ontológia, az informatika és a szaktudományok között elhelyezkedő határterületként határozta meg.

Wüster elmélete nagy hatással volt a szabványosításra és a terminológiai kutatásokra, és napjainkban is meghatározó szerepet tölt be. Elméletének értékelésekor vagy alkalmazásakor azonban sosem szabad szem elől téveszteni azt, hogy milyen indíttatásból tartotta szükségesnek egy általános terminológiát kidolgozását. Elméletével ugyanis elsősorban a műszaki területek szabványosítási igényeinek kívánt megfelelni, ezért az általa kidolgozott elvek és módszerek is e kontextusban voltak alkalmazhatóak. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a szabványosítás nem nyújthat minden területen megoldást, így ezekre a területekre a wüsteri elvek sem „importálhatóak” változtatás nélkül. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert egyes diszciplínák – mint a szaknyelv kutatás és a szaklexikográfia – gyakran változtatás nélkül vették át elméletét, és az elméletet ért bírálatok is néhol erre a tényre vezethetők vissza (vö. Muráth 2010a). Wüster elmélete tehát a szakmai kommunikáció meghatározott igényeire, egy meghatározott területen nyújtott választ, így e feltételek változásával az elmélet is szükségszerű módosításra szorul. Erre később számos terület – így például a fordítástudomány – is rámutatott.

2.3. A nyelvészeti irányzatok megjelenése

A történeti előzményekből is látható, hogy a terminológia elméletének alapjait nem a nyelvészeti érdeklődés teremtette meg. A 18. és 19. században a tudósok jártak élen – elsősorban a természettudományos disz-

ciplínákhoz kötődő – alapelvek és szabályok kidolgozásában. A 20. század elején, a szabványosítási törekvések megjelenésével pedig a mérnökök részéről merült fel igény a nemzeti és nemzetközi szakmai kommunikáció előmozdítására, a nyelv tudatos fejlesztésére és ennek érdekében közös alapelvek kidolgozására.

Ezzel párhuzamosan azonban a nyelvtanárok és a nyelvészek érdeklődése is a terminológiai kutatások felé fordult – a szaknyelv kutatásnak és -oktatásnak köszönhetően. A húszas években a holland, német, svájci, majd csehszlovák kereskedelmi főiskolákon folyó szaknyelvvoktatás ráirányította a figyelmet a terminológia jelentőségére (Muráth 2005). Felismerték, hogy a szakmai kommunikációhoz szakmai és nyelvi ismeretek is szükségesek, és ebben meghatározó szerepet játszik a terminológia. Így a szaknyelvvoktatás részéről is felmerült az igény a terminológia kérdések vizsgálatára. A kutatásokhoz a prágai nyelvészeti iskola strukturalista szemlélete és az ún. *Wirtschaftslinguistik* is jó alapot kínált. A nyelvészek így a szaknyelv révén kerültek kapcsolatba a terminológiai kérdésekkel, akik a terminológiához tehát nyelvészeti alapon közelítettek, és a vizsgálatokba alkalmazott nyelvészeti módszereket is bevontak.

A harmincas évektől kezdődően tehát több helyen is indultak terminológiai kutatások, amelyekből a későbbi kutatásokat is meghatározó terminológiai iskolák kinőttek (Muráth 2005). Az iskolákban két markáns irányzat különíthető el (Budin–Oeser 1999). Az egyik irányzat szemlélete – Wüster elméletét követve – interdiszciplináris, és kutatásának középpontjában a fogalom áll. A másik az alkalmazott nyelvészettel és a szaknyelv kutatással van szoros kapcsolatban, így középpontjában a fogalom nyelvi megnyilvánulása, a megnevezés áll. Míg a bécsi iskola (amelyhez Wüster is kötődött) elméleti alapjait a filozófia és a természettudományok jelentették, addig a prágai és kanadai kutatások első sorban nyelvészeti irányultságúak voltak.

2.4. *A terminológia elmélete napjainkban*

Bár Laurén és Picht (2006) szerint ma már nem filozófiai értelemben vett terminológiai iskolákról, hanem különböző kutatási és érdeklődési területekről lehet beszélni, a nyelvészeti irányzat és Wüster elméletének hatása napjaink terminológiai kutatásaiban is jól nyomon követhető. Ez abban mutatkozik meg leginkább, hogy a tudományos szakirodalomban nincs egységes álláspont arról, önálló tudományágnak tekinthető-e a

terminológia vagy sem. A vélemények általában aszerint különülnek el, hogy melyik irányzat képviselőiről van szó. A nyelvészeti irány szerint a terminológia nem tekinthető önálló tudományágnak, azt szigorúan a nyelvészet részének kell tekinteni. A másik irány Wüster elméletét viszi tovább, aki a terminológiát önálló, interdiszciplináris tudományterületnek tekintette, és azt a nyelvészet, a logika, az ontológia, az informatika és a nyelvtudományok határterületeként határozta meg. Ezért a wüsteri irányzatok a terminológiát a többi tudományterülethöz független, transz- és interdiszciplináris tudományágnak tartják.

Összességében megállapíthatjuk, hogy bármilyen irányzatról is legyen szó, a tudósokat, majd később a szakembereket és nyelvészeket mindig a gyakorlatban felmerülő igények és tapasztalatok indították arra, hogy a terminológiával elméleti, tudományos szinten is elkezdjenek foglalkozni. Ennek köszönhetően – függetlenül attól, hogy e területet önálló tudománynak tekintjük-e vagy sem – létrejött egy olyan módszertan, amely a fogalom középpontba helyezésével lehetővé tette egy adott szakterületen a fogalmi rendszerek feltárását, az egyes fogalmak közötti kapcsolatok leírását, valamint a fogalmak és a megnevezések közötti kapcsolatok elemzését (Sandrini 1997). Ez a szakmai kommunikáció számára is óriási előrelépést jelent, hisz ezzel vált és válik lehetővé a szakmai tartalmak (a fogalmak) és e tartalmak kommunikálására használt nyelvi és nem nyelvi eszközök (a megnevezések) feltárása és ábrázolása.³

2.5. *A terminológia elméletének terminológiája*

A különböző irányzatok megjelenése óhatatlanul azzal a következménnyel jár, hogy a szakirodalomban használt terminológia sem egységes. Az egyes elméletek képviselői mást-mást érthetnek ugyanazon megnevezéseken, vagy ugyanarra a fogalomra más-más megnevezést használhatnak. Azt is mondhatnánk, hogy ma e területet is olyan terminológiai sokszínűség jellemzi, mint amelyet a mérnökök tapasztaltak a század-

³ A terminológiai szakirodalomban – ahogy arra e tanulmányban több helyen is utalok – az alapfogalmak elnevezésében sincs egységes álláspont. Így például Temmerman (2000) nem fogalomról (*concept*), hanem értelmi egységekről (*units of understanding*) beszél, aminek hátterében Wüster elméletének kritikája áll. A tanulmány keretei nem teszik lehetővé napjaink elméleti irányzataiban használt alapfogalmak összevetését, így a továbbiakban – amikor a fogalmi és a nyelvi szintre utalok – fogalomról és megnevezésről beszélek.

fordulón. Így nincs könnyű dolgunk, ha ma azt kívánjuk meghatározni, mit is értünk pontosan *terminológián*.

Az angol nyelvű szakirodalomban, és különösen a nyelvészeti alapkra épülő irányzatokban (Sager 1990, Cabré 2003) a *terminology* ('terminológia') egyidejűleg három fogalmat is takar: egy adott szakterület terminusainak összességét, ezek összegyűjtésének, leírásának, megjelenítésének eljárásait és módszereit, végül e terminusok tanulmányozásának alapelveit. Röviden: a *terminology* a terminusok összességére, egy gyakorlati tevékenységre és az ehhez kapcsolódó elméletre is utal. Rita Temmerman (2000) hasonló megközelítést követ, de könyvének bevezetőjében az írásmóddal is különbséget próbál tenni a jelentések között. A *Terminology* (nagybetűvel) a terminológia tanulmányozásának elméletére, míg a *terminology* (kisbetűvel) a szakszókincsre utal. Az angolszász és a francia szakirodalom Wüster elméletét a terminológia általános elméletének nevezi (*General Theory of Terminology*, *Théorie générale de la terminologie*), és a GTT, illetve a TGT rövidítést alkalmazza rá, de elterjedt még a klasszikus és a hagyományos elmélet elnevezés is. Nyelvészeti irányzatokról lévén szó, önálló tudományterületre nem utal megnevezés.

A német nyelvű szakirodalomban a megnevezések szintjén is különbséget tesznek e jelentések között. A *Terminologie* ('terminológia') jelentheti egy szakterület terminusainak összességét és a terminológia elméletét is. Wüster nyomán azonban ez utóbbi jelentésre már a *Terminologielehre* ('terminológiatan') is elterjedt. Sőt, mivel a wüsteri elméletek a terminológiát önálló tudományágnak is tartják, ezért a német szakirodalomban a *Terminologiewissenschaft* ('terminológiatudomány') elnevezés is megjelenik. A terminológiával kapcsolatos gyakorlati tevékenységekre összefoglalóan bevett a *Terminologearbeit* kifejezés. Ez a kifejezés is Wüsterre vezethető vissza, bár Mayer (2008) szerint a francia *travail de terminologie* mintájára is születhetett. Galinski és Budin (1999:2185) azonban tudatosan kerülik ez utóbbi kifejezést, mert túl szűknek, homályosnak és a szakirodalomban – a vonatkozó ISO 1087 szabvány ellenére is – eltérően definiált fogalomnak tartják. Ezért a *Terminologearbeit* mellett bevezették e tevékenység dinamikus jellegét jobban kifejező *Terminologieearbeitung* ('terminológia kidolgozása') kifejezést is (Budin–Galinski 1999).

A magyar szakirodalomban használt terminológiában jól nyomon követhető a különböző nyelvű szakirodalom hatása, így az nem mondható egységesnek. Ennek részletes elemzése meghaladná e tanulmány

kereteit, ezért most csak azt tisztázom, hogy a továbbiakban milyen elnevezéseket használlok. Az egyértelműséget szem előtt tartva terminológián a terminusok összességét értem. Tudományos szintű tanulmányozását a terminológia elméletének, a gyűjtésére, leírására, megjelenítésére irányuló gyakorlati tevékenységeket pedig összefoglalóan terminológiai munkának nevezem. Az alapfogalmakkal kapcsolatos további eltérésekre lábjegyzetben hívom fel a figyelmet.

3. Deskriptív és preskriptív terminológiai munka

A terminológiai munka több szempont alapján is csoportosítható. Lehet egy nyelvű, amikor egy nyelven belül végzünk terminológiai munkát (például feltárjuk egy adott terület fogalmi rendszerét vagy alkotunk terminusokat), vagy több nyelvű, amikor két vagy több nyelv viszonylatában van szükség terminológiai munkára (például fordítás esetén). Emellett beszélhetünk szisztematikus terminológiai munkáról, amikor a cél egy adott szakterület teljes terminológiájának feltérképezése, illetve eseti terminológiai munkáról, például egy adott szöveghez kapcsolódóan. Ez utóbbira példa a fordításorientált terminológiai munka, amely gyakran egymást követő, eseti terminológiai munkából áll, és a szisztematikus terminológiai munka első lépése lehet (Mayer 2008). A DIN 2342 szabvány különbséget tesz még a szakterülethez kötődő, illetve több szakterületen átívelő, valamint a preskriptív és deskriptív terminológiai munka között. A továbbiakban a deskriptív és preskriptív terminológiai munkával foglalkozom részletesen.

A történeti áttekintésből kiderül, hogy a terminológiával több célból kezdtek el foglalkozni. Egyrészt már a középkorban felmerült az igény arra, hogy az egyes szakterületeken meglévő tudást szisztematikusan feldolgozzák, és ehhez a fogalmi rendszereket és a fogalmak egymás közötti kapcsolatait leírják. Később, a 18. században hamar világossá vált, hogy az egyes szakterületekhez kötődően szükség van a megnevezések alkotására vonatkozó alapelvek és szabályok előírására is. A 20. század elején megjelentek az első ipari és műszaki szabványok, amelyek rámutattak arra, hogy szükség van a szakterülettől és nyelvtől független, általános érvényű szabályok és módszerek előírására is. Ennek megfelelően beszélhetünk előíró (preskriptív) és leíró (deskriptív) terminológiai munkáról. Budin és Galinski (1999:2195) szavaival élve: a deskriptív

munka a terminológia komplexitásának valóságghű és lehetőleg teljes körű leírását, míg a preskriptív terminológiai munka egyfajta kontrollt jelent, amelynek célja éppen e komplexitás tudatos csökkentése.

3.1. Preskriptív terminológiai munka

Az előíró tevékenységek hátterében általában egységesítési törekvések állnak, amelyek célja a szakmai kommunikáció optimalizálása. Erre nemzeti, nemzetközi szinten, de egy vállalat esetében is merülhet fel igény. A vállalatoknál például gyakran előfordul, hogy ugyanannak a terméknek több megnevezését használják párhuzamosan. Az ebből adódó félreértések súlyos problémát okozhatnak a minőségbiztosításban és a termékfelelősségben, és komoly anyagi következményekkel is járhatnak, ezért a vállalatok egy része már nagy hangsúlyt fektet a belső terminológia egységesítésére. Hasonló igény mutatkozhat nemzeti szinten is egy szakterület, vagy egy teljes ágazat (például az oktatás) terminológiájának egységesítésére, ami mögött nyelvpolitikai célok is meghúzódhatnak. Nemzetközi szinten pedig a nyelvi korlátokat áthidaló nemzetközi kommunikáció megteremtése lehet a cél.

Az egységesítés tehát több szinten és formában is megvalósulhat, és ennek megfelelően hatóköre, kötelező ereje is különböző lehet. Értelemszerűen a jogszabályokban, a műszaki előírásokban és a jogszabályba foglalt szabványokban megjelenő egységesített (utóbbi esetben szabványosított) terminológiának lehet kötelező ereje, de fontos szabályozó szerepet tölthetnek be az egyes cégek és szervezetek egységesített terminológiái is (mint a fenti példában), amelyeket az adott területen kváziszabványként ismernek el (Budín–Galinski 1999). Ebből adódóan a kötelező jelleg relatív kategória, hiszen az mindig az előírás jogi erejétől, az alkalmazási területtől és a kibocsátó szerv, szervezet hatókörétől függ.

3.1.1. Terminológia és szabványosítás

A terminológia jelentőségére éppen a századfordulón megjelenő ipari és műszaki szabványok megjelenése irányította a figyelmet. Hamar világossá vált ugyanis, hogy egy dolog, termék vagy eljárás szabványosítása előtt szükség van a szabványban megjelenő terminológia egységesítésére is. Wüster is ezért kezdett el e kérdésekkel foglalkozni. A szabványok-

nak ezért mindig van egy olyan része, amely a szabványhoz tartozó terminológiát tartalmazza. E szabványoknak tehát elsődlegesen nem a terminológia, hanem az adott termék, eljárás szabványosítása a célja, de ezek, mintegy „melléktermékként”, a szabványosított terminológiát is tartalmazzák. Ezen kívül vannak ún. terminológiai szabványok is, amelyeknek már kizárólag a terminológia szabványosítása a célja (Budin–Galinski 1999). A szabványosítás a terminológia egységesítésének leg-szigorúbb formáját jelenti.

A szabványosítás egy erre felhatalmazással rendelkező intézményt is feltételez. A legtöbb szabványosító testület először nemzeti szinten, az első világháború után jött létre, majd a harmincas években az együttműködés nemzetközi szintre is kiterjedt. 1906-ban hozták létre az International Federation of the National Standardizing Associations (ISA) szervezetet, amely az 1947-ben alapított és ma is működő International Standards Organisation (ISO) elődjének tekinthető. Magyarországon a Magyar Szabványügyi Testület felel a szabványosításért.⁴

3.1.2. Terminológia a nyelvtervezésben

A terminológia fejlesztése mögött nemzeti szintű nyelvpolitikai, kulturális vagy gazdasági megfontolások is meghúzódhatnak, így nem véletlen, hogy a nyelvtervezési modellekben a terminológia is megjelenik. Legtöbbször a politikai, gazdasági változások teszik szükségessé a terminológia fejlesztésének tudatos, nemzeti szintű tervezését. Gondoljunk a balti országokra, ahol az orosz nyelv dominanciája miatt évtizedekig nem volt lehetőség a nemzeti nyelvek terminológiájának fejlesztésére. Példaként említhetjük a kényelvű Kanadát is, ahol a 70-es évektől kezdődően intenzíven, nagy anyagi ráfordítással indult meg a szakterületek francia terminológiájának kialakítása. Kínában gazdasági célok, a tudástranszfer elősegítése áll a terminológia fejlesztésének háttérében (Engel–Picht 1999). A kelet-európai országokban pedig a piacgazdaságra való áttérés tette szükségessé a gazdasági terminológia átalakítását és fejlesztését.

A tudatos fejlesztésnek nagy jelentősége van azokban az országokban, ahol a tudást importálják. Egy olyan nyelvi közösség, amely a más-
hol, más nyelven létrejött tudásnak és technológiának csak a felvevője, általában szabályozni kívánja a tudást hordozó terminológia átvételét. E

⁴ A Magyar Szabványügyi Testület honlapja a www.mszt.hu oldalon érhető el.

szabályozás többféle stratégiát követhet, amelyről Budin és Wright (2001) adnak részletes áttekintést. Azokban az országokban, ahol erős a nemzeti nyelv védelme, mint például Franciaországban vagy a szovjet utódállamokban, tudatosan kerülnek az idegen (azaz a domináns, nemzetközi közvetítő nyelvekből átvett) szavakat, és saját elemekből kívánják megteremteni a szakterületek terminológiáját. Van azonban példa arra is, hogy az ország nem a nemzeti nyelv(ek) fejlesztésében, hanem a nemzetközi közvetítő nyelvben látja versenyképességének kulcsát. India a függetlenség elnyerése után egyik nyelvét sem tette hivatalossá. Emiatt az angol nyelv a gyarmati időszak elmúltával is a tudomány, a technológia, az oktatás és az etnikumok közötti közvetítő nyelv maradt, ami az indiai értelmiség számára megkönnyítette a bejutást az amerikai, brit és ausztrál egyetemekre. E (nyelv)tudásnak köszönhetően az indiai értelmiség – különösen a mérnökök és az informatikusok – ma már India egyik legfontosabb exportcikkét jelentik. E példából is látható, hogy a terminológia fejlesztésével kapcsolatos döntések közvetve egy ország versenyképességét is meghatározhatják.

3.2. Deskriptív terminológiai munka

Az egységesítésre és szabványosításra elsősorban a műszaki és természettudományokban van példa, ahol jól leírhatók a fogalmi rendszerek, és ahol – a történeti áttekintésből is láthatóan – évszázados hagyományai vannak e tevékenységeknek. Az egységesítési és szabványosítási törekvések nagy szerepet játszottak a terminológia elméletének – Wüster terminológiatanának – megteremtésében is, ezért sokáig a preskriptív terminológiai munkát tekintették „klasszikus” terminológiának. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a terminológiai munka nem azonos a szabványosítással, és nem csupán előíró munkát jelent. Bár könnyen arra a megállapításra juthatnánk, hogy a kommunikáció hatékonysága érdekében minden területen szükség lenne egységesítésre (különösen a szinonímia és a poliszémia kiküszöbölésére), ez nem mindenhol lehetséges, és nem is feltétlenül szükséges.

Ez jellemző a társadalomtudományok terminológiáira, amelyeket nem mindig lehet olyan szigorú, hierarchikus fogalmi rendszerben, alá- és fölérendeltségi viszonyokban ábrázolni, mint a természettudományokban. Az elméleti, elvont fogalmakat sokkal nehezebb egységesíteni, mint a mennyiségi fogalmakat, például a mértékegységeket. Az egysége-

sítés itt azért sem lenne lehetséges, mert a társadalomtudományokat éppen az elméletek sokasága és az ebből adódó terminológiai sokszínűség jellemzi. Mivel az elméletek általában személyekhez kötődnek, és gyakran „versengenek” egymással, ezért kevés esély van arra, hogy az elméletek képviselői megegyezzenek az egységes terminológia használatáról (Budin–Galinski 1999). Ez a jelenség nem csak a tudományokra jellemző. A gazdasági életben, a vállalatok közötti versenyben is lehet cél, hogy ugyanazt a terméket, eljárást, fogalmat máshogy nevezzék. A vállalaton *belüli* terminológia egységesítéséhez tehát egyértelmű érdek fűződik, a vállalatok *közötti* verseny azonban éppen az egységesítés ellen hathat (amennyiben nincsenek ezt felülíró nemzeti vagy nemzetközi egységesítési törekvések). Előfordulhat az is, hogy a különböző megnevezések (szinonimák) használatának éppen a kommunikáció elősegítése a célja, hiszen például egy laikusok számára írt ismeretterjesztő szövegben a fogalmak leírására általában nem a tudományos cikkekben használt megnevezéseket, hanem egy, a megértést jobban segítő szinonimát használunk.

Ezekben az esetekben így elsősorban a deskriptív terminológiai munkára van példa, amelynek célja nem a szabályozás, a használat előírása, hanem egyfajta „látélet” készítése. A leíró tevékenységnek több funkciója is lehet: feltárhatja és összehasonlíthatja a már létező terminológiákat, fogalmi összefüggéseket, előkészítheti a preskriptív tevékenységet, elősegítheti a terminológiahasználatot a fordításban, végül szótárakat és adatbázisokat állíthat elő (Budin–Galinski 1999:2193).⁵ E felsorolásból is látható, hogy a preskriptív tevékenységet megelőzi a deskriptív terminológiai munka, annak lényegében előfeltételét jelenti.

Budin és Galinski (1999) arra is felhívják a figyelmet, hogy a terminológiai munka nem mindig jelent tudatos tevékenységet. A kutatás, a gazdasági folyamatok és a szakmai tevékenységek szükségszerű velejárójaként a szakemberek folyamatosan alakítják szakterületük terminológiáját, anélkül, hogy ennek tudatában lennének. Mivel a képzésük során nem találkoztak terminológiai ismeretekkel, ezért gyakran nincsenek is

⁵ E területtel, azaz a már meglévő terminológiai adatok szakszótárba rendezésével és terminológiai adatbázisok létrehozásával foglalkozik a terminográfia (*terminography*, *Terminographie*). Az angol és német nyelvű szakirodalomban azonban a *terminography* helyett egyre gyakrabban már a tágabb értelmű *terminology management*/*Terminologiemanagement* elnevezést használják, amely terminológiai adatbázisok, szakszótárak készítését egy részterületnek tekinti. Ezt tükrözi Budin és Wright (2001) *Terminology Management* című kézikönyve is.

tudatában, hogy a szakmai kommunikációban felmerülő problémák oka a terminológiában keresendő, illetve e problémákra a terminológiai munka segítségével lehetne választ adni. Ezért is nehéz őket meggyőzni arról, hogy szükség lenne e tevékenység optimalizálására, azaz tudatos terminológiai munkára. A terminológiai ismeretek oktatásának már csak ezért is nagy jelentősége van.

4. A terminológia mint a terminusok összessége

A terminológiával kapcsolatban számos tévhit él a köztudatban. Ezek egyike, hogy a terminológiát (a terminusok összességét) legtöbbször a „szakszókincssel” azonosítják. A terminus azonban nem csak szóalakú, hanem egy jel, kód, szimbólum, számsor is lehet (Budin–Galinski 1999, Fóris 2005b), mint például a közlekedés KRESZ-táblái. Bár a továbbiakban elsősorban a szóalakú terminusokkal foglalkozom, fontos hangsúlyozni, hogy a „szakszókincs” nem fed le teljesen a terminológia fogalmát. Egy adott szakterület terminológiájába tehát nemcsak a szó-, hanem a jel, kód és számsor alakú terminusok is beletartoznak.⁶

Egy másik gyakori tévhit az, hogy csak a tudományos és a műszaki területeknek lehet terminológiája. Heltai Pál (1988, 2004), valamint Budin és Galinski (1999) is rámutatnak arra, hogy az emberi tevékenység más területeinek, például a különböző szakmáknak vagy a közigazgatás, a zene, a hajózás, a vallás területének is lehet terminológiája. A terminológia a beszédközösség egyes csoportjai számára sokkal részletesebben és pontosabban írja le a valóságot, mint a köznyelvi szavak. Így minden olyan területnek lehet terminológiája, ahol igény van a valóság egy szeletének pontos leírására. Ez a megállapítás vezet el annak vizsgálatához, hogy mi különbözteti meg a terminusokat a köznyelvi szavaktól.

⁶ A terminus definíciója az egyes szabványokban sem volt egységes. A német DIN 2342 szabvány terminuson (*Terminus*) a megnevezés (*Bennennung*) és a fogalom (*Begriff*) egységét értette („*Das zusammengehörige Paar aus einem Begriff und seiner Benennung als Element einer Terminologie*”). Ezzel szemben az ISO 1087 szabvány terminuson (*term*) csak a fogalom (*concept*) megnevezését (*designation*) értette („*Verbal designation of a general concept in a specific subject field*”). Mivel a magyar szakirodalomban is inkább ez jellemző, ezért a továbbiakban ezt követem.

4.1. Köznyelvi szó vagy terminus?

Heltai Pál (2004) részletesen elemzi a terminus és a köznyelvi szó közötti különbségeket, és elkülönítésük nehézségeit. A terminusok és a köznyelvi szavak között nem húzható éles határvonal. Heltai a különbség lényegét a természetes nyelvek legfontosabb funkciójában, a megismerésben ragadja meg. Valamennyi nyelvnek a funkciója az, hogy általa megismerjük a valóságot. E funkció betöltésére a szókincsnek egy része azonban jobban alkalmas, mert pontosabban tudja leírni a fogalmakat. A megkülönböztetés kritériuma tehát a pontosság. A terminusok pontosabban tudják leírni a valóságot. A terminusok és a köznyelvi szavak között tehát fokozatban van különbség, azaz abban, hogy milyen pontosan tudják leírni a körülöttünk lévő világot.

4.1.1. Terminologizáció: köznyelvi szóból terminus

A fentiekből következik, hogy minden köznyelvi szóból (vagy szóösszetételből) terminus válhat, ha a beszélők pontos meghatározását akarják adni egy szó jelentésének. Ehhez természetesen az adott közösség konszenzusára van szükség. Ennek eredményeként a köznyelvi szó új, pontos meghatározást (definíciót) kap, és beilleszkedik a szakterület terminológiai rendszerébe. Ezt a folyamatot nevezzük terminologizációnak. A jogban számos példát találunk a terminologizációra, hiszen a szabályozás elengedhetetlen része a fogalmak pontos definiálása. Így a jog a terminológiai kutatások egy sajátos területét is képezi (Arntz 1994, 2001, Dobos 2008, Sandrini 1996). Az előzőekből következik, hogy bármely köznyelvi szó(összetétel) alkalmi terminus-jelentést kaphat akkor, ha a beszélők pontos meghatározását akarják adni egy szó jelentésének. A szókincs jelentős részének tehát van köznyelvi és terminusjelentése is.

Erre példa a *füzet* szó. Köznyelvi jelentésében a beszélők más-más terjedelmet társíthatnak a füzethez. A Központi Statisztikai Hivatal azonban pontosan meghatározza, hogy a füzet „*a 4 oldalnál terjedelmesebb, de 48 oldalt meg nem haladó nyomtatott vagy más sokszorosítási eljárással készített mű*”. (Forrás: www.ksh.hu) A *füzet* szónak tehát van egy köznyelvi jelentése (amely a beszélők mentális lexikonjában eltérhet) és egy terminusjelentése (amely pontosan

definiált). Természetesen egy másik intézmény a KSH-tól eltérő definíciót is adhat. Ezért – ahogy a szabványosításnál már szó volt róla – e definíciók „hatóköre” nem általános érvényű, hanem mindig attól függ, hogy milyen kontextusról van szó.

Szóösszetételre példa a *fiatalabb felnőtt korú*. Köznyelvi jelentésében mindenki más-más életkort tekint fiatalnak, a Központi Statisztikai Hivatal azonban erre is pontos definíciót ad: „*Fiatalabb felnőtt korú az a személy, aki az adatfelvétel eszmei időpontjában a betöltött életkor alapján a 15-39 éves korcsoportba tartozik.*” (Forrás: *www.ksh.hu*) E példa egyben azt is jelzi, hogy a fogalmat gyakran nem egyetlen szó, hanem egy szóösszetétel vagy frazéma fejezi ki (Muráth 2007).

A folyamat ellentétes irányban is végbe mehet, amelyet determinologizációnak nevezünk. A terminusok ugyanis folyamatosan áramlanak a köznyelvbe, így egy részük köznyelvi szóvá válik, amelyeket a szélesebb beszédközösség is elkezd használni. Ennek következtében gyakran pontatlanná, helytelenné is válhat e terminusok használata.

Erre példa a *deviza* (külföldi pénzre szóló követelés, számlapénz) és a *valuta* (idegen állam törvényes fizetőeszköze), amelyek jelentése a köznyelvben gyakran összemosódik, és amelyek – helytelenül – szinonimaként szerepelnek.

A determinologizáció folyamata a szótárkészítőket is kihívás elé állítja. Fóris Ágota (2005a) vizsgálatai szerint gyakran vitatható a köznyelvbe átkerült műszaki és tudományos terminusok szócikkeinek tartalma a magyar egynyelvű szótárakban. Mivel a jelentések meghatározása (vagy a köznyelvi jelentés és a terminusjelentés elhatárolása) komoly szakmai ismereteket is kíván, ezért itt különösen indokolt a szakemberek közreműködése.

4.2. Szakkifejezés vagy terminus?

Sokakban felvetődhet a kérdés, hogy ha a terminus kritériuma a pontosság, akkor minden pontos lexikai egységet terminusnak kell-e tekinte-

nünk. A kérdés jogos, hiszen a pontosság nem abszolút kategória, annak is lehetnek fokozatai.

A kérdésre Felber és Schaefer modellje (Muráth 2002, 2007) ad egy lehetséges választ, amely a szakszókincset a tartalmi pontosság alapján csoportosítja, és – a fokozatosságot tükrözve – csak a szakkifejezések egy részét tartja terminusnak. Terminusnak csak azokat a szakkifejezéseket tekinti, amelyekhez tartozó fogalmat az adott szakterületen pontos definíció írja le. A modellben a tartalmi pontosság kritériuma tehát a definíció megléte vagy hiánya. A skála egyik végén így a pontosan definiált szakkifejezések, azaz a terminusok állnak (amelyek szabványosított vagy nem szabványosított terminusok lehetnek), míg a skála másik végén azok a szakkifejezések szerepelnek, amelyek ugyan nem rendelkeznek pontos definícióval (nem terminusok), de az adott szakterületen széles vagy szűk körben már ismerik és használják őket.

A tartalmi pontosság a szakterületi, tudományterületi hovatartozástól is függ. A műszaki és természettudományokban ugyanis nagyobb számban találunk pontosan definiált (sőt szabványosított) terminusokat, míg a társadalomtudományok terén a szélesebb vagy szűkebb körben már ismert, de még nem definiált szakkifejezések a gyakoribbak. Ennek oka az, hogy a társadalomtudományokhoz köthető területek, így például a gazdaság szakszókincset dinamikus, folyamatos változás jellemzi. Gondoljunk arra, hány új fogalmat hozott a rendszerváltozás, a piacgazdaságra való áttérés vagy akár a mostani hitelválság.

Ezt példázza *Wall Street* – *Main Street* páros, amellyel a pénzügyi válság kapcsán gyakran találkozhattunk a nemzetközi és hazai gazdasági híradásokban. Bár a szótárak egy része ad információt e szakkifejezésekről, pontos definícióról – különösen e két szakkifejezést párba állítva – nem beszélhetünk. A *Wall Street* a tőzsdére utal (mert ebben az utcában van a New York-i tőzsde székhelye), a *Main Street* pedig arra a 'főutcára', ahol az üzletek, a bevásárló-központok találhatóak. Ugyanakkor a *Wall Street* – gyakran a pénzügyi világ képviselőit (bankárokat, brókereket), míg a *Main Street* az átlagembereket jelképezte, de volt példa a teljes pénzügyi világ – reálgazdaság, sőt a nagyvállalatok – kisvállalkozások párba állítására is. Olyan szakkifejezés-párról van tehát szó, amelyeket nem definiáltak, de a nemzetközi szakmai közösség már széles körben használ.

A fentiek arra is példaként szolgálnak, hogy a szakkifejezések általában a tudástranszfer révén, idegen nyelvből kerülnek át a szakmai nyelvhasználatba. Mivel idő kell ahhoz, hogy a szakmai közösségben konszenzus szülessen a fogalom definiálásáról és a magyar megfelelő használatáról, ezért elterjedt a kölcsönszavak használata is. Erre példa az *outsourcing* vagy *recycling* is, amelyeket a magyar megfelelők (*kiszervezés* és *újrahasznosítás*) mellett is még használnak.

A fenti modellek és gondolatok természetesen csak egy részét tükrözik a szakirodalomban fellelhető terminus-definícióknak, és nem nyújthatnak minden esetben egyértelmű megoldást. Önmagában a definíció mint kritérium is már problémát jelenthet. Számos olyan szakkifejezés létezhet, amelyhez ugyan nem találunk definíciót (legalábbis írásban rögzített, „kodifikált” definíciót nem), mégis kötöttnek érezzük használatukat, és ezért terminusnak tekintjük őket. (Ez gyakran jellemző például a fordítók szemléletére, akiknél a kötött használat jelenti a fő kritériumot, függetlenül a definiáltság fokától). A határvonalak így gyakran elmosódnak, és egy adott szakszövegben, kontextusban még a fenti jegyek alapján is nehéz lenne megállapítani, mit tekinthetünk valójában terminusnak. Annál is inkább, mert egy köznyelvi szó egy adott szöveg kontextusában is terminussá válhat, és így az adott szövegben válhat kötötté a használata. Mindezek ellenére a különböző terminológiai modellek és elméletek ismerete hozzájárulhat ahhoz, hogy e különbségek lényegét megragadjuk, és a szakmai kommunikációban betöltött szerepüket felismerjük.

4.3. Szinonímia és poliszémia a terminológiában

Gyakori az a téves feltételezés, hogy terminusnak azok a szakkifejezések tekinthetők, amelyeknek csak egyetlen jelentésük van (monoszémek), illetve hogy a terminusoknak nem lehet szinonimájuk. Ez azonban – ahogy erre az előző fejezetekben már utaltam – közel sincs így.

A természettudományokhoz és a társadalomtudományokhoz köthető területeken is számos példát találhatunk a szinonimákra.

A gazdasági szakszövegekben a *külsőbországok* és a *feltörekvő országok* is a gyors növekedés és iparosodás szakaszába lépett országokra utalnak, és így lényegében a fejlődő és a fejlett országok közötti kategóriát jelölik. A két terminus tehát szinonimának te-

kinthető. Ez a példa arra is rávilágít, hogy a terminusok gyakran fordítás útján, sőt több nyelvből kerülnek a magyarba. A *küszöb-ország* ugyanis a német *Schwellenland*, a *feltörekvő ország* pedig az angol *emerging country* (szószerinti) magyar megfelelője. Feltételezhető, hogy e terminusok a nemzetközi szakmai kommunikáció során, egyszerű tükörfordítással kerültek a magyar nyelvbe. A szinonimák létrejötte ebben az esetben tehát annak a ténynek köszönhető, hogy a terminusok két nyelvből kerültek a magyarba.⁷

A szinonimák különböző regiszterek miatt is megjelenhetnek. Erre példa az angol nyelvű európai uniós újságírásban kedvelt *EU-executive*, amely az EU egyik intézménye, az Európai Bizottság (*European Commission*) végrehajtó szerepét hangsúlyozza. Míg a hivatalos uniós dokumentumokban csak a *European Commission* terminussal találkozhatunk, az uniós híradásokban rendkívül kedvelt az *EU-executive* megnevezés. Ez a példa a fordítási nehézségeket is előrevetíti, hiszen a magyarban nem találunk hasonló megnevezést, csak az Európai Bizottság használatos. Az Európai Bizottságnak a magyarban tehát nincs szinonimája más regiszterben, a fordítónak pedig fel kell tudnia ismernie, hogy az *EU-executive* erre az intézményre utal.

A szinonimák célja lehet a kommunikáció elősegítése is. Erre példa az, amikor az ismeretterjesztő kiadványokban a tudományos terminus helyett egy, a laikus számára is érthető szinonimát használunk. További példa lehet az uniós terminológiában az *acquis communautaire*, amely bár francia eredetű, de az angol és a magyar uniós terminológiában is elfogadott, és a hivatalos dokumentumokban megjelenő terminus. Az uniós polgároknak szóló tájékoztatókban azonban inkább 'uniós joganyag'-ként utalnak erre, hiszen nem feltételezhető, hogy az uniós polgárok ismerik ezt a francia eredetű uniós terminust. Ugyanazt a fogalmat tehát – éppen a jobb megértés érdekében – egy szinonima írja le.

⁷ Érdekes lenne annak vizsgálata, hogy a *feltörekvő ország* vagy a *küszöbország* terminus közül melyiket használják a németül és angolul is beszélő szakemberek.

Poliszémiáról akkor beszélünk, ha egyazon terminushoz több fogalom is kapcsolódik. Az egyik leggyakoribb jelenség az, amikor az adott megnevezés a szakterülettől függően ír le más-más fogalmat. A latin eredetű *korpusz* és a *reália* e jelenségre mutat példát.

Ha nyelvészekről, asztalosmesterekről és zenészekről megkérdezzük, hogy milyen nagy legyen a *korpusz*, feltehetőleg mindegyikük másra fog gondolni. A nyelvészek valószínűleg a nyelvészeti kutatáshoz szükséges korpusz (adatmennyiség) nagyságára gondolkodnak, egy asztalosműhelyben azonban a kivágandó és összeszerelendő korpusz (bútortest) méreteire keresik a választ, egy zenész pedig a hangszer korpuszának (hangszekrényének) nagyságát szeretné meg tudni.

Hasonló példát találunk egymáshoz közelebb álló területeken is. A *reália* a fordítástudományban egy adott nyelvközösségre jellemző, kulturálisan kötött jeltárgyakat jelenti (mint például a szamovár vagy a szumó), amelyeknek nincs ekvivalense a másik nyelvközösségben, és ezért fordíthatatlan elemeknek is tekinthetők. Nyelvvizsgafeladatok leírását olvasva azonban a *reália* nem e kulturálisan kötött kifejezéseket, hanem olyan vizuális vagy verbális segédeszközöket (ábrára, képre, grafikonra) jelent, amely segíti az adott feladat megoldását.

E példák már előrevetítik azokat a nehézségeket, amikor e jelenségekkel két nyelv viszonylatában, fordítás során találkozhatunk.

5. Terminológia a fordításban

A többnyelvű nemzetközi szakmai kommunikációban kiemelt szerepet játszik a fordítás, hiszen az információk gyakran nem közvetlenül, hanem fordítás révén kerülnek egy másik nyelvi közösségbe. Ezért a tudástranszferben, azaz a szakmai tartalmak – és e tartalmakat hordozó terminusok – továbbításában a nyelvi közvetítők is nagy szerep hárul.⁸

⁸ A terjedelmi korlátok miatt a tanulmányban a fordítás során fellépő terminológiai nehézségekkel foglalkozom. A tolmácsolásról lásd Zauberga (2005) és Gulyás Róbert (2005) írását.

Napjainkban e tevékenység gazdasági vonatkozása is kiemelkedő. Ezt támasztja alá, hogy e tevékenységeket már önálló ágazatnak (az angol szakirodalomban *language industry*) is tekintik. Egyes becslések szerint a nyelvi szolgáltatások piaca évente 30%-kal növekszik, és forgalma a világon már mintegy 30 milliárd eurót tesz ki (Steurs 2008). Ebben kiemelt helyet foglal el a fordítás, és ezen belül is a lokalizációnak nevezett tevékenység, amely a termékek, különösen szoftverek helyi piaci környezetbe való adaptálását jelenti (vö. Kis Ádám–Kis Balázs 2010).

Mindezek ellenére sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a terminológia fordítása nem okoz nehézséget, mert a forrásnyelvi és célnyelvi terminusokat egyszerűen csak meg kell feleltetni egymásnak. E mögött az a hamis feltételezés állt, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi terminológia elemei között teljes az egyezőség (ekvivalencia), és így a fordítás az elemek egyszerű behelyettesítését jelenti. Azóta számos írás és esettanulmány (Arntz 1994, 2001, Heltai 1988, Muráth 2002, 2007, Schmitt 1994) bizonyította, hogy a forrásnyelv és a célnyelv terminológiai rendszere eltérhet – gondoljunk például az országok eltérő jogi, gazdasági, oktatási rendszerére –, így éppen a terminológia fordítása jelenti az egyik legnagyobb kihívást.⁹

Egyes becslések szerint a fordítók idejének 60%-át is kiteheti a szakszöveg terminológiájának, a forrásnyelvi terminus célnyelvi megfelelőjének felkutatása (Schmitz 1998:2164). Aki már fordított szakszöveget, pontosan tudja, hogy bár e tevékenységet számos segédeszköz segíti, ritkán van biztos és egyértelmű megoldás. A szakterületek ma már oly mértékben specializálódtak és oly gyorsan változnak, hogy a szakszótárak – különösen ha kis nyelvről van szó – nem tudnak lépést tartani a változásokkal. Nehézséget jelent az is, hogy a szakszótárak készítését gyakran nem előzi meg terminológiai kutatás, így azok nem tartalmaznak pontos információt (Dróth 2003, Fóris 2005b, 2006, Muráth 2002, 2006).¹⁰ A fordító munkája tehát akkor a legnehezebb, ha sem a forrásnyelven, sem a célnyelven nem történt meg az adott szakterület terminológiájának a rendszerezése, és nem állnak rendelkezésre segédeszkö-

⁹ Kivételt jelentenek természetesen azok az esetek, amikor olyan terminusok fordításáról van szó, amelyeket egy jogszabályban vagy szabványban előzetesen több nyelven kodifikáltak. Ekkor a fordítás valóban csak behelyettesítési feladatot jelent. Erre mutatnak példát az uniós jogszabályokban kodifikált terminusok is (Bart–Klaudy 2003).

¹⁰ A terminológia szaklexikográfiában betöltött szerepéről lásd még Muráth Judit (2010a).

zők a fordításhoz. Ha fellapozunk néhány terminológiai vizsgálatról készült esettanulmányt (Fóris–Pusztay 2006), hamar világossá válik, milyen időigényes és alapos munkát igényel egyetlen terminusnak a vizsgálata, akár csak egy nyelven belül is.

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé valamennyi fordítási nehézség bemutatását, így példászerűen emelek ki néhányat. Az alábbiakban azokat a fordítási problémákat szemléltetem, amelyek a fogalmi rendszerek különbségeiből adódnak. Ekkor a forrásnyelvhez és a célnyelvhez tartozó fogalmi rendszer nem azonos, így a forrás- és célnyelvi terminusok nem feleltethetők meg egymásnak teljes mértékben:

A gazdasági társaságok jó példát mutatnak arra az esetre, amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi terminusok között csak részleges megfelelés van. Az egyes országokban ugyanis eltér a gazdasági társaságok rendszere, így legfeljebb hasonló, de nem ugyanazt a gazdasági formát jelölő terminust találjuk meg a célnyelven. A magyar *Kft.* (*korlátolt felelősségű társaság*) leggyakoribb megfelelőjeként az angol 'Ltd' (*company limited by shares*) szerepel. A két társasági forma azonban nem ugyanaz, sőt a definíciók szerint az 'Ltd' inkább a magyar *zártkörű részvénytársasághoz* áll közelebb. A fogalmi rendszerek közötti különbség és részleges ekvivalencia esetén Arntz (1994) szerint a fordítónak arról kell döntést hoznia, hogy a két fogalmi rendszer közötti hasonlóságot vagy különbséget akarja hangsúlyozni.

Muráth Judit (2002) a *kereskedelmi bank* példáján szemlélteti, hogy milyen csapdát rejt, ha a fordító nincs tisztában a forrás- és célnyelvhez tartozó fogalmi rendszerek különbségeivel, és „hisz” a szószerinti megfelelésnek. A *kereskedelmi bank* szószerinti (szótárakban is fellelhető) fordítása ugyanis a 'Handelsbank' lenne. A definíciókat megvizsgálva azonban hamar kiderül, hogy a két terminus nem tekinthető egymás ekvivalensének. A magyar *kereskedelmi banknak* csak a német 'Geschäftsbank' feleltethető meg. A 'Handelsbank' és a 'Geschäftsbank' tehát nem tekinthető szinonimának, és a magyar *kereskedelmi bank* helyes megfelelője a 'Geschäftsbank'.

Fordítási problémát jelenthet az is, ha nem az egyes országok berendezkedése (fogalmi rendszere), hanem a nemzetközi szervezetek terminológiája között van eltérés. Ezt példázza az Európai Unió és az Európa Tanács *multilingualism* terminusának magyar fordítása.

Az Európai Unió egyetlen terminust (*multilingualism*-’többnyelvűség’) vezetett be a nyelvi sokszínűség leírására, az Európa Tanács azonban elkülöníti az egyénre (*plurilingualism*-’többnyelvűség’) és egy adott földrajzi térségre (*multilingualism*-’soknyelvűség’) jellemző nyelvi sokszínűséget. Látható, hogy a terminusok bevett (és e szervezetek magyar dokumentumaiban használatos) magyar fordítása nem egységes. Az EU dokumentumaiban a *multilingualism* magyar fordítása ’többnyelvűség’, míg az Európa Tanács terminológiájában ’soknyelvűség’ a bevett magyar terminus. A *multilingualism* magyar megfelelője tehát ’többnyelvűség’ és ’soknyelvűség’ is lehet, attól függően, hogy mely európai szervezet terminológiájáról van szó (Fischer 2007).

A fenti példákból is látható, hogy a fordítónak a már meglévő terminusok esetében is komoly szaktudásra van szüksége a szakszövegek fordításához, és nem bízhat minden esetben a szakszótárak megoldásaiban. A fordítás során kettős elvet kell követnie. Mivel alapvetően a forrásnyelvi szóalakból indul ki, ezért szemasziológiai elvet követ, de a forrásnyelvi és a célnyelvi terminusokat fogalmi szinten is meg kell feleltetnie egymással, ami már onomasziológiai megközelítést feltételez.

A fordítónak két nyelv viszonylatában ügyelnie kell a szinonimák használatára is. Egyrészt nem szabad elfeledkeznie arról, hogy a forrásnyelvi szövegben a terminusoknak kohézióteremtő ereje lehet, és ezért a célnyelvi szövegben is következetesnek kell maradnia a terminushasználatnak. Megbonthatja ugyanis a szöveg kohézióját (és nehezítheti a megértést), ha a forrásnyelvi terminusra (amely következetesen vonul végig a forrásszövegen) különböző célnyelvi megfelelőket használ. Heltai (1988) arra is felhívja a figyelmet, hogy míg az angol műszaki szövegekben gyakori a szinonimák használata (az adott célközönségtől függően), addig a magyarban sokkal korlátozottabb, mert inkább a tudományos regiszterben használt terminusokhoz való ragaszkodás a jellemző, még ha laikus célközönségről van is szó. Ekkor a fordítónak is igazodnia kell ehhez.

Nehézséget jelenthet a fordító számára az is, ha nincs még konszenzus a szakmai közösségben a magyar megfelelő használatáról. A fordító ekkor saját maga dönt a célnyelvi megfelelő használatáról. Az esetek egy részében e fordítói megoldások egyediek maradnak, vannak azonban olyan esetek, amikor a fordító által választott megoldás jogszabály vagy más dokumentum révén kötelező jelleget is kap, így azt a szakmai közösség is feltehetően átveszi. Ekkor a fordító megoldása nem marad egyedi, hanem beépül az adott szakterület terminológiai rendszerébe. Erre mutatnak példát az európai uniós fordítások (lásd erről részletesen Fischer 2008, Rádai-Kovács 2010).

A fentiekből is látható, hogy számos esetben éppen a fordítás hívja fel a terminológiai problémákra a figyelmet. Így nem véletlen, hogy hamar megjelentek a fordításközpontú terminológiai kutatások, és a szakfordítóképzések – ahogy hazai viszonylatban is látni fogjuk – fontos alapot nyújtottak e kutatásokhoz.

6. Terminológiai kutatás és munka Magyarországon

A szakterületek terminológiájának fejlesztése a 16. századtól – a reneszánsz és a humanizmus nyelvújítási törekvéseinek eredményeként – Magyarországon is összekapcsolódott a nemzeti nyelv tudatos fejlesztésével. Ebben nagy szerepet játszottak a külföldi tanulmányaikból hazatért magyar szakemberek, akik kötelességüknek érezték a tudományágak eredményeinek magyar nyelven való terjesztését (Kurtán 2006:933-934). Ezt az időszakot követte a klasszikus nyelvújítás időszaka, amikor szervezett formában indultak meg műszóalkotási munkák (Fóris 2005b). Fontos lépés volt a magyar nyelvű tankönyvek megjelenése is.¹¹ Ezt követően a múlt század ötvenes éveiben kezdtek foglalkozni terminológiai kérdésekkel. Ebben nagy szerepet játszott Klár János és Kovalovszky Miklós, akik a szovjet terminológiai iskola eredményeire

¹¹ Dugonics András 1784-ben megjelent magyar nyelvű matematika tankönyve például nagyban hozzájárult a matematika terminológiájának megteremtéséhez (az ő nevéhez fűződik a gyök, henger, kör és számos más terminus megalkotása), Varga Márton 1808-1809-ben megjelent háromkötetes tan- és kézikönyve pedig a természettudományok terminológiáját alapozta meg (F. Dárdai 2007).

építve, a műszaki terminológia fejlesztésében értek el eredményeket.¹² Bár a szerzők számos feladatot is megfogalmaztak, a terminológiával való foglalkozás és a szakmák közötti együttműködés csak a hetvenes években indult meg.

A hetvenes években a terminológia szerepét két, egymással ellentétes folyamat határozta meg, amelyről Muráth Judit (2010b) ad részletes áttekintést. A terminológiai kutatások kezdetben a szaknyelv kutatás fontos részét képezték, hisz – ahogy az előzőekben láthattuk – a szaknyelv sajátosságait elsősorban annak szakszókincsében ragadták meg. A szakmai kommunikáció szövegszintű, stilisztikai, pragmatikai és interkulturális sajátosságainak előtérbe kerülésével azonban a terminológia egyre kisebb szerepet kapott. A terminológiai kutatás a szakszótárak előkészítő munkálataként elsősorban a szaklexikográfiához kapcsolódott, és nem vált önálló kutatási területté. A terminológia kutatása így egyre inkább háttérbe szorult a nyelvészetben. Ugyanakkor egyes közintézményekben, mint a Magyar Tudományos Akadémiában, a Magyar Szabványügyi Testületben, illetve a bankok és vállalatok egységeiben folyamatosan végeztek terminológiai munkát. A szakfordító- és tolmácsképzésekben¹³ pedig a terminológiai kutatások is elindultak.

A hetvenes években induló szakfordító- és tolmácsképzések és különösen az egyetemek fő szakjaihoz kapcsolódó, ún. ágazati szakfordítóképzések kulcsszerepet játszottak a terminológiai kutatásokban. Mivel szükség volt olyan segédeszközökre, amelyek a szakfordítók munkáját megkönnyítik, a terminológia oktatása mellett számos egyetemen indultak projektek szakszótárak készítésére, már a 80-as években. Ez jó példát mutatott a nyelv és szakma közötti együttműködésre is, hisz a szakszótárak és terminológiai adatbázisok összeállításába mérnököket, közgazdászokat is bevontak. Az oktatási tevékenység és a segédeszközök készítése szükségessé tette a terminológia elméleti megalapozását is, így az egyetemeken megindultak a kontrasztív lexikológiai-terminológiai kutatások is (Dróth 2003, Heltai 1981, 1988, 2004, Muráth 2002, 2006). E kutatások mutattak rá arra is, hogy Wüster elmé-

¹² Tanulmánykötetük 1955-ben, a „Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései” címmel jelent meg, amelyet Fóris Ágota (2005b) ismertet részletesen.

¹³ Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1973-ban indult a szakfordító- és tolmácsképzés, majd később 1974 és 1986 között 8 egyetemen, a fő szakokhoz kapcsolódóan meghirdették az ún. ágazati szakfordítóképzést, amit 1990-ben két további felsőoktatási intézményben indított továbbképzés követett (Muráth 2010b).

lete módosításra szorul. A szakfordítóképzések tehát hozzájárultak a terminológiai kutatások fellendítéséhez, az ágazati szakfordítóképzések pedig megmutatták, hogy szükséges és lehetséges a szakemberek és nyelvészek közötti együttműködés.

A terminológia iránti tudományos érdeklődést a rendszerváltozás, majd az uniós csatlakozás is tovább erősítette. Valamennyi szakterületen szükségessé vált új terminusok alkotása, a szakterületek terminológiájának rendszerezése és más nyelvek terminológiai rendszereivel való megfeleltetése. Az uniós tagság a fordításközpontú terminológiai kutatásokat is előtérbe helyezte. Egyre határozottabb igény mutatkozott a tevékenységek koordinálására is. Ennek egyik lépéseként 2005 májusában, a Berzsényi Dániel Főiskolán és az UNESCO égisze alatt megalakult a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa.¹⁴ Bár a Tanács szerepe még kialakulóban van, megalapítása jelentős lépésnek tekinthető.

A terminológia a tudományos konferenciákon is az érdeklődés középpontjába került, sőt több önálló konferenciát is szenteltek a terminológia, vagy a szakfordítás és terminológia témákban. A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara 2005-ben (Muráth–Oláh-Hubai 2007), a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola (a Terminológiai Innovációs Központ szervezésében, a MATT-tal és a Magyar Unesco Bizottsággal együttműködésben) pedig 2007-ben adott helyet nemzetközi konferenciának. Emellett 2006-ban két kutatóközpont is alakult. A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán a Terminológiai Dokumentációs Központ, a Berzsényi Dániel Főiskolán pedig a Terminológiai Innovációs Központ (TermIK). Öröndetes tény, hogy számos doktorandusz foglalkozik terminológiai kérdésekkel, akik így a hazai kutatói utánpótlást is biztosíthatják e területen. Nagy előrelépést jelent, hogy 2008-tól, az Akadémiai Kiadó gondozásában és Fóris Ágota szerkesztésében megjelenő Magyar Terminológia folyóiratban immáron a hazai kutatásoknak és van önálló tudományos fóruma (Fóris 2009).

A terminológiai ismeretek oktatása – a többi országhoz hasonlóan (Laurén-Picht 2006) – a 70-es, 80-as évektől Magyarországon is a szakfordítóképzés szerves részévé vált. A terminológia oktatásának tapasztalatairól több írás is megjelent (Erdős 2004, Muráth 2006, Rádai-Kovács 2004). E képzések példát mutattak a szakemberek és nyelvészek közötti együttműködésre, és nagy szerepet játszottak abban, hogy a

¹⁴A Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsának honlapja a következő címen érhető el: www.matt.hu

szakemberek érzékenyebbé váljanak e kérdések iránt. A bolognai típusú képzésben sajnos nem kapott helyet az ágazati szakfordítóképzés, így ma különösen indokolt, hogy a terminológiai ismeretek a szakemberek képzésében is helyet kapjanak.

Összességében elmondható, hogy a terminológiai kutatások iránt egyre nagyobb az igény és az érdeklődés. Bár a korábbi évtizedekben számos, a mai kutatásokban is jól hasznosítható eredmény született, a tevékenységeknek nem volt koordinációja. Így ma fontos feladatot jelent az összehangolt kutatási tevékenység megteremtése, a terminológiai ismeretek oktatása és a korábbi évtizedek eredményeinek terjesztése, megismertetése is.

Felhasznált irodalom

- Arntz, R. 1994. Terminologievergleich und internationale Terminologieangleichung. In Snell-Hornby, M. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen, Basel: Francke Verlag. 283-311.
- Arntz, R. 2001. *Fachbezogene Mehrsprachigkeit in Recht und Technik. (Studien zu Sprache und Technik)*. Bd. 8. Hildesheim: Olms.
- Bart I., Klaudy K. 2003. *EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra*. Budapest: Corvina.
- Budin, G., Galinski C. 1999. Deskriptive und präskriptive Terminologieerarbeitung. In Hoffmann, L. (Hrsg.) *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. (HSK Bd. 14.2)*. Berlin, New York: de Gruyter. 2183-2206.
- Budin, G., Oeser, E. 1999. Grundlagen der Terminologiewissenschaft. In: Hoffmann, L. (Hrsg.) *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. (HSK Bd. 14.2)*. Berlin, New York: de Gruyter. 2171-2182.
- Budin, G., Wright, S. 2001. *Handbook of Terminology Management Vol. 2*. Amsterdam: John Benjamins.
- Cabré, M. T. 1999. *Terminology: theory, methods and applications*. Amsterdam: John Benjamins.
- Cabré, M. T. 2003. Theories of Terminology: Their description, prescription and explanation. *Terminology* 9 (2). 163-199.
- Dobos Cs. 2008. A jogi terminusok jelentésének sajátosságai. In: Gecső T., Sárdi Cs. (szerk.) *Jel és jelentés. (Segédkönyvek a nyelvészeti tanulmányozáshoz 83.)* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 91-100.

- Dróth J. 2003. Egy korszerű szakszótár elkészítésének alapjai. *Magyar Nyelvőr* 127. 159-167.
- Engel, G., Picht, H. 1999. Der Terminologie – Beruf oder Funktion? In: Hoffmann, L. (Hrsg.) *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft*. (HSK Bd. 14.2). Berlin, New York: de Gruyter. 2237-2244.
- Erdős J. 2004. Terminológia és fordítástechnológia a BME fordítóképzésében. In: Dróth, J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: SZIE GTK. 106-114.
- F. Dárdai Á. 2007. Régi tankönyvek a hajdani Pécsi Püspöki Könyvtárban. In: Pohánka É. (szerk.) *Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban Konferencia. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 7.)* Pécs: PTE Könyvtára. 31-47.
- Fischer M. 2006. A többnyelvűség és a nyelvvoktatás támogatása az Európai Unióban. A fejlesztés új irányai. *Új Pedagógiai Szemle* 57 (7-8). 101-107.
- Fischer M. 2008. Az európai uniós fordítás és terminusalkotás magyar vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 132 (4). 385-402.
- Fóris Á. 2005a. A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 7 (2). 41-53.
- Fóris Á. 2005b. *Hat terminológia lecke. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1)*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á. 2006. A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya. *Magyar Nyelvőr* 130 (1). 49-59.
- Fóris Á. 2009. Magyar Terminológia. Egy folyóirat indulása. *Magyar Tudomány* 2. 221-226.
- Fóris Á., Pusztay J. 2006 (szerk.) *Utak a terminológiához. (Terminologia et Corpora – Supplementum 1)*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola.
- Gulyás R. 2005. Magyar terminológia az EU-intézményekben. *Fordítástudomány* 7 (2). 17-27.
- Heltai P. 1981. Poliszémia a terminológiában. *Magyar Nyelvőr* 105. 451-462.
- Heltai P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1. 32-40.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvvoktatás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25-45.
- Kis Á., Kis B. 2010. Az informatika nyelve. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
- Kurtán Zs. 2006. Szaknyelv. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 932-957.
- Laurén, C., Picht, H. 2006. Approaches to Terminological Theories: A Comparative Study of the State-of-the-Art. In: Picht, H. (eds.) *Modern Approaches to Terminological Theories and Applications. (Linguistic Insights Vol. 36.)* Bern: Peter Lang. 163-187.

- Mayer, F. 2008. Terminographie heute. Antworten der Lehre auf die Anforderungen der Praxis. In: Krings, H.P, Mayer, F. (Hrsg.) *Spachenvielfalt im Kontext von Fachkommunikation, Übersetzung und Fremdsprachenunterricht. (Für Reiner Arntz zum 65. Geburtstag)*. Berlin: Frank&Timme.
- Muráth J. 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie. (Pécsér Beiträge zur Sprachwissenschaft 5)*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Muráth J. 2005. A terminológiai iskolák. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs: PTE KTK. 37-45.
- Muráth J. 2006. *Szakfordítás és segédesszközök. Válogatott tanulmányok a szakfordítás, a kontrasztív lexicológia, a lexicográfia és a terminológia témaköréből. (Folia linguae et communicationis 1)* Pécs: PTE KTK.
- Muráth J. 2007. Szakszótárak előkészítő munkálatai. In: Magay Tamás (szerk.) *Félmúlt és közeljövő (Lexikográfiai füzetek 3)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 155-170.
- Muráth J. 2010a. Szaknyelv és lexicográfia. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 23–51.
- Muráth J. 2010b. Translation-oriented terminology work in Hungary. In: Thelen, M, Steurs, F. (eds.) *Terminology in Everyday Life*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 47–61.
- Muráth J., Oláh-Hubai Á. (eds.) 2007. *Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens/Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting*. Wien: Praesens.
- Rádai-Kovács É. 2004. Terminológiakurzus a fordítóképzésben. In: Fekete-Silye M. (szerk.) *Porta – Lingua 2004*. Debrecen: DE ATC. 263-276.
- Rádai-Kovács É. 2010. Az Európai Unió szaknyelve és terminológiája. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 343-359.
- Sager, J. C. 1990. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Sandrini, P. 1996. Comparative Analysis of Legal Terms: Equivalence Revisited. In: Galinski, Ch., Schmitz, K-D. (Hrsg.) *Terminology and Knowledge Engineering (TKE '96)*. Frankfurt a.M.: Indeks Verlag. 342-351.
- Sandrini, P. 1997. Terminographie und Textographie. Parallelen und Synergien In Holzer, P., Feyrer, C. (Hrsg.) *Text, Sprache, Kultur. Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung der Universität Innsbruck*. Wien: Lang. 185-201
- Schmitt, A. P. 1994. Die 'Eindeutigkeit' von Fachtexten: Bemerkungen zu einer Fiktion. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen, Basel: Francke Verlag. 252-283.
- Schmitz, K. D. 1998. Computergestützte Terminographie: Systeme und Anwendungen. In: Hoffmann, L. (Hrsg.) *Fachsprachen: ein internationales*

- Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft.* Berlin, New York: de Gruyter. 2164-2170.
- Steurs, F. 2008. *Tools, trends and technologies: the market for terminology products and services.* Vendéglőadás. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Pécs. 2008.10.28.
- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive-Approach.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Wüster, E. 1974. Die Allgemeine Terminologielehre – ein Grenzgebiet zwischen Sprachwissenschaft, Logik, Ontologie, Informatik und Sachwissenschaften. *Linguistics* 119. 61-106.
- Wüster, E. 1979. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie.* 2 Teile. (Schriftenreihe der Technischen Universität Wien, Bd. 8.) Wien, New York: Springer.
- Zauberga, I. 2005. Handling Terminology in Translation. In Fóris, Á., Károly, K. (eds.) *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klauy.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 107-117.

Terminológia a fordítástudományban – fordítás a terminológiaelméletben

1. Bevezetés

Napjaink tudományos és technológiai fejlődése eredményeként folyamatosan bővülnek az egyes szakterületeken szerzett ismeretek, és egyre gyorsabbá válik ezen ismeretek átadása, a tudástranszfer. A tudástranszferben kiemelt szerepet tölt be a terminológia és a fordítás. A terminológia az ismeretek, a szakmai tartalmak hordozójaként játszik nagy szerepet, a fordítás pedig lehetővé teszi azt, hogy e szakmai tartalmak egyik nyelvi közösségből a másikba kerüljenek. Ha a fordítás révén a terminológia helytelenül vagy pontatlanul kerül a másik nyelvi közösségbe, akkor sérül a szakmai kommunikáció, és ezzel a tudástranszfer. Nem véletlen, hogy a fordítók idejük nagy részét a célnyelvi terminológia felkutatásával töltik, és számos kérdés vetődik fel bennük a terminusok fordításával kapcsolatban.

A két terület összekapcsolódása a gyakorlatban vitathatatlan, így joggal merülhet fel bennünk az a kérdés, mennyiben jelenik meg e szoros kapcsolat a fordítással és a terminológiával kapcsolatos elméleti, tudományos gondolkodásban. Másképp: mennyiben foglalkoztak a fordítástudományban terminológiai és a terminológiaelméletben fordítási kérdésekkel. Az alábbiakban e kérdés megválaszolására teszek kísérletet. Elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgálatban a terminológiaelmélet két okból is nagyobb figyelmet fog kapni. Egyrészt a két tudományterület eltérő hangsúllyal és részletességgel jelenik meg a szakirodalomban. Míg a fordítástudomány korszakairól számos átfogó mű jelent meg, addig a terminológia elméletéről ez legfeljebb nemzetközi viszonylatban mondható el. Másrészt a különböző terminológiaelméleti irányzatokban használt alapfogalmak eltérhetnek, és nem érthetőek meg a történeti előzmények ismerete nélkül. A bemutatás során nagyban támaszkodom a doktori értekezésemben közzétett eredményekre (Fischer 2010a).

2. Terminológia a fordítástudományban

2.1. A fordítástudomány kezdeteitől napjainkig

A fordítástudomány és a terminológiaelmélet több szempontból is azonos utat járt be. Bár mindkét tevékenységet, a fordítást és a terminológiai munkát is évszázadok óta művelik a gyakorlatban – még ha az utóbbit sokáig nem is így nevezték –, a róluk való elméleti és tudományos gondolkodás csak az elmúlt évszázadban jelent meg. A továbbiakban a terminológia fordítástudományban való megjelenését követem nyomon.

Mary Snell-Hornby (2006) *The turns of Translation Studies* című könyvében öt szakaszra bontja a fordítástudomány történetét, amelyet fordulatoknak (*turns*) nevez: a fordításról való elméleti gondolkodás megjelenése, az 1980-as évek kulturális fordulata, az 1990-es évek „interdiszciplinája”, az 1990-es évek fordulatai, és végül az ezredforduló fordításelmélete. A szerző könyve végaszavában rámutat arra, hogy ma már egy újabb, szociológiai fordulatról is beszélhetünk.

Komolyabb terminológiai kérdésekkel először a nyolcvanas években találkozhatunk a fordítástudománnyal foglalkozó művekben. Ezt az időszakot nevezik a fordítástudományban kulturális fordulatnak (*cultural turn*). Ekkor jelent meg Vermeer (1978, idézi Klaudy 2004:131) szkoposzelmélete és a funkcionális megközelítés. A szkoposzelmélet szerint a fordítást nem a forrásnyelvi szöveg határozza meg, hanem a fordítás célja, illetve az a funkció, amelyet a fordításnak be kell töltenie a célnyelvi kultúrában. Ezzel megszűnt a forrásnyelvi szöveg elsőbbsége, és helyébe a fordítás célja és a célnyelvi közönség lépett. Ennek eredményeként az ekvivalencia szerepe is ártértékelődött. Ebben az időszakban más tudományágak, így a szociológia, a pszichológia és a filozófia is elkezdett érdeklődni a fordítási kérdések iránt. Ehhez az is hozzájárult, hogy nem volt önálló program a fordításkutatók képzésére, így a fordításkutatók különböző területekről érkeztek. A fordítástudomány így egyre interdiszciplinárisabb területté vált. Ezt tükrözi Snell-Hornby 1988-ban (majd 1995-ben javított kiadásban) megjelent könyvének címe is: *Translation Studies: an integrated approach* (Snell-Hornby 1988/1995²). A könyv integrálni kívánta a nyelvészeti és az irodalmi megközelítést, és egy olyan modellt javasolt, amely képes befogadni más tudományágak eredményeit is. Ennek szellemében íródott a *Translation Studies: an*

Interdiscipline című tanulmánykötet is (Snell-Hornby–Pöchhacker–Kaindl 1994), amelyben már számos terminológiai kérdés is helyet kapott.

A nyolcvanas évek kulturális fordulatának köszönhetően a fordítástudomány a kilencvenes évekre önálló, a nyelvészettől és az összehasonlító irodalomtudományoktól független tudományterületté vált. A kilencvenes években lezajlott változások jelentőségét jól érzékelteti, hogy Mary Snell-Hornby (2006) – ahogy erre könyve előszavában utal – korábbi könyvének (*Translation Studies: an integrated approach*) újabb, módosított kiadása helyett egy teljesen új könyv (*Turns of Translation Studies*) megírása mellett döntött.

Az elméletalkotás mellett egyre nagyobb igény merült fel az empirikus kutatásokra is, amelyek termékeny területévé váltak a jogi fordítások. A jog és a fordítástudomány határterületén megjelent a jogi transzlológia (Dobos 2010:267). Ez pedig számos terminológiai kérdést is felvetett. Ehhez hasonlóan a szövegnyelvészet is egyre meghatározóbb szerepet játszott a fordításkutatásban. A másik fordulat a technológiai változásoknak és a globalizációnak köszönhető, amely alapvetően megváltoztatta a fordítás (és részben a tolmácsolás) mint szakma jellemzőit. Végül a kilencvenes években egy új paradigma is megjelent a fordítástudományban azzal, hogy Gutt (1991) a kommunikációból ismert relevanciaelméletet a fordításra alkalmazta.

A fordítástudomány fejlődésére számos új gondolat és változás volt és van jelenleg is hatással. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni azt, hogy a Snell-Hornby (2006) által említett fordulatok nem feltétlenül jelentenek paradigmaváltást, azaz az új irányok és elméletek nem oltják ki a régieket, hanem párhuzamosan fejlődhetnek tovább egymás mellett. Prunč (2007) ezért a fordítástudomány fejlődését elemezve nem is fordulatokról, hanem fejlődési irányokról (*Entwicklungslinien*) beszél. Ez ad lehetőséget arra, hogy a társtudományok – köztük a terminológiaelmélet – eredményei is beépüljenek a fordítástudományba.

2.2. A fordítástudomány napjainkban

A mai fordítástudományt gazdag szakirodalom, számtalan új irány és kutatási terület jellemzi. Így egy folyamatosan fejlődő és új kutatási kérdésekkel bővülő területről van szó. Ismail İçsen (2005) szerint azonban számolni kell azzal a veszéllyel, hogy a megjelenő irodalom mennyisége és sokrétősége miatt a terület átláthatatlanná válik. İçsen szerint ezt

támasztja alá az a tény is, hogy a fordítástudományban egy-két kivételtől eltekintve inkább a tanulmánykötetek terjedtek el. Emellett a szakirodalomban már-már kötelező elvárássá vált az, hogy a tényleges fordítási probléma vagy kutatási eredmény bemutatása előtt ki kell térni a tudományterület ellentmondásaira és vitatott területeire.

Mindemellett a fordítástudomány szakirodalmában jól azonosítható két olyan terület, amely a fordításról való elméleti gondolkodásban újra és újra visszatér. Az egyik a fordítástudomány gyakorlathoz való viszonya, a másik pedig a fordítástudomány – mint interdiszciplináris tudomány – nyelvészettel való kapcsolata. Mivel e két terület a terminológiaelmélettel való kapcsolat számára is meghatározó, ezért ezekre az alábbiakban kitérek.

Mary Snell-Hornby tanulmánykötete előszavában a fordítástudomány nehéz örökségének nevezi azt a tényt, hogy az a nyelvészet talaján fejlődött ki (Snell-Hornby–Pöchlhammer–Kaindl 1994). A nyelvészeti alapokra épülő fordítástudomány ugyanis csak úgy tudott elismerést kivívni, hogy eközben eltávolodott a fordítótól, ezért joggal érheti kritika az – immáron önálló – tudományterületet. Snell-Hornby szerint ennek oka nemcsak a nyelvészetben, hanem – német nyelvterületen – általában a bölcsészettudományban rejlik, amelynek mindig is bizonytalan volt a viszonya a gyakorlathoz, a szakmához kötött tevékenységekhez. Snell-Hornby a fordítástudomány fő feladatának azt tartja, hogy a fordításról való tudományos gondolkodás kapcsolódjon össze a gyakorlattal, és valós segítséget nyújtson a fordítókna is. Ezért eltávolodik azoktól a nyelvészeti modellektől, amelyek egyszerű behelyettesítésnek tartják a fordítást. A fordítást nem pusztá átkódolásnak, a fordítót pedig nem passzív átváltónak tekinti. E megállapításnak a terminológiai kérdések számára is nagy jelentősége van.

Snell-Hornbyhoz hasonlóan Schmitt (1994) is rámutat arra, hogy a fordítástudomány alapvetően nyelvészeti megközelítése (és az ekvivalenciáról alkotott elképzelése) miatt terjedt el az a nézet, hogy a szakszövegeket könnyebb fordítani, mint az irodalmi szövegeket. Ez abban is megmutatkozik, hogy a legtöbb fordító nyelvésznek tartja magát, és az Európai Unióban is összefoglalóan „nyelvészeknek” titulálják a fordítókat és tolmácsokat. Schmitt szerint kétségtelen, hogy a fordítás elsősorban nyelvi tevékenység, és a fordítással való tudományos foglalkozás is nyelvészeti alapokon nyugszik, de ezt nem szabad a szöveg szintjére is rávetíteni, és a szöveget csak a nyelvi elemekre korlátozni.

A szöveg ugyanis képeket, nem verbális elemeket is tartalmazhat, és ezek vizsgálatához már nem elegendő a nyelvészeti megközelítés. Ehhez szükség van más tudományterületek – mint például a terminológiaelmélet – eredményeire is. Snell-Hornby és Schmitt megállapítása tehát jól tükrözi azt a folyamatot, amelynek során megváltozott a szakszövegek fordításáról és ezen belül a terminusok fordításáról való felfogás. Erre a későbbiekben részletesen is kitérek.

Éppen e nyelvészeti gyökerek miatt jellemző az, hogy egyes fordításkutatók igyekeznek elkerülni azt, hogy a fordítástudomány a nyelvészet egyik ágának tekintsék, és hogy az közvetlenül alkalmazza a nyelvészet eredményeit. Heltai (2002) ugyanakkor rámutat arra, hogy a nyelvészettől való elszakadás nem kérdőjelezheti meg azt a tényt, hogy a fordítástudomány – interdiszciplináris jellegéből adódóan – a nyelvészet és más társtudományok eredményeit is hasznosítja. A fordítás egyes fajtái számára a nyelvtudományok és társtudományok más-más fontossággal bírnak. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert Heltai szerint a mai fordítástudományra jellemző, hogy a fordítás egy bizonyos fajtájára kidolgozott elméletet kiterjesztik minden más fordítási fajtára és szövegtípusra. Az egyes fordítási típusok (mint például az irodalmi és a szakfordítás) között azonban olyan jelentős különbségek vannak, hogy ez kétségesé teszi az egységes fordításelmélet kialakítását. Gerzymisch-Arbogast (1996:15) is felhívja a figyelmet arra, hogy a fordítástudományban az elméletalkotás mindig általában a fordításra vonatkozik, és így a szakfordításra vonatkozóan nincs külön elméletalkotás.

Heltai (2002) szerint egy közös, általános fordításelmélet csak a Mary Snell-Hornby (1988/1995²) által a fordításra alkalmazott prototípuselmélet alapján képzelhető el. Ez lehetőséget ad arra, hogy a különböző szövegtípusok meríthessenek a számukra releváns társtudományok eredményeiből. A következőkben részletesen is megvizsgálom, hogy a fordítástudomány társtudományai között a terminológiaelmélet mikor jelent meg, és milyen szerepet játszott a fordítástudományban.

3. Terminológia a fordítástudományban

3.1. *A terminológiáról való elméleti gondolkodás megjelenése*

A terminológiaelmélet több szempontból is a fordítástudományhoz hasonló utat járt be. E fejlődés egyes szakaszait korábbi munkákban már ismertettem (Fischer 2010b, Fischer 2012), ezért nagyban támaszkodom az ott tett megállapításaimra, és azokat további gondolatokkal egészítem ki.

A terminológia – még ha nem is így nevezték – évszázadok óta része az emberi kommunikációnak és tevékenységnek, amely később összekapcsolódott a nemzeti nyelv fejlesztésének igényével is. A megnevezések alkotása azonban sokáig véletlenszerűen, általános alapelvek és szabályok nélkül történt. A XVIII. században ismerték fel, hogy szükség van ez egyes szakterületeken a megnevezések alkotására vonatkozó *alapelvek* kidolgozására, a már létező megnevezések *rendszerezésére* (Galinski–Budin 1999). Ez elsősorban a természettudományokra volt jellemző, amelyeket – ma már elképzelhetetlen – fogalmi káosz és a megnevezések sokasága jellemzett. Mindezek eredményeként megindult az egyes tudományterületek – különösen természettudományos diszciplínák: a botanika, a kémia, a zoológia – rendszerezése, és megindult a megnevezések alkotására vonatkozó alapelvek kidolgozása (Cabré 1999, Fóris 2005, Muráth 2005). A felsorolásból látható, hogy e tevékenységben a tudósok jártak az élen. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az alapelvek az egyes tudományterületekhez kötődtek, és nem nyújtottak általános, valamennyi tudományterületre érvényes módszereket.

A XIX. század második felének ipari fejlődése rendkívül sok új fogalom és megnevezés megjelenését eredményezte, elsősorban a műszaki tudományokban. Az új fogalmak meghatározását és az új megnevezések alkotását nem kísérte tudatos nyelvfejlesztés, így a szakemberek közötti kommunikációban hamarosan igen nagy problémák jelentkeztek. Gyakran előfordult ugyanis, hogy egy fogalomhoz több megnevezés (szinonímia), illetve egy megnevezéshez több fogalom kapcsolódott (poliszémia). E probléma több nyelv viszonylatában is megjelent, hiszen a tudomány nemzetközivé válásával a szakmai közösségek már a nyelvi határokat is átlépték. A tudatos nyelvfejlesztés így a nemzeti és a nemzetközi kommunikációban is egyre sürgetőbb igényként merült fel. Ezt felismerve igen korán megjelentek az egységesítési törekvések, és a szá-

zadfordulón megalakultak az első szabványügyi szervezetek. Az ipari és műszaki szabványok megjelenése még inkább rávilágított a terminológia jelentőségére. Hamar világossá vált ugyanis, hogy egy dolog, termék vagy eljárás szabványosítása előtt szükség van a szabványban megjelenő terminológia egységesítésére is.

A szabványosítás egyértelművé tette, hogy nem elegendők az egyes tudományterületekhez (a botanikához, a zoológiához, a kémiához stb.) kötődő alapelvek, hanem szükség van általános, valamennyi tudományágban és nyelvben érvényesíthető alapelvek kidolgozására (Galinski–Budin 1999). Ezeknek az általános alapelveknek a kidolgozásában játszott úttörő szerepet Eugen Wüster osztrák tudós, mérnök és vállalkozó.

3.2. Eugen Wüster általános terminológiatana

Wüster elsődleges célja a nemzeti és nemzetközi szakmai kommunikáció előmozdítása volt. E kérdések tanulmányozását Wüster azért tartotta szükségesnek, mert a korabeli nyelvészet nem tudott választ adni a szakmai kommunikációban jelentkező problémákra. A nyelvészet ugyanis nem mutatott érdeklődést a szaknyelvi szókincsben lezajlott változások iránt, és nem foglalkozott a tudatos nyelvfejlesztés kérdéseivel sem. Wüster azonban elengedhetetlennek tartotta a nyelvészet hozzájárulását, ezért – e hiányt felismerve – egy szaknyelvi diszciplínát kívánt megteremteni. Elméletét *általános terminológiatannak* (*Allgemeine Terminologielehre*) nevezte, amelyet 1974-ben megjelent tanulmányában (Wüster 1974) és később posztumusz kiadott egyetemi előadásában (Wüster 1979) ismertetett. (Wüster elméletéről magyarul lásd Muráth 2005, 2006, 2010a, Pusztai 1980, Zabóné 2012.)

Wüster terminológiatánában az *általános* jelzőnek nagy jelentősége van, mert ez utal arra a tényre, hogy az egyes diszciplínákhoz kötődő – általa *speciális terminológiatanoknak* (*Spezielle Terminologielehren*) nevezett – elvek és módszerek mellett immáron egy nyelvtől és tudományterülettől független elmélet kidolgozása volt a cél. Terminológián egy szakterület foglmainak és megnevezéseinek rendszerét értette (Wüster 1973:158). Abból indult ki, hogy a szaknyelvben a fogalmaknak (*Begriffe*) élesen lehatárolhatóaknak kell lenniük, és a fogalmak elsőbbséget élveznek a megnevezésekkel (*Benennungen*) szemben. A fogalmakat ezért a nyelvtől független kognitív egységeknek tekintette, amelyek egy fogalmi rendszerbe illeszkednek, és amelyekhez megnevezések rendelhetők. Így

elméletében is a fogalmat állította a középpontba, vizsgálódásai a fogalomból indultak ki. Ez a fogalomalapú (onomasziológiai) megközelítés különbözteti meg a terminológiai munkát a lexikográfiától, amely a nyelvi jelből indul ki (szemasziológiai megközelítés). Másképp: a terminológiai elv szerint a fogalomból haladunk a megnevezés felé, míg a nyelvészeti elv szerint a szóalakból indulunk ki, és ahhoz keressük a jelentést (Muráth 2006:166).

Wüster ezzel egyértelműen elkülönítette a terminológia elméletének logikai-filozófiai alapjait a nyelvészeti alapoktól. A terminológiátant a logika, az ontológia, az informatika és a szaktudományok között elhelyezkedő határterületként határozta meg. Szerinte a szakszókincs tudományaként a terminológiatan szoros kapcsolatban áll a nyelvészettel is, de – más nyelvészeti tudományágakkal ellentétben – érdeklődése középpontjában a jelenleg aktuális szókincs, azaz a szinkrón vizsgálatok állnak. Fontos hangsúlyozni, hogy terminológiatanának megteremtését a szakmai kommunikáció elősegítése, optimalizálása motiválta, így nagy szerepet játszik benne a nyelvhasználatba való beavatkozás és a nyelvfejlődés tudatos befolyásolása (Arntz–Picht–Mayer 2004:5) is. Wüster elmélete nagy hatással volt nemcsak a nemzetközi szabványosításra, hanem a terminológiai kutatásokra is. A harmincas évektől kezdődően több országban is indultak terminológiai kutatások, amelyekből kinőttek a későbbi kutatásokat is meghatározó – így a prágai, bécsi és a szovjet – terminológiai iskolák.

Magyarországon a nyelvújítás időszakának komoly műszóalkotási munkáit követően a múlt század ötvenes éveiben kezdtek ismét foglalkozni terminológiai kérdésekkel. Ebben nagy szerepe volt Klár Jánosnak és Kovalovszky Miklósnak, akik 1955-ben jelentették meg munkájukat *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései* címmel (Klár–Kovalovszky 1955). A kötetben megfogalmazott gondolatok a szovjet terminológiai iskola eredményeire támaszkodtak, így a hazai kutatásokat is ez az iskola határozta meg. Mivel évtizedeken át ez volt az egyetlen, terminológiával foglalkozó munka, ezért a később megjelenő hazai publikációk is elsősorban erre a műre támaszkodtak (vö. Fóris 2005). Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a hetvenes években induló fordítóképzések a többi országhoz hasonlóan Magyarországon is nagy szerepet játszottak Wüster elméletének újragondolásában.

Wüster elmélete ma is meghatározó a terminológiáról való – hazai és nemzetközi – tudományos gondolkodásban. Az elmélet értékelésekor

vagy alkalmazásakor azonban sosem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy milyen indíttatásból tartotta szükségesnek egy általános terminológiát kidolgozását. Wüster elsősorban a műszaki területek egységesítési, szabványosítási (normatív) igényeinek kívánt megfelelni, ezért az általa kidolgozott elvek és módszerek is e területen voltak alkalmazhatóak. a normatív szemlélet nem nyújthat mindenhol megoldást, így e területekre Wüster elvei sem „importálhatóak” változtatás nélkül. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert egyes diszciplínák – mint a szaknyelv-kutatás és a szaklexikográfia – gyakran változtatás nélkül vették át elméletét, és az elméletet ért bírálatok is erre a tényre vezethetők vissza (Muráth 2010a). Wüster elmélete a szakmai kommunikáció meghatározott igényeire, egy meghatározott területen nyújtott – elsősorban normatív – választ, így e feltételek változásával az elmélet is szükségszerűen módosításra szorul. Erre számos terület – köztük a fordítástudomány – mutatott rá, így e kritikák folyamatosan gazdagítják napjaink elméleti irányzatait is.

3.3. A nyelvészeti irányzatok megjelenése

A történeti előzmények áttekintése rávilágít arra, hogy a terminológia elméletének alapjait nem a nyelvészeti érdeklődés teremtette meg. A XVIII. és XIX. században a tudósok jártak élen – elsősorban a természettudományos diszciplínákhoz kötődő – alapelvek és szabályok kidolgozásában. A XX. század elején, a szabványosítási törekvések megjelenésével pedig a mérnökök részéről merült fel igény a nemzeti és nemzetközi szakmai kommunikáció előmozdítására, a nyelv tudatos fejlesztésére, és ennek érdekében közös alapelvek kidolgozására.

Ezzel párhuzamosan azonban a nyelvészek érdeklődését is felkeltették a terminológiai kutatások – a szaknyelvkutatásnak és -oktatásnak köszönhetően. A húszas években a holland, német, svájci, majd cseh-szlovák kereskedelmi főiskolákon folyó szaknyelvtanítás ugyanis ráirányította a figyelmet a terminológia jelentőségére (Muráth 2005). Felismerték, hogy a szakmai kommunikációhoz szakmai és nyelvi ismeretek is szükségesek, és ebben meghatározó szerepet játszik a terminológia. Így a szaknyelvtanítás részéről is felmerült az igény a terminológiai kérdések vizsgálatára. A kutatásokhoz a Prágai Nyelvész Kör strukturalista szemlélete és az ún. *Wirtschaftslinguistik* is jó alapot kínált. A nyelvészek így a szaknyelv révén kerültek kapcsolatba a terminológiai kérdé-

sekkel. A terminológiához nyelvészeti alapon közelítettek, és a vizsgálatokba alkalmazott nyelvészeti módszereket is bevontak.

A szaknyelv kutatásban azért is foglalhatott el kiemelt helyet a terminológia, mert a szaknyelv sajátosságait először annak szókincsében ismerték fel. Emiatt a szaknyelvet sokáig a szakszókincssel azonosították (Kurtán 2006:932, Muráth 2002:35). Ehhez hozzájárult az is, hogy a terminológiát maga Wüster is egyenlőnek tartotta a szaknyelvvvel (Muráth 2010a). A további szaknyelvi kutatások azonban egyértelművé tették, hogy a szakszókincsen felül a szaknyelvek más sajátosságokkal is rendelkeznek, így a kutatásokban fokozatosan a szövegszintű, stilisztikai, pragmatikai és interkulturális sajátosságok vizsgálatára helyeződött a hangsúly. A terminológia egyre kisebb szerepet kapott a szaknyelvkutatásban, és ez a hazai nyelvészeti kutatásokra is jellemző volt. A hetvenes években ez a tendencia valamelyest megfordult, és a terminológia újra a szaknyelvkutatás érdeklődési körébe került. Ezt a tényt Engel és Picht (1999:2239) arra vezetik vissza, hogy a szaknyelvkutatásban előtérbe került a szakmai kommunikáció vizsgálata, így a hetvenes években az addig nyelvészeti irányultságú szaknyelvkutatás a sokkal átfogóbb szakmai kommunikáció kutatása felé fordult.

A két terület összekapcsolódása a terminológiaelmélet számára is hasznos volt. Arntz (1994:235) szerint a szaknyelvkutatásban a szakszótól a szakszöveg felé való elmozdulás számos korábbi tévhitet oszlatott el, és ez nemcsak a szaknyelvi, hanem a terminológiai kutatások számára is kedvező hatással volt. E felismerések egyike az volt, hogy a szaknyelv és a köznyelv között nem húzható éles határvonal. Így a szaknyelv inkább a köznyelv egy speciális változatának tekinthető. Ez a felismerés egyrészt lehetővé tette a köznyelvvvel kapcsolatos kutatások eredményeinek beépítését a szaknyelvkutatásba. Másrészt rávilágított arra, hogy a szaknyelvek – bár sokkal többször lehetnek alanyai a normatív beavatkozásoknak – nem szükségszerűen mesterséges képződmények, hanem a nyelv élő, folyamatosan változó részei. A modern terminológiaelméleti irányzatok már ezt az álláspontot képviselik (Fóris 2013, Heltai 2010, Muráth 2002). (Az irányzatok további képviselőiről lásd részletesen Fischer 2010a:31-34.)

3.4. A fordításközpontú terminológiai kutatások megjelenése

A múlt század közepéig nem voltak formális, önálló fordítóképző kurzusok. A fordítók vagy a munkahelyükön sajátították el az ismereteket, vagy saját magukat képezték. Bár feltételezhető, hogy a terminológia ennek az informális fordítóképzésnek része volt, a formális fordítóképzésbe csak negyven év késéssel került be (Sager 1992). A terminológiai ismeretek oktatása így csak a hetvenes, nyolcvanas évektől vált a szakfordítóképzések szerves részévé (Laurén–Picht 2006).

A képzések elméleti keretét kezdetben Wüster általános terminológiatana jelentette. Éppen a szakszövegek fordítása során szerzett tapasztalatok mutattak rá azonban arra, hogy a terminológiátant felül kell vizsgálni. Wüster ugyan maga is utalt a kontextus fontosságára, és később relativizálta az egyértelműség fogalmát, de ezt nem fejtette ki részletesen. A fordítási tapasztalatok azonban világossá tették, hogy a szövegben előforduló terminusok az esetek többségében nem tudják felmutatni azokat a követelményeket (mint a pontosság és egyértelműség), amelyeket az általános terminológiatan preskriptív megközelítése célként megfogalmazott. A fordítás során figyelembe kellett venni olyan tényezőket, amelyek nem a nyelvi rendszerhez (*langue*), hanem a nyelvhasználatához (*parole*) kapcsolódtak, mint például a kontextus, a szinonímia vagy a nyelvhasználat regionális különbségei. Ezt az igényt felismerve jelentek meg a nyolcvanas évek elején a fordításközpontú terminológiai kutatások, amelyek a terminológiát kontextusban, a szövegben vizsgálták (Gerzymisch-Arbogast 1996). A (szak)fordítóképzésnek helyet adó intézmények így egyben a terminológiai jellegű munkák központjaivá is váltak. Elsődleges céljuk az volt, hogy az adott szakterületen a fordítók számára megfelelő segédeszközöket nyújtsanak.

A fordításközpontú terminológiai kutatások a szaknyelvkutatás előzőekben bemutatott eredményeire is támaszkodtak. Mivel a szaknyelvkutatásban a terminusról a szövegre, a szaknyelv szövegszintű, stilisztikai és pragmatikai sajátosságaira helyeződött a hangsúly, ezért a szakszövegek fordításában is előtérbe került a szöveg. A fordításközpontú terminológiai kutatásokban ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy az nem kizárólag terminusokkal, hanem más szaknyelvi fordulatokkal, nagyobb egységekkel is foglalkozott. Másrészt a terminusokat nem izoláltan, hanem mindig a szöveg nagyobb egysége és a szöveg egészének viszonylatában vizsgálta (Gerzymisch-Arbogast 1996).

E szemléletváltásnak azért is van nagy jelentősége, mert a fordítóképzésekben gyakran veszélynek is tartják a terminológiai ismeretek oktatását. Sager (1992) szerint a terminológiai elv alkalmazása arra ösztönözheti a fordítókat, hogy csak a terminológiai egységekre koncentráljanak a szövegben, így a fordítás során figyelmen kívül hagyhatják a szöveg nagyobb jelentésegységeit. Emellett a fordítók a terminusalkotási szabályok ismeretében könnyen eshetnek abba a hibába, hogy új terminusokat alkotnak a létező célnyelvi terminusok felkutatása helyett. E kételyek eloszlatásához éppen a terminusokat a szövegben, a kontextusban vizsgáló fordításközpontú terminológiai kutatások nyújthatnak segítséget.

A fordításközpontú terminológiai kutatások egyik első átfogó munkája volt Arntz és Picht (1982) *Einführung in die Übersetzungsbezogene Terminologearbeit* című műve, majd később Gerzymisch-Arbogast (1996) előzőekben hivatkozott, *Termini im Kontext* című monográfiája. Érdekes megjegyezni, hogy két évvel később Pearson (1998) ugyanezzel a címmel (*Terms in Context*) angol nyelven is megjelentetett egy monográfiát, amely a számítógépes korpuszalapú kutatások szempontjából közelít a témához, de nem is tesz említést Gerzymisch-Arbogast munkájáról. Ez példát mutat arra a jelenségre is, amikor éppen a nyelv szab gátat a tudás megosztásának, azaz az egyik nyelven írt kutatási eredmények nem jelennek meg a másik (különösen angol) nyelven írt szakirodalomban.

A változások Magyarországot sem kerülték el. Az előzőekben láthattuk, hogy a hazai terminológiai kutatások és a szakirodalom hosszú ideig Klár és Kovalovszky (1955) munkájára támaszkodtak. Mivel e munkák alapját a szovjet terminológiai iskola eredményei és ez által a terminológia hagyományos elmélete jelentették, ezért nem jelentek meg bennük a fordítással kapcsolatos kérdések és szempontok. Muráth Judit (2010b) mutat rá arra, hogy Klár és Kovalovszky (Klár–Kovalovszky 1955:75, idézi Muráth 2010b:51) művében is csak egyetlen bekezdést találunk a fordításra vonatkozóan, így az erre támaszkodó későbbi munkák sem szenteltek figyelmet a fordítási kérdéseknek. A hetvenes években megjelenő fordítóképzések azonban új igényeket támasztottak a hazai kutatásokkal szemben. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1973-ban indult a szakfordító- és tolmácsképzés, majd később 1974 és 1986 között nyolc egyetemen, a fő szakokhoz kapcsolódóan meghirdették az ún. ágazati szakfordítóképzést, amit 1990-ben két további felső-

oktatási intézményben indított továbbképzés követett (lásd pl. Muráth 2010b:48).

E képzések kulcsszerepet játszottak a terminológiai kutatásokban. Mivel szükség volt olyan segédeszközökre, amelyek a szakfordítók munkáját megkönnyítik, a terminológia oktatása mellett számos egyetemen indultak projektek szakszótárak készítésére, már a nyolcvanas években. Ez jó példát mutatott a nyelv és szakma közötti együttműködésre is, hisz a szakszótárak és terminológiai adatbázisok összeállításába mérnököket, közgazdászokat is bevontak. Az oktatási tevékenység és a segédeszközök készítése szükségessé tette a terminológia elméleti megalapozását is, így az egyetemeken megindultak a kontrasztív lexikológiai-terminológiai kutatások is. A hagyományos terminológiatanra épülő munkák mellett így egyre több olyan munka jelent meg, amely a fordítás számára szolgált hasznos eredményekkel (Muráth 2010b:50). A szakfordítóképzések tehát Magyarországon is nagy szerepet játszottak a terminológiai kutatások fellendítésében, az ágazati szakfordítóképzések pedig megmutatták, hogy szükséges és lehetséges a szakemberek és nyelvészek közötti együttműködés. A hazai kutatási eredmények terjesztését segíti az a tény, hogy 2008-tól önálló tudományos folyóirata (*Magyar Terminológia*) is van e területnek (Fóris 2009).

A fordításközpontú terminológiai kutatások jelentőségét a gyakorlatban való alkalmazhatóságuk is alátámasztja, például hogy a fordítók terminológiai munkát is végezhetnek, valamint hogy a fordítóirodák már terminológusokat is alkalmaznak (a magyarországi fordító- és doktori képzésről lásd Klaudy 2014, a terminológusképzésről Fóris 2012, a hazai ECQA terminológia-menedzser képzésről pedig Muráth 2012). Sandrini (1996) szerint a fordítóképzéseknek az új munkakörök támasztotta követelményekre is fel kell készíteniük a diákokat. Ezért nagy jelentősége van a terminológiát a fordítás kontextusában vizsgáló kutatásoknak.

3.5. A terminológiaelmélet új irányzatai

Az előzőekben láthattuk, hogy a fordításközpontú terminológiai kutatások és a szaknyelv kutatásban a terminustól a szöveg felé való elmozdulás számos problémára hívta fel a figyelmet Wüster általános terminológiatanában. Később újabb kritikák és kérdések is megfogalmazódtak, amelyek további terminológiai irányzatok megjelenését eredményezték.

Temmerman (2000) és L’Homme (2005) részletes áttekintést adnak ezekről az irányzatokról. Temmerman azokat az elméleteket elemzi, amelyek megkérdőjelezzik Wüster általános terminológiatanának alapelveit, majd megfogalmazza saját, ún. szociokognitív elméletét. L’Homme pedig a különböző terminusfelfogások szerint mutatja be az egyes irányzatokat.

Fontos megjegyezni, hogy sem Temmerman, sem L’Homme nem tesz említést arról, hogy a fordításközpontú terminológiai kutatások már a hetvenes években, azaz jóval az új irányzatok megjelenése előtt rámutattak a terminológiai alapelvek átgondolásának szükségességére. Sőt L’Homme (2005:1115) azt írja, hogy a kritikák csak a kilencvenes évek közepétől jelentek meg. A szerzők áttekintéséből tehát nem derül ki, hogy éppen a fordítás során szerzett tapasztalatok indították el a terminológiaelmélet alapelveinek újragondolását. Ez jól tükrözi azt a tudományos szakirodalomban gyakran tapasztalható jelenséget, hogy egy adott nyelven megjelenő szakirodalom nem utal a más nyelvi közösségekben már korábban feltárt eredményekre – ez esetben a német szerzők, mint például Gerzymisch-Arbogast (1996) vagy Arntz, Picht és Mayer (2004) munkáira.

Az egyes irányzatokkal és kritikákkal összefüggésben Sandrini (2005:154) megjegyzi, hogy a Wüsterrel szemben megfogalmazott kritikák ugyan jogosak lehetnek, és új perspektívákat nyithatnak, de ez nem vezethet ahhoz, hogy ezzel egyidejűleg Wüster modelljét teljesen figyelmen kívül hagyjuk. A terminológiatannak köszönhető ugyanis az, hogy létrejött egy olyan módszertan, amely a fogalom középpontba helyezésével lehetővé tette egy adott szakterületen a fogalmi rendszerek feltárását, az egyes fogalmak közötti kapcsolatok leírását, valamint a fogalmak és a megnevezések közötti kapcsolatok elemzését. Ez pedig a szakmai kommunikáció számára is óriási előrelépést jelent, hisz ezzel vált és válik lehetővé a szakmai tartalmak (a fogalmak) és e tartalmak kommunikálására használt nyelvi eszközök (a megnevezések) feltárása és ábrázolása.

4. A terminológiaelmélet és a fordítástudomány kapcsolódási pontjai

A történeti áttekintésből láthattuk, hogy a fordítási kérdések sokáig nem kaptak helyet a terminológiáról való elméleti gondolkodásban. Ennek hátterében az állt, hogy a terminológiai kutatásokat és a terminológiáról való elméleti gondolkodást Wüster általános terminológiatana határozta meg, amely azonban még nem szentelt különösebb figyelmet a fordítási kérdéseknek. Wüster abból indult ki, hogy a szakszókincs szabványosítható, így a terminológiai munka célja az, hogy a tárgyak világosan definiált, rendszerezett tömegét először egy nyelven, majd a nemzetközi szabványosítás révén, más nyelveken is megnevezzék. E megközelítésben az egyik nyelvről a másikra való áttérés nem jelenthetett problémát, hiszen a szabványosításnak köszönhetően csak ki kellett cserélni a megnevezéseket. Schmitt (1994) is rámutat arra, hogy a terminusokat szövegkörnyezettől függetlennek, a fordításukat pedig egyszerű behelyettesítésnek tekintették.

Gerzymisch-Arbogast szerint (1996:16) e megközelítés összhangban volt a nyelvészetnek erre az időszakra jellemző felfogásával is. Mint azt korábban bemutattam, ekkor a szaknyelv kutatás érdeklődésének középpontjában a szakszókincs állt, a szaknyelvet a szakszókincssel azonosították. Két nyelv viszonylatában azt feltételezték, hogy a szakszókincs az egyes nyelvekben azonos fogalmi háttérrel rendelkezik, és így a szakkifejezések egy az egyben megfeleltethetők egymásnak. Ezt a megközelítést a gépi fordítások első sikerei is felerősítették. A szakfordítást tehát egyszerű behelyettesítésnek tartották, amely – éppen ezért – nem volt érdekes a terminológia-elmélet számára. Ezt bizonyítják a hazai terminológiai kutatások is. Sokáig Klár és Kovalovszky munkája volt az egyetlen összefoglaló terminológiai munka, amely azonban egy paragrafus kivételével nem utal a fordításra (Muráth 2010b:51).

A hetvenes években megjelenő fordító- és tolmácsképzések azonban hamar rámutattak arra, hogy az általános terminológiatan nem jelent kielégítő elméleti keretet a szakszövegek fordításának oktatása számára. Olyan terminológiai kérdések és jelenségek merültek fel (mint például a szinonímia és a poliszémia), amelyekre a terminológiatan nem tudott választ adni. A fordítóképzések talaján így megindultak a fordításközpontú terminológiai kutatások, amelyek – a szabványosítás mellett – a terminológiai munka egy további alkalmazási területét jelentették. Ezzel

egy időben a szaknyelv kutatásban is a szakszóról a szövegre helyeződött a hangsúly, így a fordításközpontú terminológiai kutatások a szaknyelv-kutatás eredményeit is átvették (Gerzymisch-Arbogast 1996:18). A fordítóképzések így nagy szerepet játszottak abban, hogy a terminológia-elméletben a fordítási kérdések is helyet kapjanak.

Ahogy a fordítási kérdések sokáig nem jelentek meg a terminológia-elméletben, úgy jó ideig a terminológia sem kapott helyet a fordításról való elméleti gondolkodásban. Mayer (2008) szerint csak a nyolcvanas évek elejére fogalmazódott meg egyértelműen az, hogy a terminológiai munka a fordítás elengedhetetlen része. Ennek oka a fordítástudománynak a szakszövegek fordításához való viszonyában keresendő, amelyet Gerzymisch-Arbogast (1996:15) szerint két irányzat határozott meg. Az egyik irányzatban a szakszövegek fordításának elméleti keretét Eugen Wüster általános terminológiatana jelentette, amely azonban – mivel maga sem foglalkozott fordítással – leegyszerűsítette a szakszövegek fordításának kérdését. Hiába jelenhetett meg tehát a nyolcvanas évek végére a terminológia-elmélet is az – immáron interdiszciplináris – fordítástudomány társtudományai között, az akkori terminológiatan éppen leegyszerűsítette a terminológia fordításáról való gondolkodást.

Gerzymisch-Arbogast (1996:15) szerint a másik irányzat elméleti keretét a nyolcvanas évek kulturális fordulatának köszönhető funkcionális fordításelmélet adta, amely nem tett különbséget szakfordítás és fordítás között. Abból az implicit feltételezésből indult ki, hogy a szakfordítás során felmerülő problémák megfelelően leírhatóak azzal, ha – az általános fordításhoz hasonlóan – megadjuk a szakfordítás célját. A szakfordítás kérdései így nem külön, hanem általában a fordításról való gondolkodásban kaptak helyet. Gerzymisch-Arbogast szerint e felfogás – éppen az általánossága miatt – nem kérdőjelezhető meg, de nem is adhatott új impulzust a szakfordítással kapcsolatos kutatások számára. Nem ösztönzött ugyanis arra, hogy kifejezetten a szakfordításra jellemző kérdések és problémák vetődjenek fel. Ezen a véleményen van Heltai (2008:5) is. Szerinte a terminológia azért sem jelenhetett meg a fordításelméletben, mert a fordításelmélet az irodalmi fordítást tekintette alapjának, és hallgatólagosan azt gondolták, hogy az irodalmi fordításra kidolgozott elméletek mindenfajta fordításra igazak. Csak a XX. század vége felé vették figyelembe az elméletek a szakszövegek fordításának sajátosságait.

A kilencvenes években lezajlott változások – amelyeket a történeti áttekintésben részletesen elemeztem – végül előtérbe helyezték a szakszövegek fordításával és ezzel a terminológiával kapcsolatban felmerülő kérdéseket is. Ebben az időszakban már több fordításelméleti tanulmánykötetben is helyet kaptak terminológiai kérdések. A *Translation Studies: An Interdiscipline* című tanulmánykötet (Snell-Hornby–Pöschhacker–Kaindl 1994) önálló fejezetet szentel a terminológiával és a szaknyelvvel kapcsolatos kérdéseknek. Snell-Hornby (1994) pedig az *Übersetzungswissenschaft: eine Neuorientierung* című könyv előszavában a tolmácsolás és a gépi fordítás mellett a terminológiát is azon területek között említi, amelyeknek helyet kell kapniuk az új, interdiszciplináris tudományágban.

Az empirikus kutatások megnövekedésével egyre nagyobb érdeklődés fordult a jogi fordítások felé is. Fontos felismerés volt, hogy a fordítás során a jogi szövegek összehasonlítása lényegében a két jogrendszer összehasonlítását is jelenti. Ez arra is felhívta a figyelmet, hogy a szakszövegek fordításának elméleti keretét nem adhatja kizárólag a funkcionális fordításelmélet. A jogi fordítások esetében ugyanis nem lehet mindig a célközönség és a célnyelvi kultúrához való igazodás az elsődleges szempont. Egyes esetekben nem a célnyelvi, hanem a forrásnyelvi fogalmi rendszer leírása a cél. Ez azonban nem zárja ki a kreativitás lehetőségét a fordításban (Šarčević 2000). A technológiai változások és a globalizáció alapvetően megváltoztatta a fordítás (és részben a tolmácsolás) mint szakma jellemzőit is. A fordító elengedhetetlen segédeszközzé váltak a terminológiai adatbázisok és más számítógépes alkalmazások (Keller 2006). Végül a fordítás háromnegyedét már a szakszövegek tették ki, és olyan új területek jelentek meg a fordítói munkában, mint a tartalom-menedzsment (*content management*), a többnyelvű dokumentálás (*multilingual documentation*) és a szoftverlokalizáció, amelyekben elengedhetetlen volt a terminológia vizsgálata (vö. Beste 2006).

Történetek kísérletek arra is, hogy a terminológiaelmélet eredményeit is felhasználják a fordítástudományban. Weissenhofer (1994) szerint a terminológia- és a fordításkutatás a kilencvenes évek elejéig elsősorban a terminológia és a fordítás kapcsolatának gyakorlati és didaktikai szempontjaira koncentrált. Ezzel szemben nem készültek még olyan átfogó kutatások, amelyek a terminológiaelmélet fordításelméletben – különösen a fogalmaknak a fordítás folyamatában – betöltött szerepét vizsgálták volna. Weissenhofer tanulmányában bemutatja, milyen hasonlóság

fedezhető fel a terminológiaelmélet – különösen a fogalom és a megnevezés közötti kapcsolat vizsgálata – és a modern fordítástudomány fordítási folyamatot leíró modelljei között.

Sandrini (1996:6) emellett arra hívja fel a figyelmet, hogy a terminológia elméletének újabb, kognitív irányzatai nem a terminust, hanem a fogalmat mint a tudás egy egységét állítják a középpontba, amely révén a kommunikáció megvalósul. Ez a fordítási folyamattal is szoros összefüggésben van. A fordítástudomány új irányzataiban ugyanis egyre inkább a fordítás mint kognitív folyamat kerül előtérbe, míg nyelvi vonatkozásai háttérbe szorulnak. Mivel a tudástartalmak minden szakmai kommunikációban kiemelt szerepet játszanak, ezért a terminológiaelmélet és a fordítástudomány közötti kapcsolatot éppen a szakmai kommunikáció teremti meg. Végül Vandepitte (2008) *Remapping Translation Studies* című cikkében annak bemutatására tesz kísérletet, hogy a terminológiaelmélet nagy szerepet játszhat a fordítástudomány rendszerezésében is. A szerző Holmes (1972) csoportosítását vizsgálja felül, és arra a következtetésre jut, hogy a felosztásból hiányzik a kritériumok következetes alkalmazása, és ezért az egyes elméletek és irányzatok besorolása nem mindig helytálló. Ezért egy új rendszer kialakítására tesz javaslatot, mégpedig a terminológiaelmélet alapelveinek felhasználásával.

5. Összegzés

A fordítástudomány és a terminológiaelmélet hasonló utat járt be, hiszen mind a fordításról, mind a terminológiáról való elméleti gondolkodás csak a XX. században indult meg, emellett mindkét terület épít a társtudományok eredményeire, mindkét területen meghatározó a nyelvészettel való kapcsolat, és gyakran vitatott az önálló tudomány léte is. Talán e tényezőkből is adódhat, hogy későn került sor a két tudományterület összekapcsolódására is. Bár a fordítók mindig is szembesültek a terminológia fordítási problémáival, e kérdések elméleti szintű vizsgálata csak jóval a tudományterületek megalakulása után indult meg. A terminológiaelmélet sokáig nem szentelt figyelmet a fordítási kérdéseknek, a fordításelmélet pedig a terminológiai kérdések iránt nem mutatott érdeklődést.

Ennek háttérében elsősorban az húzódozott meg, hogy a terminológia fordítási kérdéseinek elméleti keretét kezdetben Eugen Wüster általános

terminológiatana jelentette, amely a fordítást egyszerű behelyettesítésnek tartotta. A hetvenes-nyolcvanas években induló fordítóképzések mutattak rá arra, hogy Wüster általános terminológiatana nem képezheti a szakszövegek fordításának egyedüli elméleti alapját, alapelvei módosításra szorulnak. Ezt a folyamatot segítették a szaknyelvkutatás új eredményei is, ahol a szakszóról a szövegre helyeződött a hangsúly. Ezek közös vonása az, hogy a terminológiát nemcsak a nyelvi rendszer (*langue*), hanem a nyelvhasználat (*parole*) szintjén is szükségesnek tartották vizsgálni, és ezért a preskriptív megközelítés mellett deskriptív, az onomasziológiai mellett pedig szemasziológiai megközelítést is javasoltak. Összességében elmondható, hogy éppen a gyakorlatban felmerülő fordítási kérdések tették szükségessé a terminológiatan alapelveinek módosítását, és a fordítási tevékenység ma is nagy szerepet játszik a terminológiáról való elméleti gondolkodás folyamatok alakításában.

Napjaink fordítástudományát és terminológiaelméletét vizsgálva az látható, hogy mindkét területet többféle irányzat és ebből adódóan gazdag, többnyelvű szakirodalom jellemzi. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az alapfogalmak nem mindig egységesek, sőt az egyes irányzatok gyakran nyelvhez kötöttek. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a fordításközpontú terminológiai kutatások már a nyolcvanas években megfogalmazták azokat a kritikákat, amelyeket később, a kilencvenes évek új terminológiai irányzatai is megfogalmaztak. A nyelv – számos más területhez hasonlóan – a terminológiaelméletben is lassíthatja a tudományos eredmények terjedését.

A bemutatott eredményeken túl számos területen van még lehetőség a két tudományterület összekapcsolódására és az eredmények integrálására. Snell-Hornby (2006) szerint, bár a terminológia egyre inkább az érdeklődés középpontjába került, a fordítástudomány még nem tudta hasznosítani az e területen elért eredményeket. Ennek megvalósulását segíthetik elő például a számítógépes technológiát alkalmazó kutatások, amelyek a fordítástudomány számára is új eredményeket adhatnak. További kapcsolódási terület lehet az európai uniós kontextus vizsgálata, hiszen a terminológiai munka keretét itt a legtöbb nyelv számára a fordítás adja (Fischer 2010a). Klaudy Kinga (2007:36) szerint az EU soknyelvű intézményrendszerének működtetése olyan hatalmas méretű fordítási tevékenységet igényel, hogy a fordítástudománynak reális esélye van arra, hogy az európai integráció tudománya legyen. Ez azonban csak úgy képzelhető el, ha a fordítástudomány a terminológiaelmélet

eredményeit is integrálja. Annál is inkább, mert e két terület metszéspontjában vizsgálódó kutatások nem csupán az elmélet, de a gyakorlat számára is nagy jelentőséggel bírnak. Olyan kutatási kérdéseket vetnek fel, amelyekkel a fordítók mindennapi munkájuk során találkozhatnak, és olyan eredményeket hoznak, amelyek a hipotézisek igazolásán túl az ösztönösen hozott fordítói döntések tudatosítását is elősegítik.

Felhasznált irodalom

- Arntz, R. 1994. Interlingualer Fachsprachenvergleich und Übersetzen. In: Snell-Hornby, M., Pöschhacker, F., Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies – An Interdiscipline*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 235–247.
- Arntz, R., Picht, H. 1982. *Einführung in die Übersetzungsbezogene Terminologiearbeit*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag.
- Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2004. *Einführung in die Terminologiearbeit. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2)*. Hildesheim: Olms.
- Beste, K. 2006. *Softwarelokalisierung und Übersetzung. (Heidelberger Studien zur Übersetzungswissenschaft, Bd. 8)*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Cabré, M. T. 1999. *Terminology: theory, methods and applications*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Dobos Cs. 2010. Jogi szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 257–285.
- Engel, G., Picht, H. 1999. Der Terminologe – Beruf oder Funktion? In: Hoffmann, L., Kalverkämper, H., Wiegand, H. E. (Hrsg.) *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. (HSK Bd. 14.2)*. Berlin, New York: de Gruyter. 2237–2244.
- Fischer M. 2010a. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE.
- Fischer M. 2010b. Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–73.
- Fischer M. 2012. Mielőtt terminológiai munkába kezdenénk. In: Illésné Kovács M., Kegyesné Szekeres E., Kriston R. (szerk.) *Logisztika, szaknyelv és szaknyelvoktatás*. Miskolc: Miskolci Egyetem. 185–197.
- Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1)*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á. 2009. Magyar Terminológia. Egy folyóirat indulása. *Magyar Tudomány* 170 (2). 221–226.
- Fóris Á. 2012. Terminológusok képzése – A terminológia mesterképzés elindulása. *Magyar Tudomány* 173 (8). 969–976.

- Fóris Á. 2013. A szaknyelvek szociolingvisztikai és terminológiai megközelítése. In: Kontra M., Németh B., Sinkovics B., (szerk.) *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia, Szeged, 2012. aug. 30. – szept. 1. előadásaiból)*. Budapest: Gondolat. 163–173.
- Galinski, C., Budin, G. 1999. Deskriptive und präskriptive Terminologiearbeit. In: Hoffmann, L. et al. (Hrsg.) *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. (HSK Bd. 14.2)*. Berlin, New York: de Gruyter. 2183–2206.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1996. *Termini im Kontext. Verfahren zur Erschließung und Übersetzung der textspezifischen Bedeutung von fachlichen Ausdrücken*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and relevance: cognition and context*. London: Blackwell.
- Heltai P. 2002. Rutin és kreativitás a szakfordításban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2 (1). 19–41.
- Heltai P. 2008. Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. *Fordítás-tudomány* 10 (1). 5–18.
- Heltai P. 2010. Terms in English and Hungarian Specialized Texts. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és Szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: SZIE GTK. 8–28.
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. In: Holmes, J. 1988. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Işcen, I. 2005. Problembezeichnung und Problemerklebnis – Gedanken zum problematischen Selbstverständnis einer Übersetzungswissenschaft. *Linguistik online* 23 (2). 51–65.
- Keller, N. 2006. *Neue Wege in der Hilfsmittelkunde der Übersetzungswissenschaft: Zur Herleitung webbasierter Terminologiedatenbanken im Kontext von CAT-Systemen. (Heidelberger Studien zur Übersetzungswissenschaft, Bd. 5)*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Klaudy K. 2004. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2007. Fordítástudomány az ezredfordulón. In: Klaudy K. (szerk.) *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 33–43.
- Klaudy K. 2014. Tízéves a Fordítástudományi Doktori Program (2003–2013). In: Ladányi M., Vladár Zs., Hrenek É. (szerk.) *MANYE XXIII. Nyelv – Társadalom – Kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák I.–II.* Budapest: MANYE – Tinta Könyvkiadó. 172–177.
- Klár J., Kovalovszky M. 1955. *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései*. Budapest: MTESZ.
- Kurtán Zs. 2006. Szaknyelv. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 932–957.

- Laurén, C., Picht, H. 2006. Approaches to Terminological Theories: A Comparative Study of the State-of-the-Art. In: Picht, H. (eds.) *Modern Approaches to Terminological Theories and Applications. (Linguistic Insights Vol. 36)*. Bern: Peter Lang. 163–187.
- L’Homme, M.-C. 2005. Sur la notion de terme. *Meta* 50 (4). 1110–1132.
- Mayer, F. 2008. Terminographie heute. Antworten der Lehre auf die Anforderungen der Praxis. In: Krings, H. P., Mayer, F. (Hrsg.) *Spachenvielfalt im Kontext von Fachkommunikation, Übersetzung und Fremdsprachenunterricht. (Für Reiner Arntz zum 65. Geburtstag)*. Berlin: Frank&Timme. 317–328.
- Muráth J. 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie. (Pécsér Beiträge zur Sprachwissenschaft 5)*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Muráth J. 2005. A terminológiai iskolák. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs: PTE KTK. 37–45.
- Muráth J. 2006. *Szakfordítás és segédesszközök. (Folia linguae et communicationis 1)* Pécs: PTE KTK.
- Muráth J. 2010a. Szaknyelv és lexikográfia. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 23–51.
- Muráth J. 2010b. Translation-oriented terminology work in Hungary. In: Thelen, M., Steurs, F. (eds.) *Terminology in Everyday Life*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 47–61.
- Muráth J. 2012. ECQA Terminology Manager – Basic – Új szakmai profil Európában és Magyarországon. In: Silye M. (szerk.) *Szaknyelvkutatói irányzatok és alkalmazások (Porta Lingua-2012)*. Debrecen: SZOKOE. 59–66.
- Pearson, J. 1998. *Terms in Context*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins
- Prunč, E. 2007. *Entwicklungslinien der Translationswissenschaft. Von den Asymmetrien der Sprachen zu den Asymmetrien der Macht. (TRANSÜD Arbeiten zur Theorie und Praxis des Übersetzens und Dolmetschens. Bd. 14)*. Berlin: Frank&Timme.
- Pusztai I. 1980. A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana. *Magyar Nyelvőr* 104 (1). 3–16.
- Sager, J. C. 1992. The translator as terminologist. In: Dollerup, C., Loddegaard, C. (eds.) *Teaching Translation and Interpreting. Training Talent and Experience. (Papers from the First Language International Conference, Elsinore, Denmark, 1991)*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 107–122.
- Sandrini, P. 1996. Terminologieausbildung im Curriculum für Sprachmittler. In: Fleischmann, E., Kutz, W., Schmitt, P. A. (Hrsg.) *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Günter Narr Verlag. 497–507.
- Sandrini, P. 2005. Debatte aktueller Themen: Rechtsterminologie – Revisited. Rezension zu Eva Wiesmann. 2004. Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation. Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte

- Umsetzung eines lexikographischen Konzepts. Tübingen: Günter Narr Verlag. *Moderne Sprachen* 49 (1). 147–162.
- Šarčević, S. 2000. Creativity in legal translation: How much is too much? In: Chesterman, A., San Salvador, G., Gambier, Y. (eds.) *Translation in Context*. (Selected Papers from the EST Congress, Granada, 1998.) Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 281–293.
- Schmitt, A. P. 1994. Die 'Eindeutigkeit' von Fachtexten: Bemerkungen zu einer Fiktion. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen–Basel: Francke Verlag. 252–283.
- Snell-Hornby, M. 1988/1995². *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Snell-Hornby, M. (Hrsg.) 1994. *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen–Basel: Francke Verlag.
- Snell-Hornby, M. 2006. *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Snell-Hornby, M., Pöhhacker, F., Kaindl, K. (eds.) 1994. *Translation Studies – An Interdiscipline*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive-Approach*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Vandepitte, S. 2008. Remapping Translation Studies: Towards a Translation Studies Ontology. *Meta* 53 (3). 569–589.
- Vermeer, H. J. 1978. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen* 23 (2). 99–102.
- Weissenhofer, P. 1994. Zur Rolle der terminologischen Begriffslehre in der Translationswissenschaft. In: Snell-Hornby, M., Pöhhacker, F., Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies – An Interdiscipline*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 319–326.
- Wüster, E. 1973. Kaleidoskop der Fachsprachen. Geleitwort. In: Drozd, L., Seibicke, W. (Hrsg.) *Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache. Bestandsaufnahme, Theorie, Geschichte*. Wiesbaden: Brandstetter. 8–10.
- Wüster, E. 1974. Die Allgemeine Terminologielehre – ein Grenzgebiet zwischen Sprachwissenschaft, Logik, Ontologie, Informatik und Sachwissenschaften. *Linguistics* 119. 61–106.
- Wüster, E. 1979. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie*. 2 Teile. (Schriftenreihe der Technischen Universität Wien, Bd. 8.) Wien, New York: Springer.
- Zabóné Varga I. 2012. Eugen Wüster két fő művének összehasonlítása. *Magyar Terminológia* 5 (2). 260–283.

Fordítás és közvetítés a nyelvoktatásban – mit nyújthat a nyelvoktatásnak a fordítástudomány?

1. Bevezetés

Az Európa Tanács Élő Nyelvek Európai Központjának (ECML) Magyarországi Kontaktpontja 2008. decemberi pedagógus-továbbképzésére fiatal kutatókat is meghívott, hogy kutatásaikba vágó és a nyelv-tanárok számára is hasznos témákat mutassanak be. Kézenfekvőnek tűnt, hogy az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának doktorandusaként a fordítás és a nyelvoktatás kapcsolódási pontjairól beszéljek. Ugyanakkor hamar el is bizonytalanított az a tény, hogy az elmúlt években a fordítás-közvetítés köztudottan kiszorult a nyelvoktatásból, vagy legalábbis a vizsgafeladatokból. A 2005-ben bevezetett új érettségi vizsga már nem tartalmaz ilyen feladatot, az államilag elismert nyelv-vizsgák egy része egynyelvű, és e tendenciát a népszerű egynyelvű tankönyvek is felerősítik. A Nemzeti Alaptanterv¹ ugyan szükségesnek tartja az idegen nyelvi kommunikációhoz (mint kulcskompetenciához) a közvetítés képességét, az élő idegen nyelv műveltségi terület fejlesztési feladatai között azonban már nem jelenik meg e készség. Így joggal vetődött fel bennem, hogy tart-e még számot érdeklődésre e téma a gyakorló nyelvtanárok körében.

A továbbképzés némi meglepetést okozott számomra. A kezdeti, kollektív hallgatást követően ugyanis a résztvevők többsége – igaz inkább utólag és egyenként – markáns véleményeket fogalmazott meg, és összességében lelkesen fogadta e téma felvetését. Az egynyelvű tankönyvek és vizsgák többek számára vetették fel a kérdést, hogy érdemes-e (sőt hiba-e!) fordítási-közvetítési feladatot építeni a nyelvoktatásba. Vagy ha ez nem kérdés, akkor az integrálás mikéntjéről esik kevés szó. Bár egyetlen továbbképzésből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, a tapasztalat mégis megerősített abban, hogy érdemes e témát e helyen bővebben kifejteni. A tanulmány így a pedagógus-továbbképzés keretében elhangzott előadást tartalmazza, de kiegészül

¹ 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

néhány további gondolattal. Célja, hogy a fordítás-közvetítés mellett és ellen szóló érvek áttekintése után felhívja a figyelmet olyan, a nyelvoktatáson túlmutató, a munkavállaláshoz, a fordítói szakma presztízséhez és az uniós tagsághoz kapcsolódó kérdésekre, amelyek érdemessé teszik e téma újragondolását.

2. Tanfordítás, valódi fordítás, közvetítés

A fordítás ellen és mellett szóló vitákban nagy jelentősége van a tanfordítás és a valódi fordítás közötti megkülönböztetésnek. A tanfordítás nem összefüggő szöveget, hanem különálló mondatokat tartalmaz, elsősorban a nyelvtani szerkezetek tudatosítására szolgál, és nem alkalmas a fordítási készség fejlesztésére. A valódi fordítás ezzel szemben a fordítási készséget fejleszti, így valós kommunikatív feladatot jelent, ahol a nyelven kívüli kommunikációs elemek is fontos szerepet játszanak. Más szavakkal a tanfordítás eszköz, a valódi fordítás pedig inkább a cél (Klaudy 1987). A két terminus közötti megkülönböztetés azért is fontos, mert a fordítást ellenző vélemények a fordítás alatt általában a tanfordítást értik, míg a fordítás mellett szóló érvek – ahogy látni fogjuk – már számolnak a valódi fordítás integrálásának lehetőségével, és ezt nem kizárólag a fordítási készség fejlesztése érdekében teszik. Fontos még hangsúlyozni, hogy a fordítás az értékelés eszköze is lehet. A tanfordítás értékelése során elsősorban a lexikai-grammatikai, míg a valódi fordítás értékelése során a fordítási készséget mérjük. Jelen tanulmányban elsősorban a fordítás készségfejlesztő szerepével foglalkozom, és csak közvetetten utalok az értékelésben betöltött szerepére.

A valós kommunikációs helyzetekhez ugyanakkor nem csak a szűkebb értelemben vett fordítási tevékenység, hanem a tágabb *közvetítés* is kapcsolódhat. A közvetítés a (szűkebb értelemben vett) fordítás mellett magában foglalhatja a tömörítést is, és kiterjed nemcsak az írásbeli, de a szóbeli közvetítésre is. Ezt tükrözi a Közös Európai Referenciakeret (KER) is, amely a kommunikatív nyelvi tevékenységek egyikeként *közvetítésről* beszél, amelybe beletartozik a szóbeli tolmácsolás, az írott fordítás, valamint a szöveg összefoglalása, átfogalmazása is.² Az érvek és

² Közös Európai Referenciakeret: nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés. Európa Tanács Közoktatási Bizottsága. Élő Nyelvek Osztálya. Strassbourg, 2002. Magyar kiadás: PTMIK. 103.

ellenérvek egy része nem tesz explicit különbséget fordítás és közvetítés között, így a továbbiakban összefoglalóan fordítás-közvetítésről beszélünk, és az egyes érvekhez kapcsolódóan térek ki a két terminus közötti különbségre.

3. A fordítás-közvetítés *ellen* szóló érvek a nyelvoktatásban

A fordítás-közvetítés nyelvoktatásban való alkalmazása ellen és mellett szóló érveket többen is összesítették.³ Ellenzői több kifogást is megfogalmaznak. A (tan)fordítás nyelvórai integrálását nehéznek tartják, mert túl komplex tevékenység és sok időt vesz igénybe. Mivel nem valós kommunikatív helyzetet feltételez, ezért természetellenes, és nem felel meg a kommunikatív szemléletnek. A fordítási feladatoknak e megközelítésben negatív hatásai is lehetnek. Az anyanyelv jelenléte akadályozhatja az idegen nyelvi beszédprodukciót és az idegen nyelven való gondolkodást, és csak erősíti a két nyelv közötti interferenciát. A nyelvtanulóban azt a hamis illúziót erősítheti, hogy a két nyelv között automatikus a megfeleltetés, és bizonyos nyelvtudással a tanuló máris fordító lehet. Végül az érvek a mérés nehézségeit, az iránymutatás hiányát hangsúlyozzák.

Az ellenérvek gyökerei a 60-as és 70-es évekre vezethetők vissza, amikor a tanfordításra épülő, ún. nyelvtani-fordító módszert fokozatosan felváltotta a kommunikatív módszer⁴. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy az ellenérvek elsősorban a tanfordítások ellen szóltak, hiszen nem valós kommunikatív helyzetekre, szövegekre épültek a feladatok. E feladattípus a fordítóképzésre is jellemző volt, de a 70-es évek végétől a fordítást már egy komplex, több készséget igénylő tevékenységnek tekintették, amelyben a fordító meghatározott célközönség számára hoz létre célnyelvi *szöveget* (Malmkjær 1998b). A képzésben a végtermékről a folyamatra helyeződött a hangsúly. Ezzel párhuzamosan a fordítástu-

³ Az Idegennyelvi Továbbképző Központ (ITK) 2001-ben megjelent Nyelvi Mérce folyóiratának első és második számát az anyanyelv idegennyelv-oktatásban betöltött szerepe vizsgálatának szentelte. Az érvek és ellenérvek áttekintése során nagyban támaszkodom ezen írásokra, valamint a Malmkjær (1998a) szerkesztésében megjelent tanulmánykötetre.

⁴ A nyelvtanítási módszerek változásáról részletes áttekintés nyújt Bárdos Jenő (2005), a fordítás nyelvoktatásban betöltött szerepének változásáról pedig Malmkjær (1998b).

ományban is átértékelődött a fordítás célja. A forrásnyelvi szöveg primátusát a célnyelvben betöltött funkció, a célközönségre tett hatás váltotta fel, így a nyelvészeti irányultságú elméletek mellett megjelentek a funkcionális elméletek. Stibbard (1998) rámutat, hogy a termék-orientált fordítói-nyelvtani módszer ezért nem csak a pedagógiában, hanem a fordítástudományban sem állja már meg a helyét.

A fordítóképzés és a fordítástudomány eredményei azonban nem kerültek át a nyelvoktatásba. Éppen ellenkezőleg. A kommunikatív módszerek megjelenésével nem a fordítás átgondolása (azaz a nyelvutáni-fordító módszerben alkalmazott tanfordítás mellett a kommunikatív módszereknek megfelelő közvetítési feladatok integrálása) indult meg, hanem annak fokozatos kiszorítása a nyelvoktatásból. Ezt a folyamatot erősítette az értékelés nehézsége is, amely meghatározó volt az új érettségi kialakításában is. A KER ugyan a kommunikatív nyelvi tevékenységek közé sorolja az írásbeli és szóbeli közvetítést, és ezzel elismeri fontosságát, de ennek méréséhez nem nyújt támpontot, a követelményrendszer kidolgozatlan marad (Einhorn-Major 2006).⁵ A KER jó példa arra, hogy a nemzetközi dokumentumok már számolnak a közvetítéssel (nem csak a fordítással), ennek alkalmazását azonban akadályozza a mérés kidolgozatlansága.

4. A fordítás-közvetítés *mellett* szóló érvek a nyelvoktatásban

A fordítás-közvetítés melletti érvek egy része a tanfordítást is hasznos eszköznek tartja a nyelvoktatásban, másik része pedig már a valódi fordítás szükségességére, a fordítási feladatok más készségek fejlesztésében betöltött szerepére hívja fel a figyelmet. A tanfordítás mellett szólók szerint a valós kommunikációs helyzethez nem kötődő fordítási felada-

⁵ A közvetítési feladatokat értékelő szempontrendszer kidolgozatlansága ellenére (vagy éppen azért) készültek kutatások e feladatok vizsgálatára. Benke Eszter (2002) a Budapesti Gazdasági Főiskola középfokú szaknyelvi írásbeli közvetítését vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy e feladat a többi részfeladathoz hasonlóan méri a készségeket, és emellett további információt is ad a vizsgázó nyelvtudását illetően. Az írásbeli közvetítési feladatnak így szerinte van létjogosultsága a vizsgarendszerben. Dévény Ágnes (2008) empirikus kutatása pedig azt bizonyította be, hogy az idegen nyelvi közvetítés önálló, mérhető készség, a komplex nyelvtudás része, és ezért az ezt mérő feladatípusok elhagyása a vizsgafeladatokból nem indokolt. Ehhez hasonló, további empirikus vizsgálatokra lenne szükség.

tok – különösen a nyelvoktatás első éveiben – hozzájárulnak a két nyelv közötti különbségek tudatosításához, ezért mindenképpen van helyük a nyelvoktatásban. Klaudy Kinga (2001) emellett hangsúlyozza, hogy a fordítás nemcsak az idegen-, hanem az anyanyelvi kompetenciát is működésbe hozza, így a magyar nyelv sajátosságainak tudatosítására is hasznos eszköz lehet. Hozzájárul a kontrasztív nyelvszemlélet kialakításához, amely különösen fontos egy kis (nem indoeurópai) nyelv esetében.

Malmkjær (1998b) szerint a fordítási feladatok alkalmasak a négy alapkészség fejlesztésére, mert a megfelelő fordítás feltételezi e készségek egyidejű alkalmazását. A fordítás így összehozza és aktiválhatja a négy készséget. Vermes Albert (2003) a fordításnak az íráskészség fejlesztésében betöltött szerepét emeli ki. A kutatások szerint ugyanis az íráskészség fejlődésének feltétele a gyakori olvasás, a fordítás pedig éppen az alapos olvasásra, a pontos megértésre tanít. E feladatokhoz azonban már nem tanfordítás, hanem autentikus szövegek szükségesek, ahol meghatározó a fordítás célja és a célközönsége. Mivel e két tényező szorosan kapcsolódik az egyes regiszterekhez, ezért a fordítás – a két nyelv nyelvtani különbségein túl – a kulturális kötöttségekre, sajátosságokra is fel tudja hívni a figyelmet. A fordítási feladatnak tehát nem kell szükségszerűen statikusnak és nyelvtani irányultságúnak lennie. Tamássyné (2001) az íráskészség fejlesztésére a fordításnál és az irányított fogalmazásnál is alkalmasabb eszköznek tartja a tömörítést.

Valamennyi érv hangsúlyozza, hogy a fordítás nem degradálható az ellenőrzés eszközévé. Bár a fordító-nyelvtani módszer elsősorban erre a célra alkalmazta a fordítást, ez nem jelenti azt, hogy azt megfelelő alkalmazással ne lehetne hasznos eszközzé tenni nemcsak a fordítási, hanem más készségek fejlesztésében is. Látható, hogy e vélemények nem kizárólag tanfordítást, hanem valós kommunikatív szituációkba ágyazott fordításokat (is) feltételeznek, és a szűkebb értelemben vett fordítás mellett közvetítési feladatokról is beszélnek.

5. Fordítási-közvetítési feladatok a nyelvoktatásban

A gyakorló nyelvtanároknak természetesen konkrét módszerekre, feladatokra van szükségük. Bár ezekre több munkában is találunk utalást, a példák inkább egyediek, és csak egy részük jelent gyakorlati segítséget a

nyelvtanároknak. Érdemes ezért e helyen megemlíteni Alan Duff munkáját (Duff 1998, idézi Vermes 2003), aki az angol mint idegen nyelv oktatásához mutat be fordítási feladatokat, valamint Malmkjær (1998a) tanulmánykötetét. E tanulmánykötetben Stibbard (1998) példát ad nemcsak a fordításra, hanem a tömörítési feladatokra is, és hasznos eszközként említi a már lefordított mondatok visszafordítását is. Hangsúlyozza, hogy a fordítás oktatásának a folyamattal és nem a végtermékkel kell foglalkoznia. Vermes (2003) ugyancsak a folyamat-orientált fordításoktatás fontosságára hívja fel a figyelmet. Klaudy Kinga (1984) a magyar szövegszerkesztési kompetencia fejlesztésére ad ötleteket („felvágott” szöveg szerkesztése, fordított szöveg szerkesztése az eredeti alapján/nélkül, eredeti magyar szövegek szerkesztése), amelyek a nyelvtanításban is kiválóan alkalmazhatók. Somló Katalin (2001) tanulmánya a német nyelvterület eredményeit, gyakorlatát tekinti át.

Dennis Newson (1998) szerint a fordítás oktatásában és mérésében az egyik problémát az jelenti, hogy a tanuló a vizsga során ad hoc fordítási problémákkal találkozik, és nem tud előre felkészülni. Newson egy adatbank létrehozását javasolja, amely olyan szövegeket tartalmaz, melyeket előzetesen számítógépes programok segítségével elemeztek a szókincs és a mondatszerkezetek szempontjából. Ez lehetővé teszi, hogy előre meghatározott minták, fordítási problémák szerint történjen a felkészítés. Emellett összehasonlító kutatásokat is javasol, amelyek feltárják a két nyelv közötti, fordítási problémákat okozó különbségeket. Nagy eredmény, hogy Klaudy (2005) kutatásainak eredményeként magyar-indoeurópai nyelvpárban már rendelkezésre állnak e különbségek, azaz a fordításhoz kapcsolódó kötelező és fakultatív átváltási műveletek. Antal Mária (2001) az eredeti és a fordított szöveg összehasonlításával mutatja be, hogyan vezethetőek rá a diákok e műveletekre, valamint a hamis barátok, reáliák felismerésére, a kohézió eszközeire. Az egyes nyelvtudási szinteknek megfelelő fordítási feladatokkal tudatosíthatók azok a műveletek, amelyeket kötelezően el kell végezni, míg a fakultatív átváltási műveletek éppen azt a hamis illúziót oszlatják el, hogy egyetlen megoldás létezik.

Az idézett tanulmányok támpontot adhatnak a fordítási és közvetítési feladatok integrálásához, de nem helyettesíthetnek olyan szöveg- és feladatgyűjteményeket, amelyek konkrét segítséget jelenthetnének a nyelvtanárok számára.

6. A fordítás-közvetítés integrálása a nyelvoktatásba – érvek és ellenérvek még egyszer

A fentiekben láthattuk, hogy a fordítás-közvetítés melletti vélemények el kívánnak szakadni a hagyományos fordító-nyelvoktató módszertől. Valós kommunikatív helyzetekkel, autentikus *szövegekkel* dolgoznak, valódi fordítási és közvetítési feladatokat is bevonának. Ebben a megközelítésben a valódi fordítás célja nem kizárólag a fordítói, hanem más készségek fejlesztése is lehet. Ezzel kapcsolatban két kérdés köré vetődik fel:

- szükség van-e a nyelvi készségek közvetítés útján való fejlesztésére?
- szükség van-e a nyelvoktatás keretében magának a közvetítési készségnek a fejlesztésére?

E kérdésekkel kapcsolatban érdemes felidézni Heltai Pál (2001:19) gondolatait. Heltai szerint, ha feltételezzük, hogy a készségek fejlesztését több eszközzel (köztük a közvetítési feladatokkal) is el lehet érni, akkor meg kell vizsgálni az egyes eszközök hatékonyságát. Választ kell tehát először kapni arra, hogy a közvetítési feladatok hatékonyabban járulnak-e hozzá a nyelvi készségek fejlesztéséhez, mint a többi eszköz. Ha a többi eszköz ugyanolyan hatékonysággal képes a fejlesztésre, akkor ugyanis nem biztos, hogy szükség van közvetítési feladatokra. Heltai arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyelvoktatásnak az idők során más-más céljai voltak. Először tisztázni kell tehát azt is, hogy mi a célja a nyelvoktatásnak, majd azt, hogyan járul hozzá a fordítás-közvetítés e célok megvalósításához. Ha a nyelvoktatás egyik célja a készségfejlesztés, akkor – egyetértve Heltai javaslatával – empirikus kutatások szükségesek annak vizsgálatához, hogy a fordítási/közvetítési feladatok hatékonyabban tudják-e fejleszteni a nyelvi készségeket.

A második kérdést (a közvetítési készség fejlesztését) is a nyelvoktatás céljai felől érdemes megközelíteni. Ha a nyelvoktatás célja a *használató* nyelvtudás megszerzése, akkor meg kell vizsgálni, hogy mennyiben része a közvetítés a nyelvhasználatnak. Erre választ adnak azok az empirikus kutatási eredmények, amelyek szerint egyértelmű elvárás a munkaerőpiacon a szóbeli vagy írásbeli közvetítés⁶. Sőt ez az igény már a

⁶ Az elmúlt években több felmérés is született a munkaerő-piaci igények és az oktatók, vizsgázók elvárásainak felmérésére. E vizsgálatok (Major 2000, Feketéné 2002, Feketéné

felsőoktatásban jelentkezik, hisz a kötelező szakirodalom gyakran idegen nyelvű, az órai feldolgozás vagy vizsga azonban már magyar nyelven történik (Bedő 2001). Hazai közegben a két nyelv közötti kódváltás tehát mindennapi feladat. A fordítási-közvetítési készség így nemcsak a majdani fordítók, hanem a majdani munkavállalók számára is elengedhetetlen, így ez a köz- és felsőoktatás számára is jelent feladatokat.⁷

A közvetítési készség fejlesztése mellett azonban további szempontok is szólnak, amelyek túlmutatnak a nyelvhasználaton:

– a fordítások „bevételezésének” felelőssége:

Ha a tanulók nem találkoznak (valós) fordítási feladatokkal, és főként azok nehézségeivel, az azt a hamis illúziót keltheti, hogy a fordításhoz elegendő két nyelv magas szintű ismerete. Ma is gyakori az a téves elképzelés, hogy a fordításhoz elegendő a közép-/felsőfokú nyelvtudás (vagy akár nyelvszakos diploma). A fordítási feladatoknak tehát a fordítások iránti érzékenység és felelősség kialakításában is van jelentősége. „A fordítás iránt érzékeny nyelvtanuló könnyebben tud dönteni arról is, mikor vállalhatja az önálló célnyelvi szövegkészítés felelősségét, és mikor kell professzionális fordítót... igénybe vennie.” (Szabari 2001:12). Ennek a felelősségnek ma azért is van nagy jelentősége, mert a fordítási igényt gyakran nem lehet (vagy nem akarják) professzionális fordítókkal kielégíteni, így el kell tudni dönteni, mikor, milyen helyzetben lehet „bevételezni” a fordítási megbízást.

– a fordítói szakma presztízse:

A köz- vagy felsőoktatásban tanultaknak nemcsak a megszerzett tudás szempontjából van jelentősége. A tanultak megalapozhatják az egyes szakmák megítélését is. Az oktatásból kikerülő diákok ugyanis később a fordítások potenciális megrendelői, a fordítók partnerei lesznek. Ha magánemberként, cégvezetőként, megbízóként nincsenek tisztában azzal, hogy milyen tényezők határozzák meg egy fordítási-közvetítési feladat minőségét, akkor azt sem fogják érteni, mit és miért kér a fordí-

2004, Fekete 2002, Hajdú 2007) alátámasztják, hogy – a végzettség és az adott ágazat igényei szerint változó mértékben, de – szükség van a közvetítésre a munkavállalás során.

⁷ A felsőoktatás szaknyelvoktatásának helyzetéről és feladatairól részletes áttekintést ad Kurtán Zsuzsa és Silye Magdolna (2006). E munkában a kultúráközi kommunikációs készségek között jelenik meg a fordítás-közvetítés.

tó-tolmács. Ezt támasztja alá Lesznyák (2007) kutatása a 7. és 11. osztályosok természetes fordítói kompetenciájáról. A kutatás egyik megállapítása az, hogy a tanulók könnyebbnek érezték a fordítási feladatot, mint amilyen a teljesítményük volt. Ennek háttérében pedig az a naiv fordítás-felfogás állhat, hogy a fordítás azonos a szövegértéssel. E naiv tévhit eloszlátására később, tapasztalat hiányában kevés esély van.

- az európai uniós fordítások:

Az európai uniós fordítások ezért tekinthetők speciálisnak, mert a szakterületek uniós terminológiája is fordítás révén, gyakran a szakmai konszenzust megelőzve teremődik meg (Fischer 2008). Az uniós fordítók és a szakemberek közötti együttműködésnek tehát kiemelt jelentősége van. Ehhez viszont az szükséges, hogy a szakemberek is tisztában legyenek általában a fordítások, és különösen az uniós fordítások sajátosságaival.

7. Mit nyújthat a nyelvoktatásnak a fordítástudomány?

Stibbard (1998) szerint akkor nem esünk a fordító-nyelvtani módszer csapdájába, ha a nyelvoktatás során alkalmazott fordítási-közvetítési tevékenységeket megfelelő elméleti keretbe helyezzük, és beépítjük a fordítástudomány eredményeit. Ez egyrészt azt jelentheti, hogy a jelenlegi eredmények ismertté válnak a nyelvoktatásban:

- A nyelvészeti fordítástudomány eredményei – amelynek fontos területe az ekvivalencia kutatása – eloszlatják azt a téves elképzelést, mely szerint a fordítás automatikus és teljes megfeleltetést (ekvivalenciát) feltételez a két nyelv között. A kutatók különböző megközelítései és a számtalan ekvivalencia-elmélet éppen arra világítanak rá, hogy az ekvivalencia több szinten, több szempont szerint értelmezhető. Ezek ismerete tehát éppen abban erősítheti meg a tanulót, hogy nincs egyetlen helyes (ekvivalens) válasz.
- Hasonló eredménnyel járhat az átváltási műveletek ismerete is, amelyeket Klaudy Kinga (2005) rendszerezett. A kötelező és fakultatív átváltási műveletek szétválasztása tudatosíthatja, hogy a fordítás során vannak kötelező lépések, amelyeket a két nyelv (lexikai és grammatikai) rendszerének eltérései indokolnak. Ezen felül azonban van-

nak fakultatív lépések is, ahol a döntést már más szempontok is meghatározzák.

- E szempontok (így a fordítás célja, célközönsége, a kontextus) kapnak nagy szerepet az ún. funkcionista fordításelméletekben, amelyek eltávolodnak a forrásnyelvi szövegtől, és a fordítás célját, funkcióját állítják a középpontba. E szempontok már valós kommunikációs helyzetet feltételeznek, és felhívhatják a figyelmet az egyes regiszterekhez kapcsolódó, szövegszerkesztési, kulturális sajátosságokra.
- Ehhez a nyelvoktatásban is jól használható feladatgyűjteményekre, segédanyagokra lenne szükség.
- Az eredmények integrálását indokolja az is, hogy – például a fordítások értékelésében (Dróth 2001a, 2001b) – hazai eredményekre is támaszkodhatunk, és ezek nem csak a fordítóképzésben, hanem a nyelvtanulók fordításainak értékelésében is segítséget nyújthatnának.

Másrészt a fordítástudomány szerepet vállalhat az empirikus vizsgálatokban is. Fekete (2001) és Lesznyák (2007) is felhívja arra a figyelmet, hogy a viták gyakran előítéletekre, személyes meggyőződésekre épülnek, és elenyésző az érveket vagy ellenérveket empirikusan alátámasztó – a fentiekben részben hivatkozott – vizsgálatok száma. E kutatásokra is támaszkodva szükséges lenne megvizsgálni, hogy:

- a fordítási-közvetítési feladatok hatékonyabban járulnak-e hozzá a nyelvi készségek fejlesztéséhez⁸;
- milyen nyelvtudás-szinttől lehet bevezetni valódi fordítási feladatokat;
- mi a jelenlegi gyakorlat a közoktatásban, azaz a nyelvtanárok alkalmaznak-e és ha igen, milyen gyakran és milyen típusú fordítási feladatokat;
- mennyiben igényel közvetítési készséget a nyelvtanulóktól a felsőoktatás és a munkaerőpiac (támaszkodva a korábbi kutatások eredményeire, illetve azokat kibővítve további nyelvekre és ágazatokra).

Végül szükség lenne a tanfordítás és a valódi fordítás fogalmának újraértelmezésére is. Egyrészt a tanfordításhoz a nyelvtani-fordítói mód-

⁸ Heltai Pál (2001:18) és Dévény Ágnes (2008:232) emellett további, kutatásra érdemes kérdéseket vet fel.

szerben gyökerező negatív konnotáció kapcsolódik. Másrészt a fordítás mellett szóló érvekben már összerosódik a határ tanfordítás és valódi fordítás között. A nyelvtanítás eszköze nem feltétlenül csak a (nyelvtan-fordítói módszer szerinti) tanfordítás lehet, hanem a nyelvi készségeket fejlesztő, valós kommunikatív helyzetbe ágyazott feladatok is. Ebben pedig helyet kap a közvetítés is. A fenti következtetések összhangban vannak azokkal az empirikus kutatásokkal is alátámasztott ajánlásokkal, amelyeket Dévény Ágnes (2008) fogalmazott meg PhD-disszertációjában.

8. Összegzés

A fordítás-közvetítés nyelvoktatásban betöltött szerepéről szóló írásokat olvasva hamar feltűnik, hogy a 80-as, 90-es években még csak problémásnak tekintett területek (mint a vizsgák fordítási feladatai) mára ki is kerültek a nyelvoktatásból. Ennek eredményeként nincs olyan „kötelező erő”, amely fordítási-közvetítési feladatokat (és ehhez iránymutatást) tenne szükségessé. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyelvtanárok egy része ne alkalmazna ilyen feladatokat, és félő, hogy ők iránymutatás hiányában a régi módszereket alkalmazzák. Mivel a vizsgafeladat hiánya és a népszerű egynyelvű nyelvkönyvek nem ösztönöznek további gondolkodásra arról, hogyan lehetne beépíteni e feladatokat a nyelvoktatásba, így ez éppen a hagyományos tanfordítást erősítheti fel. Ezért indokolt lenne annak vizsgálata, hogyan jelennek meg ma a fordítási-közvetítési feladatok a nyelvoktatásban, és milyen módszereket alkalmaznak a nyelvtanárok.

Mindeközben a fordítás-közvetítés mellett szóló érvek – a fordítás-tudományban lezajlott változásokra is hivatkozva – éppen azt hangsúlyozzák, hogy a fordítási-közvetítési feladatok összeegyeztethetők a kommunikatív nyelvoktatás alapelveivel. A fordítás nyelvoktatásba való integrálása nem szűkíthető le a tanfordításra, valós kommunikációs helyzetbe ágyazott fordítási és közvetítési feladatok is szükségesek. Ez lehetővé teszi nemcsak a fordítási, hanem a többi készség fejlesztését, és egyéb háttértudás (szövegtípusok, kulturális sajátosságok, a célközönség szerepe) elsajátítását is. A kérdésre, hogy szükség van-e ezekre a feladatokra a nyelvoktatásban, empirikus vizsgálatok nélkül nem adható vá-

lasz. Meg kell vizsgálni, hogy a nyelvi készségek fejlesztéséhez hatékonyabban járulnak-e hozzá a fordítási-közvetítési, mint más feladatok.

Mindemellett vannak olyan szempontok, amelyek véleményem szerint mindenképpen szükségessé teszik a fordítási készség fejlesztését és a fordítás-közvetítés integrálását a nyelvoktatásba. Először is hazai környezetben az idegen nyelv használata – különösen munkahelyi környezetben – folyamatos kódváltást, közvetítést jelent. Ha a nyelvoktatásnak a célja a *használható* nyelvtudás biztosítása, akkor ennek része a közvetítési készség fejlesztése is. Másodszor a fordítás-tolmacsolás mint szakma elismerésének és e megbízások felelősségteljes elvállalásának feltétele, hogy a diákok – a majdani megrendelők és partnerek – tisztában legyenek azzal, hogy a minőség milyen készséget és tudást igényel. Végül az uniós tagság is szükségessé teszi e kérdések tudatosítását. A szakterületek uniós terminológia fordítás eredményeként jön létre, így elengedhetetlen a szakemberek érzékenysége e téma iránt.

Az empirikus vizsgálatokban, az eredmények terjesztésében és a segédanyagok kidolgozásában a fordítástudomány is szerepet vállalhat. Ez azért is indokolt, mert a hazai fordítástudomány (és fordítóképzés) számos eredményt tud felmutatni, és szomorú lenne, ha ez észrevétlenül elkerülné a nyelvoktatást.

Felhasznált irodalom

- Antal M. 2001. Például a fordítás. *Nyelvi Mérce* 1 (1-2). 26-30.
- Bárdos J. 2005. *Élő nyelvtanítás-történet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bedő É. 2001. A közvetítés védelmében. *Nyelvi Mérce* 1 (1-2). 24-26.
- Dévény Á. 2008. *Az idegen nyelvi közvetítés feladat helye, szerepe a kritériumfüggő nyelvvizsgán. Doktori értekezés*. Budapest: Neveléstudományi Doktori Iskola. Neveléstudományi Kutatások Program.
- Dróth J. 2001a. A fordítások nyelvi megvalósításának értékelése a fordításoktatás folyamatában. *Nyelvi Mérce* 1 (1-2). 30-37.
- Dróth J. 2001b. *A formatív értékelés a fordítás oktatásában. Doktori értekezés*. Pécs.
- Duff, Alan. 1998. *Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Einhorn Á., Major É. 2006. Az idegen nyelvek – vizsgafejlesztés nemzetközi kontextusban. In: *Új érettségi Magyarországon. Honnan, hová, hogyan? Egy folyamat állomásai*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet. 127-139.
- Fekete H. 2001. On the validity and reliability of translation as an exam task in Hungary. *Nyelvi mérce* 1 (1-2). 71-91.

- Fekete H. 2002. Szükség van-e Magyarországon kétnyelvű vizsgákra? *Nyelvi Mérés* 2 (1–2).
- Feketéné Sylve M. 2002. Az angol nyelv használatának gyakorisága: Nyelvtanári és fiatal diplomás munkavállalói vélemények. *Nyelvi Mérés* 2 (1–2).
- Feketéné Sylve M. 2004. *A szaknyelvoktatás és a szaknyelvi tudást felhasználók igényeinek elemzése és megjelentetése egy angol szaknyelvoktatási program-modellben. Doktori értekezés.* ELTE: Budapest.
- Fischer M. 2008. Az európai uniós fordítás és terminusalkotás magyar vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 132 (4). 385–402.
- Hajdú Z. 2007. Foreign language requirements of employers in the North Great Plain Region of Hungary. In: Sylve Magdolna (szerk.) *Porta Lingua – 2007. Szaknyelvoktatásunk – batárokon átívelő híd.* Debrecen: Debreceni Egyetem. 143–150.
- Heltai P. 2001. Iskolai tantárgy-e az idegen nyelv? *Nyelvi Mérés* 1 (1–2). 13–20.
- Klaudy K. 1984. Hogyan alkalmazható az aktuális tagolás elmélete a fordítás oktatásában? *Magyar Nyelvőr* 108 (3). 325–333.
- Klaudy K. 1987. A fordítás helye és szerepe a nyelvoktatásban. A „valódi” fordítás elemei a középiskolai nyelvoktatásban. *Idegen Nyelvek tanítása* 4. 97–108.
- Klaudy K. 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125 (2). 145–152.
- Klaudy K. 2005. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Budapest: Scholastica.
- Kurtán Zs., Sylve M. 2006. *A szaknyelvi oktatás a magyar felsőoktatás rendszerében.* Oktatási Minisztérium: Budapest.
- Lesznyák M. 2007. A természetes fordítói kompetencia összefüggése a feladatészleléssel és néhány egyéb háttérváltozóval. *Modern Nyelvoktatás* 12 (1). 22–45.
- Major É. 2000. Milyenfajta angol nyelvtudásra van szükség a nyelvigényes munkakörökben? *Modern nyelvoktatás* 6 (1). 33–49.
- Malmkjær, Kristen (ed.) 1998a. *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation.* Manchester: St. Jerome.
- Malmkjær, Kristen. 1998b. Introduction: Translation and Language Teaching. In: Malmkjær, Kristen (ed.). *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation.* Manchester: St. Jerome. 1–15.
- Newson, Dennis. 1998. Translation and Foreign Language Learning. In: Malmkjær, Kristen (ed.). *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation.* Manchester: St. Jerome. 63–69.
- Somló K. 2001. A fordítás rehabilitációja a Deutsch als Fremdsprache hasábjain. *Nyelvi Mérés* 1 (1–2). 108–110.
- Stibbard, Richard. 1998. The Principled Use of Translation in Language Teaching. In: Malmkjær, Kristen (ed.). *Translation and Language Teaching. Language Teaching and Translation.* Manchester: St. Jerome. 69–77.

- Szabari K. 2001. Anyanyelvtudás, idegennyelvtudás, nyelvi közvetítés. *Nyelvi Mérés* 1 (1-2). 7-13.
- Tamássyné Bíró M. 2001. Közvetítési feladatok a nyelvvizsgán. A tömörítés és értékelése. *Nyelvi Mérés* 1 (1-2). 45-53.
- Vermes A. 2003. Idegen nyelvi íráspedagógia és fordítás. *Iskolakultúra* 10. 58-61.

II.

TERMINOLÓGIA ÉS FORDÍTÁS

—

AZ OKTATÁSBAN

Kompetenciafejlesztés a szakfordítóképzésben – örök dilemmák, régi-új módszerek és a terminológiai kompetencia

1. Bevezetés

Az elmúlt időszakban számos olyan felmérés és kutatás készült, amelyek arra keresik a választ, vajon meg tudnak-e felelni a leendő szakfordítók a munkaerőpiac által támasztott igényeknek. Amellett, hogy e munkák számos hasznos információval szolgálnak mind a végzett hallgatók, mind a fordítóképző intézmények számára, arra is felhívják a figyelmet, mekkora szakadék tátong még mindig a megbízók igényei és a végzett hallgatók tudása, kompetenciái között. A felmérések azt mutatják, hogy a fordítóhallgatók csak részben rendelkeznek olyan alapvető ismeretekkel és készségekkel, amelyek a munkaerőpiacon a fordítóirodák és más megrendelők számára elengedhetetlenek lennének. Ezek az eredmények összhangban vannak azzal a jelenséggel is, hogy a fordítói iparág maga átalakulóban van, a fordítói szerepek megváltoztak, és a fordító már messze nem értelmezhető egy, a számítógépe előtt csendben dolgozó magányos farkasként.

Egy olyan kötetben, amely iránytűként kíván szolgálni a fordítóképző intézmények számára, különösen fontos, hogy a fenti gondolatokat közelebbről is megvizsgáljuk. Ha a hazai fordítóképző intézményeink feladatának tekintjük azt, hogy a hallgatókat olyan ismeretekkel vétezzék fel, amelyekkel utána nagy eséllyel el tudnak helyezkedni a munkaerőpiacon, akkor célszerű ezen felmérések, modellek eredményeit figyelembe véve átgondolnunk, milyen feladatok állnak előttünk. A tanulmány első részében ezért számba veszem, melyek azok a kompetenciák, amelyekre a piac igényt tart(ana), és amelyek fejlesztése – az oktatási rendszerünk sajátosságaiból adódóan – nehézségekbe ütközik, vagy egyszerűen dilemmákat okoz. Külön figyelmet fordítok a technológiai és a fordítási kompetencia fejlesztésével kapcsolatos dilemmákra. Mindenközből ötletet is adok olyan módszerek alkalmazására, amelyekkel e kompetenciák fejleszthetők. A tanulmány további részének fókuszában a terminológiai kompetencia áll, amelynek fejlesztése – bár önálló kom-

petenciaként nincs külön nevesítve egyik modellben sem – valamennyi kompetenciaelem fejlesztéséhez hozzájárulhat, és stratégiai gondolkodást adhat a majdani szakfordítók számára.

2. Kompetenciák *versus* piaci igények

A nyelvi közvetítés növekvő volumenét és jelentőségét jól mutatja, hogy ma már önálló iparágként (*language industry*) utalnak a fordítás és tolmácsolás piacára. Az egyre önállósodó iparági jelleget támasztja alá az is, hogy bizonyos szereplőket és jelenségeket már bevett rövidítésekkel írnak le, amelyeket sokszor csak a bennfentesek ismernek. Kialakulóban van tehát az iparágnak egy sajátos terminológiája is, amelyben a nyelvi szolgáltatókat az LSPs (*language service providers*) vagy az LSCs (*language service companies*) rövidítés, a projektmenedzsert a PM, a gépi fordítást az MT (*machine translation*), az utószerkesztési munkákat a PE (*post editing*) rövidítések írják le – akár magyar szövegekben. Eljuttottunk oda, hogy a képzés részeként e sajátos iparági terminológia megismertetésére is figyelmet kell fordítanunk.

Az iparág igényeinek feltérképezésére és a kompetenciák számbavételére számos nemzetközi kezdeményezés, kutatás indult. Ezekről átfogó tanulmányában Kovalik Deák Szilvia (2013) is áttekintést ad. A BME Erasmus+ eTransFair projektjének keretében részletes elemzés készült további nemzetközi kezdeményezések – az EUATC, az OPTIMALE, a TransCert, az Agora és az EMT – számbavételéről, így a továbbiakban e projekt eredményeire is támaszkodom (eTransfair, 2017). A kompetenciák leírására több kísérlet is történt. Bár a legismertebb az EMT (*European Master's in Translation*) modellje, célszerű ezt összevetni további kompetenciamodellekkel is. Ehhez Krajcsó Zita (2018) kutatása ad támpontot, aki az EMT kompetenciamodelljét vetette össze a CIUTI (*Conférence Internationale Permanente d'Instituts Universitaires de Traducteurs et Interprètes*), a TransCert (*Trans-European Voluntary Certification for Translators*) projekt és az ISO kompetencialistáival is. Krajcsó elemzése szerint az egyes kompetenciák bár első látásra hasonlóknak tűnnek, a készségek csoportosítása igen eltérő. Összehasonlításának eredményét az 1. táblázat tartalmazza, amelyet az egyértelműség kedvéért eredeti, angol nyelven jeleníték meg a tanulmányban.

Látható, hogy a modellek mindegyikében a fordításhoz mint szolgáltatáshoz kapcsolódó készségek kiemelt helyet kaptak. A TransCert ennél még tovább megy, és külön kompetenciaként jeleníti meg e tevékenység menedzsmentjét is. A nyelvi készségek mindegyik modellben önálló kompetenciaként szerepelnek, a CIUTI pedig ketté is bontja e kompetenciát anyanyelvi és idegen nyelvi készségekre, kiemelve az előbbi fontosságát. Ehhez hasonlóan az interkulturális kompetencia is megjelenik mindegyik modellben, bár ezeket az egyes modellek különböző elnevezésekkel – interkulturális, transzkulturális és kulturális kompetencia – illetik. Az EMT utolsó három kompetenciája az információk szerzésére, a technológiára és az adott szakterületre vonatkozó készségeket foglalja három külön csoportba. E kompetenciák mindhárom másik modellben megjelennek, még ha különböző elnevezések alatt is – *technological / technical* és *thematic / domain*. Ugyanakkor az is látható, hogy a CIUTI e készségeket alapvetően az idegen nyelvi kompetencia részeként fogja fel, tehát nem tekinti ezeket önálló kompetenciáknak.

1. táblázat

Kompetenciamodellek: Nemzetközi összehasonlítás Krajcsó (2018) alapján

EMT	CIUTI	TransCert	ISO
Translation service provision	Translator's competence	Translation skills	Translation c.
		Personal translation management	(within translation c.)
Language	Native language	Language skills	Linguistic c.
	Foreign language		
Intercultural	Intercultural	Transcultural skills	Cultural c.
Info mining	(within foreign L.)	Information mining & terminology skills	C. in research, information acquisition and processing
Technological	(within foreign L. & transl.'s c.)	Technological skills	Technical
Thematic	(within foreign L.)	Domain-specific skills	Domain c.

A táblázatból jól látható, hogy a kompetenciák egy része közvetlenül a fordítási tevékenységhez, egy további részük a technológiához, harmadik részük pedig e tevékenység folyamatához és menedzsmentjéhez

kapcsolódik. Krajcsó arra hívja fel a figyelmet, hogy a fordítóképző intézmények ezek közül elsősorban az első csoporthoz, azaz a fordítás-hoz kapcsolódó (nyelvi, interkulturális, fordítási, szakterületi kompetenciák) fejlesztését fedik le. Ugyanakkor az is igaz, hogy e kompetencián belül a szakterületi (*domain*) kompetencia gyakran még mindig nem jelenik meg a képzőintézmények tantervében. Ma is még igen jellemző az az elgondolás, hogy inkább generalistákat, mint specialistákat kellene képezni, miközben a felmérések éppen azt mutatják, hogy a piacnak specialistákra lenne egyre nagyobb szüksége.

Ezt támasztja alá az EUATC (*European Union of Association of Translation Companies*) kérdőíves vizsgálata is, amely 2017-ben a fordítóirodák mellett a fordítókra is kiterjesztette kutatását, így 899 választ kapott 49 országból (EUATC 2017). A felmérés célja nem kvantitatív eredmények gyűjtése, hanem az iparági szereplők hangulatának, a jövőbeni trendekkel kapcsolatos várakozásoknak a feltérképezése volt. A válaszok szerint a legkeresettebb specializációk, az ún. vertikális piacok sorrendben a jog, a műszaki terület, a pénzügyi szolgáltatások, az autóipar, elektronika, ICT, telekommunikáció, közigazgatás. Mindemellett az is igaz – különösen hazai kontextusban –, hogy az igények régiónként is eltérhetnek. Egy nagyvárosban sokkal több esély, sőt kényszer van a specializációra, hiszen többen vannak a piacon, van lehetőség a szakosodásra. Egy kisvárosban azonban a fordítók több területet is lefedhetnek, ott nagyobb lehet a generalistákra az igény.

A bemutatott modellekben a kompetenciák további nagy csoportja a technológiához kapcsolódik. Bár itt általában a fordítástámogató eszközök használatára gondolunk, fontos elgondolkodni az EUATC-kérdőív azon eredményén, hogy a nyelvi szolgáltatók 40 százaléka valamilyen formában már használja a gépi fordítást. Ez az arány elsősorban a nagyobb vállalatoknál jellemző, így e piaci szegmensben e tevékenység a 64 százalékot is elérheti. Ennek a következménye az, hogy e tevékenységhez utó-szerkesztőket – egy újabb pozíciót – is keresnek a megbízók. Mivel hazai kontextusban várhatóan a fordítók töltik be (majdan) e pozíciókat is, ezért fel kell készülni e jelenségre a képzésekben is. A technológiai kompetenciák fejlesztésével kapcsolatban számos további kérdés is felmerül, ezért ezekkel a 2. alfejezetben foglalkozom részletesen.

Végül a modellekben a kompetenciák harmadik – és legkevesbé lefedett – csoportja a fordítás (a fordítás minősége és maga a folyamat) menedzsmentjéhez kapcsolódik. Ez pedig már nem a fordítás, hanem

inkább a fordítói kompetencia körébe sorolható, amelynek fontosságáról Dróth Júlia (2017) ír. E kompetenciaelemek egyrészt magukban foglalják a vállalkozási, jogi, gyakorlati ismereteket, utalva arra a tényre, hogy a fordítási tevékenység lényegében egy vállalkozás, így a fordítónak rendelkezniük kell ezen ismeretekkel. Másrészt e csoportba tartoznak a szociális és kommunikatív készségek, a csapatmunkában való dolgozás, a folyamatosan változó feltételekhez való alkalmazkodás, a problémamegoldás, az önértékelés, a felelősségvállalás – mind „puha készségek”, amelyeket a megbízók és szolgáltatók leginkább hiányolnak a fordítóknál. E készségek csak elszórtnan jelennek meg a modellekben, azaz sehol sem egy egységként, valamennyi készséget lefedve. Ez igaz a TransCert modelljére is, amely bár önálló alkompetenciaként jeleníti meg e terület egy részét (*personal translation management*), de ez utóbbiban sem kap helyet például az önértékelés és a felelősségvállalás.

Ha áttekintjük, milyen eredményeket hozott az EUATC-felmérés, egyértelművé válik e puha készségek fontossága a piac számára. A kérdőívben mind a fordítók, mind más fordítóirodai szerepek (projektmenedzserek, nyelvi mérnökök) esetében hangsúlyosan jelennek meg a szervezési és az interperszonális készségek. Feltételezhető, hogy a modellekben azért sem jelenik meg önálló területként e készségek összessége, mert éppen ez az a terület, amelynek fejlesztésével nem csak a képzőintézmények, hanem az oktatás egésze küzd. E puha készségek fejlesztése ugyanis a hagyományostól gyökeresen eltérő megközelítést és módszereket feltételez, ami még nem vált integráns részévé oktatási rendszerünknek. Ez a tény indokolja azt, hogy e problémakörrel részletesen is foglalkozom a 3. pontban.

3. Technológiai kompetencia: fejlesztés *versus* CAT-eszközök

Az EUATC felmérése egyértelműen mutatja azt a tényt, hogy a szolgáltatók többsége a CAT-eszközök használatát ma már adottnak veszi, és mindössze 10 százalékuk nem alkalmazza (EUATC 2017). Tanulságos eredményt mutat az is, hogy a szolgáltatók több mint fele (55 százalékuk) egyre nagyobb mértékben használ online CAT-eszközöket, felhőalapú megoldásokat, bár az offline eszközök még mindig meghatározóak (71 százalék). Mindez alátámasztja azt, hogy a 2010-es évek közepére

az iparágban valóban alapfeltétellé vált az online és/vagy offline fordítást támogató eszközök ismerete.

Ezzel összefüggésben fontos kiemelni azt is, hogy a szolgáltatók többsége – a felmérés szerint 77 százaléka – használ TMS (*translation management system*) rendszert fordítási folyamatainak menedzselésére. Ez a fordítót közvetlenül ugyan nem, a projektmenedzszt viszont annál inkább érinti. Ez pedig azért releváns a fordítóképző intézmények számára, mert a végzett fordítók egy része nem fordítóként, hanem projektmenedzserként helyezkedik el irodáknál. Így ha az intézmény feladatának tekintjük azt, hogy e szerepre is felkészítse a hallgatókat, akkor a technológiai kompetencián nem csupán a CAT-eszközök alkalmazását, hanem a TMS ismeretét is feltételezi. Sőt, ahogyan arra Seidl-Pécs Olívia (2017) is felhívja a figyelmet, a technológiai kompetenciába még ezen túl a (szoftver)lokalizációhoz, audiovizuális fordításokhoz kapcsolódó ismeretek is beletartoznak.

A munkaerőpiacon – legalábbis a fordítóirodák piacán – tehát annak a fordítónak van nagy esélye elhelyezkedni, aki birtokában van ezen ismereteknek. Ez egyrészt kihívást jelent a képzőintézmények számára, hiszen meg kell teremteni a technikai, személyi feltételeket, azaz be kell szerezni a szükséges szoftvereket, és folyamatosan biztosítani kell az oktatók képzését, továbbképzését. Mindeközben, vagyis talán éppen ezért a fordítóképző intézményekre további feladat és főként felelősség is hárul. A fordítást támogató szoftverek használata ugyanis minden előnye mellett veszélyt is jelenthet éppen azon készség, a fordítási készség kialakítása során, amelyet az irodák ugyancsak alapfeltételnek tekintenek.

Gyakorló fordítók, oktatók és kutatók is rámutatnak ugyanis arra, hogy e szoftverek a szegmentálásból adódóan folyamatos kísértést jelentenek a fordító számára ahhoz, hogy ne szövegszinten, hanem mondat szinten fordítson. Ez a jelenség vezethet oda, hogy bár magyar szöveget olvasunk, azt mégis nehezen értjük, nincs összefüggés a szöveg egységei között. E benyomások háttérében Klaudy Kinga (2004) vizsgálatai szerint az áll, hogy a fordítás során eltolódik a kommunikatív, azaz a tematikus és a rematikus részt elválasztó szakaszhatár – a célnyelvi mondatok bár grammatikailag helyesek, az olvasó mégsem érti a szöveg egészét. Fontos lenne tehát megvizsgálni, milyen hatással vannak a fordítástámogató eszközök erre a jelenségre. Egy olyan írásról tudok, amely kifejezetten erre a jelenségre hívja fel a figyelmet. Farkas Ildikó (2007) írja, hogy az uniós intézményekben a fordítási segédeszközök,

különösen a fordítói memória hozzájárulhat a kommunikatív szakaszhatárok eltűnéséhez, hisz az automatikusan átemelt panelmondatok szövegbe illesztése megbonthatja a szöveg koherenciáját.

E felvetések a gyakorlat és a kutatás számára is fontos üzenettel szolgálnak. A kutatási oldalról fontos lenne megvizsgálni, valóban van-e hatása a fordítástámogató eszközök használatának a fordítási tevékenységre. Igaz-e az a feltételezés, hogy ami a profi fordító számára megváltás, az egy kezdő fordító-hallgató számára éppen átok is lehet. A gyakorlat oldaláról pedig fontos lenne a képzőintézményeknek további eszmecserét folytatni arról, milyen időpontban, milyen formában célszerű bevezetni a CAT-eszközöket a képzés során. Fontos mindeközben azt is hangsúlyozni, hogy e közös gondolkodásban a képzőintézmények nem az iparági igényekkel szeretnének szembe menni, azaz semmiképp sem a fordítástámogató eszközök használatának relevanciáját kérdőjelezi meg. Az alapkérdés sokkal inkább az, hogyan tudjuk fejleszteni ezt a kompetenciát úgy, hogy közben ne sérüljön a másik kulcskompetencia, azaz a fordítási kompetencia fejlesztésének folyamata. A fordítási készség kialakítása, fejlesztése ugyanis egy folyamat eredménye. A cél az, hogy e folyamatban találjuk meg a helyét a fordítástámogató eszközöknek úgy, hogy az ne veszélyeztesse a fordítási készség fejlesztésének folyamatát.

4. Fordítási kompetencia: „puha” készségek és az értékelés

Az előzőekben láthattuk, hogy az EUATC-felmérésben a fordítási kompetencia mellett vagy annak részeként a megkérdezett nyelvi szolgáltatók mintegy fele olyan készségek meglétét is fontosnak ítélte meg, amelyek nem közvetlenül a fordításhoz kapcsolódnak (EUATC 2017). Ezek között szerepelnek a szervezési, az interperszonális és az általános IT-készségek is.

E készségek elszórtan ugyan, de a kompetenciamodellek egy részében is jelen vannak. Ezek közül az EMT modelljét emelem ki, amely fordítás mint szolgáltatásnyújtás (*translation service provision competence*) kompetencia keretében nevesíti a puha készségek egy részét. A modell szerint e kompetencia két részből áll, egy interperszonális és egy produktív dimenzióból. Az interperszonális dimenzióban olyan készségek szerepelnek, mint: a fordító tud team-ben dolgozni, tudja követni az

instrukciókat, be tudja tartani a határidőket, tud más szakértőkkel, munkatársakkal együttműködni, képes tárgyalni az ügyféllel, tudja tisztázni annak igényeit. Ebben a dimenzióban önálló készségként jelenik meg az önértékelésre való képesség is: a fordító tud reflektálni saját magára, nyitott az innovációra, érzékeny a minőségre, tud alkalmazkodni új helyzetekhez, és tud felelősséget vállalni. A puha készségek további fontos eleme – amely már a produktív dimenzióban kapott helyet – az, hogy a fordító képes megindokolni döntéseit és választásait, és tud használni egyfajta metanyelvet a jelenségek leírására (EMT 2009).

Érdemes a listát abból a szempontból áttekinteni, vajon a képzés során kapnak-e lehetőséget a hallgatók e puha készségek fejlesztésére. Sőt, érdemes elgondolkodni azon, vajon általában, az oktatásban eltöltött éveik során milyen mértékben tudnak a diákok mindebben fejlődni. A kérdésre a választ az értékelésben, pontosabban a fejlesztő értékelésben kell keresnünk. A csapatmunka, az együttműködés, az érvelés, a metanyelv használata, a gondolatok, problémák verbalizálása ugyanis mind olyan tényezők, amelyek a fejlesztő értékelés keretében, megfelelő módszerrel fejleszthetők – erre azonban a diákok tanulmányaik során igen kevés lehetőséget kapnak.

Ha értékelésről beszélünk, akkor elsőként a hibák tipologizálása, a félév végi jegyek, az osztályozás és mindebben a tanár szerepe jut eszünkbe. Az értékelés ugyanakkor fejlesztési célokat is szolgálhat. Ez ma az értékelés szakirodalmában már kitüntetett helyet kap, a gyakorlatban, a tényleges oktatási tevékenységben azonban még nem jelenik meg hangsúlyosan. Az OECD már a kétezres évek elején több tanulmányt jelentetett meg a témában (OECD 2005, Assessment 2002). Ezek azt támasztják alá, hogy a hagyományos értékelési módszerek minősítésre alkalmasak, a puha készségek fejlesztésére azonban nem. A fejlesztő értékelés módszerei szükségesek ahhoz, hogy a diákok passzív szerepükből kilépjenek, és a tanulási folyamatban is aktív szereplőkké váljanak.

Mindezen előnyei és munkaerőpiaci jelentősége ellenére a fordítások értékelésében még kevés ilyen jellegű kutatással találkozunk (vö. Kelly 2005, Dróth 2002 és Dróth 2017), és a gyakorlatban sem jellemző az értékelés fejlesztő eszközként való használata. Az alábbiakban ezért arra kívánok módszertani ötleteket adni, hogyan állíthatjuk az értékelést a fejlesztés szolgálatába. Erről a témáról részletesen írtam több korábbi tanulmányban (Fischer 2011, 2015a, 2015b), így e módszerek rövid

összegzését adom további gondolatokkal és kutatási eredményekkel kiegészítve. További kiváló módszertani ötletek olvashatóak a puha készségek csapatmunkában történő fejlesztésére, Balogh Dorka és Lesznyák Márta (2017) tanulmányában is.

4.1. Módszertani ötletek az értékelés mint fejlesztő eszköz használatára

A fejlesztő értékelés valamennyi módszerének hátterében az az alapgondolat áll, hogy a folyamatot fordítsuk meg, és helyezzük a diákot a középpontba. Míg a hagyományos értékelési módszerek célja a tanár általi minősítés, addig a fejlesztő módszerekben a diák is megkapja a stafétabotot, és aktívan részt vesz az értékelésben.

Ha az értékelő folyamatosan az oktató marad, és a diáknak nincs lehetősége arra, hogy saját magát is értékelje, akkor a diák:

- nem kényszerül abba a helyzetbe, hogy maga viselje saját munkájáért a felelősséget;
- nem fogja tudja megítélni, milyen munkát adott ki a kezéből;
- nem fogja tudni felelősségteljesen megítélni azt sem, mit tud „elvállalni“ a későbbiekben.
- Ha a diák nem kerül olyan helyzetbe sem, hogy másokat értékeljen, akkor:
- a későbbiekben sem tudja reálisan megítélni a másik teljesítményét (például egy lektor–fordító viszonylatban);
- nem fogja ezt tudni megfelelően kommunikálni, hisz nem fejlődik ki verbális eszköztára a kritika udvarias, de határozott közlésére;
- mindez a munkahelyi konfliktusok egyik fő forrása lehet (egy fordító–lektor vagy akár fordító–fordító viszonylatban is).

A fenti gondolatmenetből már jól látható, hogy az önértékelésre és a társas értékelésre szeretnék régi-új módszereket megosztani. E módszereket régi-új jelzővel illetem azért, mert részben a hagyományos módszerek kismértékű módosításáról, részben valóban új, ritkán alkalmazott módszerekről van szó. Három alapszempont mutat be, amelyek szabadon változtathatóak, a csoportra szabhatóak.

4.1.1. Utólagos ön- és társas értékelés: Javítson a diák!

Módszer	A hallgató beadott fordításáról másolatot készítünk. Az egyik példány fordítást otthon kijavítjuk, de órán nem a javított fordítást adjuk vissza a hallgatóknak, hanem az ő eredeti, <i>javítás nélküli</i> fordításukat (a másik példányt). A hallgató lehetőséget kap tehát arra, hogy helyben, az órán végezzen utólagos korrekciót fordításán. Miután a hallgatók elvégezték a feladatot – mindig van olyan hiba, amelyet akkor vesznek észre! – átadjuk nekik az általunk javított fordításukat, és elkezdjük a közös megbeszélést.
Variáció	E módszerrel kiválóan rögzíthetők egyes, a csoport által gyakran elkövetett fordítási hibák is. Ekkor a javításban nem jelöljük azokat a hibákat, amelyeket többen elkövettek (pl. helyesírási, terminológiai hibák). Az ő feladatuk tehát ekkor az, hogy miután megbeszéltük a javításokat, ők találják meg azokat a hibákat, amelyeket mi nem jelöltünk. Ez kiválóan végezhető párban/hármasban is.
Hatás	A hallgatók reakciói („hogya is írhattam le ilyet?”, „ez biztos az enyém?”) önmagukért beszélnek. (1) Az a tény, hogy a hallgató maga veszi észre a hibáit, sokkal nagyobb hatással van, mintha ezekre egy külső értékelés hívta volna fel a figyelmet. (2) Azokkal a fordítási problémákkal foglalkozhatunk, amelyek valóban kihívást jelentenek a hallgatók számára, hiszen kiszűrhetők vele a figyelmetlenségből adódó tévesztések, amelyeket a hallgatók ott helyben <i>maguktól</i> javítanak. (3) Különbséget lehet tenni tehát azon hibák között, amelyeket a hallgató egyébként <i>már tud</i> , és azok között, amelyeket <i>még nem tud</i> .
Előkészület	(1) Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a hallgatók fordításaiból két példányt készítünk (az egyiket javítjuk, a másikat órán visszaadjuk javításra). (2) Ennél a módszernél nem szükséges előre jelezni, mi fog történni! A legnagyobb hatást éppen azzal érhetjük el, ha ott szembesülnek a hallgatók azzal, hogy nem a javított, hanem eredeti fordításaikat kapják vissza.

4.1.2. Utólagos önértékelés: Osztályozzon és értékeljen a diák!

Módszer 1	Félévközi utólagos önértékelés: A hallgatótól azt kérjük, hogy az általunk kijavított fordításra – az értékelésünk szempontrendszerét már jól ismerve – adjon jegyjavaslatot. A csoporttól függ, hogy az általunk és általuk adott jegyek összevetésére milyen formában kerülhet sor. Ha a hallgató vonakodik jegyet adni fordítására, akkor nem csoportosan beszéljük át a jegyeket, hanem egyéni konzultáció keretében.
Módszer 2	Félév végi utólagos önértékelés: A hallgatóknak – a tanév végén benyújtott portfóliójuk részeként és irányított kérdések mentén (pl. miben kell még fejlődnöm? mely szöveg típus áll hozzám közel?) – legalább egy oldalban kell értékelniük saját teljesítményüket, jegyjavaslatot is adva teljesítményükre. Ezt követően személyes konzultációra kerül sor. A hallgatóktól kérhető az is, hogy fogalmazzanak meg három üzenetet társaik számára. Ezeket az üzeneteket, jó tanácsokat félév végén, összesítve át lehet adni útravalóként a hallgatóknak.
Hatás	Mindkét módszer önreflexióra kényszeríti a hallgatót. (1) Míg a hagyományos osztályzás során a felelősség csak az oktatóé, addig e módszerek esetében a hallgatót is terheli felelősség. Más elfogadni egy közepes osztályzatot a tanártól, mint arra kényszerülni, hogy magam adjak jegyet saját teljesítményemre. Ennek közvetlen hatása az, hogy a hallgatók sokkal komolyabban veszik az adott fordítási feladatot, és a felelősséget már a magukénak érzik. (2) Emellett a módszer az oktató számára is fontos információval szolgál. Ha a hallgató és az oktató által adott jegy között nagy különbség van, akkor a hallgató vagy nincs tisztában az értékelés szempontjaival, vagy alul-, illetve felülértékeli önmagát.
Előkészület	E módszer bevezetése komoly előkészületet igényel. A hallgatókat tájékoztatni kell a módszer lényegéről és értelméről. Várható ugyanis, hogy meglepetésként éri őket az a helyzet, hogy nekik kell véleményt mondani saját munkájukról, és jegyet adni teljesítményükre. Előfordul-

	hat, hogy erre még nem is volt példa az oktatásban eltöltött éveik során. A módszer ezért úgy működik jól, ha a légkör támogató és együttműködő, másrészt a hallgató ismeri az osztályzaskor követett szempontrendszert.
--	--

4.1.3. Előzetes önértékelés: Avass bel

Módszer	A nagyobb volumenű fordítási feladatoknál (például házi fordításnál) azt kérjük a hallgatóktól, hogy avassanak be minket a fordítás körülményeibe: mennyi időt töltöttek a fordítással, milyen utómunkákat (ellenőrzést) végeztek el, mire volt idejük és mire nem, és ezek alapján tegyenek javaslatot arra is, hogyan értékelnék beadott fordításukat (jegyjavaslattal). Fordításukhoz csatolva tehát egy szöveges értékelést és egy jegyjavaslatot is várunk.
Hatás 1	E módszer fejleszti a diák azon képességét, hogy meg tudja ítélni, mennyit ér leadott fordítása, milyen minőséget tud kiadni a kezéből egy adott feltételrendszer (például szűkös határidő) közepette. Ennek valós fordítási helyzetben is van relevanciája, hiszen a megbízás más-más minőségi szintekre szólhat (lásd erről Heltai 2008). Más egy olyan fordítási megbízás, amelynek a végeredménye egy belső céges irat, és más egy honlapra szánt szöveg. Tehát a fordítónak tudnia kell, hogy a fordítás egyes minőségi szintjeihez mennyi idő- és munkabefektetés szükséges.
Hatás 2	E módszer alkalmazásával a diákok beadott fordításainak minősége ugrásszerűen megemelkedik. Olyan hibák küszöbölhetőek ki, amelyeket a hallgatók figyelmetlenség vagy időhiány miatt hagynak a fordításaikban – és amelyeket feleslegesen javítunk. Az a tudat ugyanis, hogy értékelniük kell saját fordításukat, arra ösztönzi a hallgatókat, hogy minél jobb minőségű munkát adjanak ki a kezükből: Olyan visszajelzéseket kaphatunk, mint „Értékelni nehéz lesz, <i>ennyire</i> sokat még egy fordítások sem dolgoztam” / „Nyugodt lelkiismerettel küldöm el, mert <i>most</i> rengetegszer átnézem”.

E módszerek közül a legtanulságosabbak talán azok a szöveges visszajelzések, amelyeket a hallgatók a félévet záró önértékeléseik részeként írtak. Ezek közül kettőt emelek ki, amelyek jól tükrözik, hogyan segíthetnek a fenti módszerek mind az önértékelés, mind a társas értékelés fejlesztésében, akár egy féléves kurzus során: „*Mostanra már megtanultam félretenni a hiúságomat, és beismerem, ha valamit elszűrtam, ha hibáztam.*”/ „*Fontos, hogy meghallgassam és megfontoljam a többiek véleményét. Erre nagyon jó volt ez a félév.*”

Végül fontos hangsúlyozni, hogy éppen ezek a módszerek, azaz az önértékelés, a saját tevékenységünkkel kapcsolatos reflexió segítetik elő a fordítási mechanizmusok tudatosítását, a fordítás során felmerülő döntések és gondolatok verbalizálását, amelyek fontosságáról Dudits András (2017) is ír. Ez pedig úgy valósulhat meg, ha e módszerek nem csupán egy-egy tárgyban, hanem integrált módon, a képzés egészében helyet kapnak.

5. Terminológiai kompetencia: elmélet *versus* gyakorlat

Az 1. pontban bemutatott kompetencia-modellekből látható, hogy a terminológia legfeljebb a felsorolt kompetenciák egy-egy elemeként jelenik meg. E tanulmányban egyrészt amellet érvelek, hogy a terminológia felismerése, fordítása és menedzselése olyan készségek és ismeretek komplex rendszerét feltételezi a fordítótól, amely miatt önálló kompetenciaként foghatjuk fel e készség- és ismerethalmazt. Másrészt rámutatok, hogy e kompetencia fejlesztése a többi kompetenciára is kedvező hatással lehet. A nemzetközi szakirodalomban is találkozhatunk már e megközelítéssel. Marcel Thelen (2007) tette fel azt a kérdést, létezik-e egyáltalán terminológiai kompetencia, majd évekkel később megjegyezte, hogy e kérdés válasz nélkül maradt.

Egy önálló terminológiai kompetencia lehetséges elemeiről azért is érdemes részletesebben beszélnünk, mert a terminológia oktatása vagy legalábbis a terminológiai kérdésekkel való foglalkozás több évtizede jelen van a hazai szakfordítóképzésben. Ha pedig mindez önálló (terminológia vagy terminológiamenedzsment) tantárgyként is megjelenik, – ami a képzések többségére igaz – akkor joggal merül fel a kérdés, milyen kompetenciá(ka)t fejlesztünk e tantárgy keretében. Tapasztalatom az, hogy mindennek a gyakorlati oldala sokkal nagyobb szerepet kap,

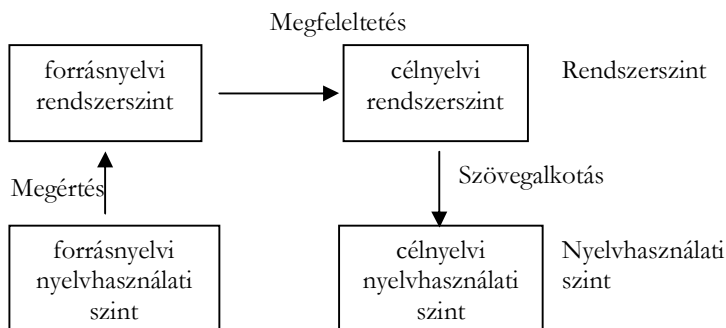
azaz a terminológia címén gyakran terminológiamenedzsmentről (pl. a terminusok adatbázisban való rögzítéséről) van szó. Ezért az alábbiakban amellet érvelek, hogy a terminológiai elméleti háttérismeretek is hangsúlyos szerepet kell kapjanak.

Elméleti ismeretek szükségesek ugyanis a fordítás során fellépő terminológiai problémák azonosításához és megoldásához. A fordítót ezen ismeretek segítik a terminusok felismerésében (részletesen erről az 4.1. pontban), a különböző fogalmi rendszerekhez tartozó terminusok megfeleltetésében és a megfelelő stratégia kiválasztásában (4.2. pontban), valamint a segédeszközök tudatos használatában. A terminológiai elméleti ismeretekre is igaz tehát Dudits András (2017) megállapítása: a procedurális tudás (maga a fordítási tevékenység) mellett a deklaratív tudás (az elméleti ismeretek) fejlesztése is elengedhetetlen. Ez utóbbi ugyanis tudatossá formálhatja a fordítói döntéshozatalt, és segít e döntések verbalizálásában. Ez pedig a fordítási tevékenység többi szereplőjével (projektmenedzserrel, terminológussal, lektorral) való kapcsolattartáshoz elengedhetetlen.

A terminológiai kompetencia egyes elemei értelmezésében azt a folyamatot írják le, amelyet a fordítónak végig kell járni akkor, ha terminusok fordításáról van szó. E folyamat és a kompetencia egyes elemeinek ábrázolásában Muráth Juditra támaszkodom (2002). Muráth a folyamatot Gerzymisch-Arbogast (1996:245) alapján három szakaszra bontja. Az első szakaszban a fordítónak meg kell értenie a forrásnyelvi szöveget, és a terminusokat a valós nyelvhasználatban, kontextusban kell feltárnia. Ehhez szükség van rendszerszintű információkra is, a terminusok fogalom-alapú feltárásához. Így ebben a szakaszban a fordító a nyelvhasználati szinttől eljut a rendszerszintig. Ekkor a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalmi rendszert összeveti, majd megfelelteti egymással. A fordítás harmadik szakaszában a fordító a rendszerszint terminusát a célnyelvi szövegben, a kontextusnak megfelelően illeszti be a szövegbe.

1. ábra

A terminológiai kompetencia elemei a fordítás folyamatában Muráth (2002) és Gerzymisch-Arbogast (1996) alapján

E folyamat alapján a terminológiai kompetencia alább felsorolt elemeit azonosítom, amelyek közül az első két elemmel foglalkozom részletesen a következő alfejezetekben:

- a terminusok felismerése
- a terminusok megfeleltetése a megnevezések és a fogalmak szintjén
- a terminusok keresése/alkotása
- a terminusok rögzítése (terminológiamenedzsment)

5.1 Terminológiai kompetencia: A terminusok felismerése

A terminológiai kompetencia egyik fontos eleme az, hogy a fordító fel tudja ismerni, terminus-e az adott lexikai egység a szövegben. De mit is tekintünk terminusnak, és hogyan ismerhető ez fel? E kérdésnek a fordító szempontjából mindössze azért van jelentősége, mert ha terminusról van szó, akkor a fordító szabadsága kisebb, hiszen kötött lehet a célnyelvi megfelelő az adott kontextusban vagy akár szövegben. (Fischer 2012) Ez egyben a terminus fogalmának egy tag, fordításközpontú megközelítését is jelenti. Mindemellett fontos tudni, hogy a terminusnak a szakirodalomban több meghatározását lelhetjük fel, amelyek mögött különböző terminológiai elméleti irányzatok húzódnak meg.

L’Homme (2005:1130) egyenesen arra a következtetésre jut, hogy el kell fogadnunk, a terminusnak több definíciója létezhet, attól függően, milyen terminológiai tevékenységről (szótárkészítés, dokumentálás, fordítás) van szó.

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a fordító-hallgatók számára éppen e különböző terminus-definíciók okozhatnak nehézséget. Egyrészt pozitív fejlemény, hogy a terminológiai kérdések ma már többségében a fordítási kérdésekkel azonos rangot kapnak. Másrészt a fordítóhallgatókat – tapasztalatom szerint – ez meg is zavarja. Érzik a terminológia fontosságát, egyre többet hallanak erről, de mivel nem kapnak egyértelmű választ arra az alapkérdésre, mi is az a terminus, ezért el is bizonytalanodnak. Természetesen a képzések keretében nincs lehetőség arra, hogy a különböző terminológiaelméleti irányzatokat részletesen áttekintsük – erre a hallgatónak nincs is szüksége. Fontos azonban felhívni a figyelmüket arra, hogy az eltérő terminus-meghatározások háttérében történelmi okok húzódnak meg. Ezek pedig a terminus-meghatározások egy szűkebb és egy tágabb (fordításközpontú) megközelítését eredményezték (lásd erről részletesen Fischer 2010a, 2012, 2014).

A szűk megközelítés gyökerei a századforduló idején megjelenő szabványosításban kereshetők. Ez a terminust egy egységesítési folyamat „végtermékének” tekinti, amely nem polisztém és/vagy nincs szinonimája, pontosan definiált és kontextustól független. Ezzel szemben a tágabb megközelítés a valós nyelvhasználatból indul ki, és sokkal megengedőbb feltételeket tartalmaz (Cabré 2000, Gerzymisch-Arbogast 1996, Heltai 2004, Pearson 1998, Temmerman 2000). Ez utóbbi, tág megközelítés a 70-es években, éppen a fordítóképzésektől indult, hiszen a fordítás során szerzett tapasztalatok mutattak rá arra, hogy a terminus szűk megközelítése nem nyújt segítséget a fordítóknak. E kétfajta megközelítést azért is fontos a hallgatók elé tárni, mert korábbi tanulmányaikból adódóan gyakran a szűk megközelítéssel indulnak neki a szövegnek, majd meglepődve tapasztalják, hogy fordítási tevékenységüket e megközelítés nem segíti. Olyan lexikai egységekkel találkoznak, amelyekről *érzik*, hogy ezek terminusok, a szűk megközelítés szerint azonban mégsem tekinthetik őket annak. Ezt a jelenséget – azaz a szűk megközelítésből való kiindulást – támasztották alá a doktori kutatásom során terminológusokkal készített interjúk is (vö. Fischer 2010b).

A fordítói szabadság korlátait és e tág megközelítés fontosságát jól példázzák azok a terminusok, amelyek csak implicit módon definiálódnak a szövegben. Az óráimon is sokat idézett példám (Fischer 2012) szakfordító hallgatóim házi fordítása, amelyen heteken át, csapatban dolgoztak. Láthatóan sokat dolgoztak a szöveggel, élmény volt olvasni – legalábbis egy pár oldal erejéig. Bár magyarul olvastam, mégsem értettem a szöveget, és ennek oka azonban nem a téma-réma határ eltolódása (vö. Klaudy 2004), hanem a helytelen terminushasználat volt. Az eredeti szöveg ugyanis két csoportról beszélt az adott vállalatban (*generalists* és *specialists*), amelyekre a hallgatók más-más magyar megfelelőket használtak – azaz a magyar szövegben e terminusok végül legalább 5 csoportot jelöltek! Azt gondolták, – és ezt fontos nekünk, oktatóknak tudnunk – hogy a szöveg attól „szép”, ha minél több szinonimát használnak. Ennek az lett az eredménye, hogy felborult a szöveg kohéziója, amelyet e szövegben éppen a terminusok teremtettek meg, miközben – a szűk megközelítésben – nem is voltak terminusnak tekinthetők.

A fordító terminológiai kompetenciájának egyik legfontosabb eleme tehát az, hogy a fordító felismerje a terminusokat a szövegben, majd következetesen végig is vezesse azokat a célnyelven. Abból kell kiindulnunk, hogy a terminus egy meghatározott fogalmat jelöl – és ez lehet nem csak egy adott kontextusban, hanem akár egyetlen szövegben is, implicit módon (a fenti példában). A fordító feladata pedig az, hogy megtalálja (vagy megalkossa) azt a megfelelőt, amely ugyanazt (vagy legalábbis hasonló) fogalmat jelöli a célnyelven. E felismerés alapját nem a szűk megközelítés szerinti követelmények (például a definíció), hanem éppen e kötöttség jelenti. Tehát a fordító szabadságát – azaz a célnyelvi megfelelők közötti választást vagy a célnyelvi megfelelő alkotását – a forrásnyelvi terminus által jelölt fogalom határolja be. (Minde mellett a hallgató megismerhet olyan, a szűk megközelítéshez kötődő fogalmakat is mint például *terminusjelölt*, de – Kis Balázs (2005) szavaival élve – a fordító számára érdektelenek a terminusok keletkezésének körülményei, hiszen a terminusokat készen, a szövegbe ágyazva kapja.)

Mindebből az is következik, hogy a fordító számára azoknak a terminusoknak a felismerése a legnehezebb, amelyekhez különböző kontextusban más-más célnyelvi megfelelő tartozik. Ha a *provision* a szokásos *ellátás* mellett lehet *rendelkezés* (jogi kontextus) és a mérleg *céltartaléka* (gazdasági kontextus) is, a *Vorstand* pedig *elnökség* mellett *igazgatóság*

(részvénytársaság esetében) is, akkor érthető, miért van a felismerésben óriási jelentősége a háttértudásnak, a szakmai ismereteknek (további példákat lásd Fischer 2012). Ezért van szoros összefüggésben a terminológiai kompetencia ezen eleme a szakterületi (*domain* vagy *thematic*) kompetenciával.

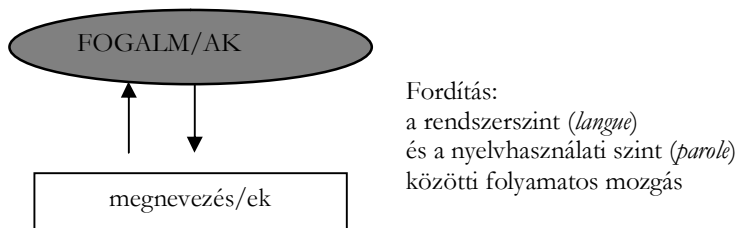
A fenti példa ugyanakkor azt is jól mutatja, hogy önmagában a háttértudás és szakmai ismeret (a szakterületi kompetencia) nem elegendő a terminusok felismeréséhez! Éppen az implicit, a szövegben definiált terminusok bizonyítják, hogy terminológiaelméleti háttérismeret is szükséges a terminusok felismeréséhez. Ez az egyik ok, amiért önálló terminológiai kompetenciáról beszélhetünk.

5.2. Terminológiai kompetencia: megfeleltetés

Miután a fordító felismerte, hogy a forrásnyelven terminusról van szó, meg kell vizsgálnia, létezik-e megfelelője a célnyelven. Másképp: létezik-e olyan megnevezés, amely a forrásnyelvihez hasonló vagy ugyanazt a fogalmat írja le a célnyelven.

Bár fentebb utaltam rá, hogy a klasszikus terminológiatan szűk megközelítését ma már számos kritika éri, éppen e két szint, azaz a *fogalmak* és a *megnevezések* szintjének különválasztása volt az a forradalmi gondolat, amelyet a terminológiaelmélet – és ennek atyja Wüster – vitt a nyelvekről való gondolkodásba. A fogalom középpontba helyezésével vált ugyanis lehetővé egy adott szakterületen az egyes fogalmak közötti kapcsolatok leírása, valamint a fogalmak és a megnevezések közötti kapcsolatok (így a szinonímia és poliszémia) elemzése. Másképp: a szakmai tartalmak (a fogalmak) és e tartalmak kommunikálására használt nyelvi eszközök (a megnevezések) feltárása és ábrázolása (Sandrini 2005:154).

2. ábra
A terminus tág, fordításközpontú megközelítése

Bármilyen megközelítésből, terminus-definícióból is indulunk tehát ki, a terminusnak mindig beszélhetünk egy tartalmi oldaláról (ezek a fogalmak) és egy nyelvi oldaláról (megnevezések). A fordító a megnevezésekkel mindig egy adott szövegben, kontextusban, a nyelvhasználati szinten (*parole*) találkozik. A megnevezések mögötti fogalmak feltáráshoz azonban a fordítónak már rendszerszintű (*langue*) információkra van szüksége. A célnyelvi megfelelő szövegbe illesztéséhez pedig ismét a nyelvhasználati szinten kell mozogni. A fordítás szempontjából azért van jelentősége e szintek különválasztásának, mert más-más problémákkal szembesülhetnek a fordítók a megnevezések és a fogalmak szintjén. A megnevezések szintjén a problémák a *két nyelv közötti* különbségekre vezethetők vissza, míg a fogalmak szintjén a *fogalmi rendszerek közötti* különbségekre. A fordítók számára mindkét szint releváns, és a terminológiai kompetenciának mindkét szinten meg kell valósulnia. Ezért a továbbiakban először a fogalmak szintjén, majd a megnevezések szintjén elemzem a terminológiai kompetencia további elemeit.

5.2.1. Megfeleltetési kompetencia a fogalmak szintjén

A fordításban éppen azért van kiemelkedő jelentősége a fogalomalapú megközelítésnek, mert a megnevezések szintjén tapasztalt ekvivalencia könnyen azt az érzetet keltheti a fordítóban, hogy fogalmi szinten is fennáll az egyezőség, és a terminusok automatikusan megfeleltethetők egymásnak. Erre mutatnak példát az egyes nyelvpárokban megjelenő „hamis barátok”. A fordítónak ezért a fogalmi viszonyok feltáráshoz folyamatosan rendszerszinten is kell mozognia, ahogyan az a 2. ábrán is megjelenik, és ahogyan azt a lenti táblázat mutatja.

2. táblázat

Példa a nyelvi ekvivalenciából adódó hamis barátokra

FNY-I NUS	TERMI-	HAMIS BARÁT	HELYES MEG- FELELŐ
secretary of state (EN)		államtitkár (HU)	külgyminiszter (HU)
Finanzpolitik (DE)		pénzügypolitika (HU)	költségvetési politi- ka (HU)
kereskedelmi bank (HU)		Handelsbank (DE)	Geschäftsbank (DE)

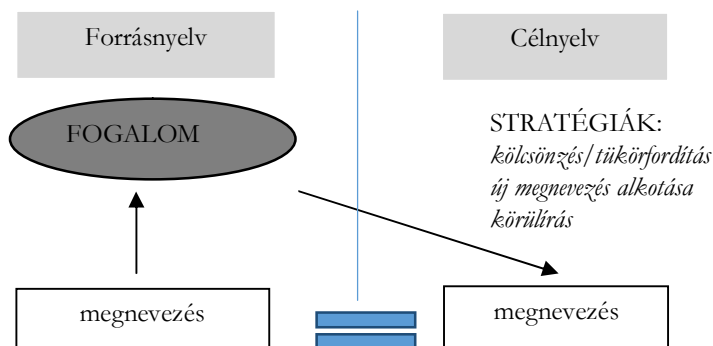
A megfeleltetési kompetencia másik eleme ezért a fogalmak szintjét érinti. A fogalmi szintű megfeleltetés akkor a legnehezebb, ha különböző, eltérő felépítésű fogalmi rendszerekről van szó a forrás-, illetve célnyelven. Ez különösen a társadalomtudományokhoz kötődő területekre, és különösen a jog által szabályozott területekre jellemző, de természetesen találkozhatunk a jelenséggel a műszaki vagy a természettudományos szövegekben is. Egy korábbi tanulmányban részletesen elemeztem a fogalmi rendszerek különbségéből adódó fordítási nehézségeket (vö. Fischer 2012), így e helyen a terminológiai kompetencia elemeire helyezem a hangsúlyt.

A fogalmi rendszerek közötti különbségekből fakadó nehézségek alapvetően két esetre vezethetőek vissza. Az első esetben egy olyan forrásnyelvi fogalomról van szó, amely *nem is létezik* a célnyelven (fogalmi ekvivalencia hiánya), míg a második esetben létezik ugyan, de *csak hasonló* fogalom (részleges ekvivalencia) a célnyelven.

Foglalkozzunk először az első esettel, azaz az ekvivalencia hiányával! Erre példa a *House of Lords*, *House of Commons* (UK), *delegated act* (EU), *Bundetag*, *Bundesrat* (DE) (a példák részletes elemzését lásd Fischer 2012). További példát jelenthetnek azok a fogalmak, amelyek újonnan kerülnek be a magyar fogalmi rendszerbe, mint például a *segway*, azaz a se nem bicikli, se nem roller kétkerékű jármű. És sok évvel ezelőtt hasonlóan új fogalom volt a *hardware* és a *software* is. Ekkor tehát a célnyelven egy terminológiai űrt tapasztalhatunk: nincs (még) célnyelvi megnevezés a forrásnyelvi fogalomra. A feladat a forrásnyelvi fogalom célnyelven való leírása, a terminológiai űr betöltése, ahogyan azt a 3. ábra szemlélteti.

3. ábra

Új fogalom a célnyelvben: kölcsönzés, tükrörfordítás, új megnevezés vagy körülírás?

A terminológiai űr betöltésére többféle stratégiát, eljárást ír le a szakirodalom. De Groot (1990:125), valamint Arntz, Picht és Mayer (2004:156) három alapvető csoportot különböztet meg. Polcz Károly pedig egy friss tanulmányában még részletesebb kidolgozását adja a nyelvi szintű megfeleltetések eseteinek (Polcz 2017). Mivel e tanulmányban elsősorban a fogalmi szintű megfeleltetések eseteit részletezem, ezért De Groot és Arntz, Picht és Mayer egyszerű, háromelemes csoportosítására támaszkodom, az egyes esetek vizsgálatához pedig Polcz Károly tanulmánya lehet az irányadó. A terminológiai űr betöltésére tehát összességében a következő eljárások alkalmazhatóak:

(1) Kölcsönzés vagy tükrörfordítás: A kölcsönzés során a forrásnyelvi megnevezés változtatás nélkül kerül át a célnyelvbe (*House of Lords*, *Bundestag*, *segway*). A tükrörfordítás pedig az ismeretlen forrásnyelvi fogalmat úgy teszi érthetővé a célnyelven, hogy az egyes szóelemek a megnevezés belső szerkezetének változtatása nélkül kerülnek a célnyelvbe: *Lordok Háza* (*House of Lords*), *Szövetségi Tanács* (*Bundesrat*).

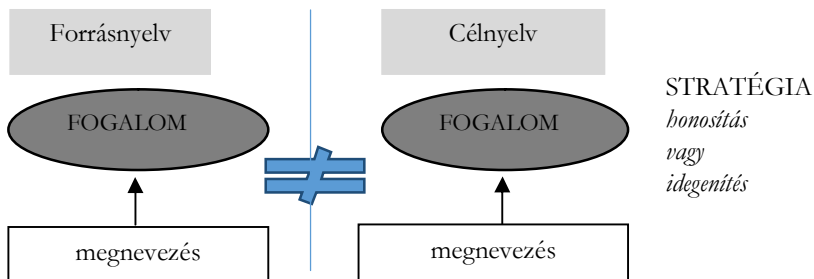
(2) Megnevezések alkotása a célnyelven: Ennek az eljárásnak az a lényege, hogy a közvetlen átvétel vagy az egyszerű tükrörfordítás helyett a forrásnyelvi fogalmat tudatosan a célnyelvi elemekből építkezve adják meg a célnyelven. Ez különösen azokban az országokban jellemző, ahol tudatosan törekednek a nemzeti nyelv ápolására: például Franciaországban, ahol a *hardware* (*matériel*) és a *software* (*logiciel*) új, francia megnevezéseket kapott.

(3) Körülírás: A definíciókhoz hasonló leírást tartalmaz a forrásnyelvi fogalomról. Erre ismét a *House of Commons* és a *House of Lords* lehet egy példa, hiszen a tükörfordítás helyett (*Közrendiek Háza*, *Lordok Háza*) a fogalmat körül is írhatjuk, azaz alkalmazhatjuk például az *angol parlament felsőháza* és *alsóháza* megnevezéseket is. Hasonlóan járhatunk el a német *Bundesrat* és *Bundestag* esetében is, ha a kölcsönzés helyett a körülírást alkalmazzuk. Természetesen elképzelhető ezen eljárások kombinációja is, azaz például a tükörfordítás és körülírás: *Közrendiek Háza* (az angol parlament alsóháza).

A második esetben bonyolultabb a helyzet, hiszen itt olyan fogalomról van szó, amelynek csak *hasonló* megfelelőjét találjuk a célnyelven. Erre adnak kiváló példát a gazdasági társaságok, az egyes iskolatípusok, a titulusok vagy a közigazgatás egységei. Kérdés tehát, hogy ha az angol *ltd* magyar megfelelőjét keresem, helyes-e a *kft* mint célnyelvi megfelelő. Vagy jó lehet-e a *zrt* is? Sőt, átvehetem-e akár az eredeti *ltd* megnevezést is? E kérdések abból a tényből adódnak, hogy a forrásnyelvi fogalom csak hasonló a célnyelvhez, de nem ugyanaz. Ezt a definíciók alapján tudjuk megállapítani, hiszen ha az *ltd*, a *kft* és a *zrt* definícióit összevetjük, akkor látható, hogy csak hasonló, de nem teljes mértékben egyező fogalmakról van szó. Ezt a jelenséget az alábbi ábra mutatja.

4. ábra

Hasonló fogalom a célnyelvben: a hasonlóságot vagy a különbséget hangsúlyozzuk?

Ebben az esetben, azaz amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom között nincs teljes egyezőség, két lehetőség, két stratégia áll a fordító előtt.

Az első stratégia a *honosítás*, amelynek során:

- egy már létező célnyelvi terminust feleltetünk meg a forrásnyelvi terminussal, még akkor is, ha a két fogalom között nincs teljes egyezőség;
- az ábrában ekkor ez azt jelenti, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi megnevezés közé mégis egyenlőségjelet teszünk, ekkor beszélünk *funkcionális ekvivalensről*;
- ezzel a két fogalmi rendszer közötti hasonlóságot hangsúlyozzuk, és a célközönségben azt az érzetet keltjük, hogy a két fogalom ugyanaz;
- az említett példában ez azt jelenti, hogy az *ltd* magyar megfelelője vagy a *kft* vagy a *zrt* lesz: mindkét megoldás honosítás, hiszen az *ltd* nem felel meg teljes egészében sem a magyar *kft*-nek, sem a magyar *zrt*-nek – a célközönségben mégis azt az érzetet keltjük, hogy a magyar gazdasági társaságokkal azonos fogalmakról van szó (erről a példáról részletesebben lásd Fischer, 2012).

A másik stratégia az *idegenítés*, amelynek során:

- egy olyan megnevezéssel írjuk le a forrásnyelvi fogalmat, amelyhez nem tartozik fogalom a célnyelven;
- az ábrában ekkor ez azt jelenti, hogy visszatérünk a 3. ábra szerinti megoldásra, azaz azt mondjuk, hogy hiába van hasonló fogalom a célnyelven, nem az ehhez tartozó megnevezést feleltetjük meg, hanem a terminológiai űrt próbáljuk betölteni a célnyelven – egy ún. *fordítási ekvivalenssel*;
- ezzel a két fogalmi rendszer közötti különbséget hangsúlyozom, és a célközönség számára azt közvetítem, hogy a hazai fogalmi rendszertől idegen fogalomról van szó – így a célnyelvi megnevezés az olvasó számára idegen lehet, de éppen ez a cél, azaz ne társítson hozzá hazai fogalmat;
- az említett példában ez azt jelenti, hogy az *ltd* fordításaként például kölcsönzést alkalmazunk, azaz a magyar szövegben is megjelenítem ezt a megnevezést, érzékeltetve azt, hogy egy, a magyar rendszerben nem létező fogalomról van szó – emellett természetesen alkalmazhatóak a 3. ábra további eljárásai is, azaz a kölcsönzés/tükörfordítás és körülírás is.

E két stratégia a fordítástudományban is bevett két kategória. Sőt, hosszú ideig a honosítás volt a domináns stratégia a fordítások gyakorlatában. Gondoljunk csak ennek legszélsőségesebb esetére, amikor a szerzők nevét is honosították a fordítók. Így lehetett *Jules Verne* francia íróból *Verne Gyula*, akiről a diákok egy része még ma is azt gondolhatja, hogy magyar íróról van szó. Később a jogi fordítások mutattak rá először arra, milyen veszélyei lehetnek e honosítási stratégia alkalmazásának. A jogi fordításokban ugyanis félrevezető lehet, és jogi következménnyel járhat, ha olyan jogfogalmakat feleltetünk meg egymásnak, amelyek nem azonosak, hanem csak hasonlóak.

A fentiekből látható, hogy a fordító terminológiai kompetenciájának része kell legyen az, hogy ismerje e stratégiákat, és az adott kontextusnak megfelelően tudja alkalmazni őket. E stratégiák alkalmazása nem feltétlenül terminusok alkotását jelenti. A fenti példában sem a fordító alkotja meg az *ltd* célnyelvi megfelelőjét. Gyakoribb az az eset, hogy a fordító keres, majd a talált megoldások közül választ ki egy célnyelvi megfelelőt. E választás során azonban tudatában kell lennie annak, hogy a talált megfelelők mögött eltérő stratégiák lehetnek, amelyek eltérő célokat tölthetnek be!

Tehát ha a fordító – Muráth Judit (2010) példájában – a német *Krankenasse* magyar megfelelőjére megtalálja a *német egészségpénztár* és a *német betegpénztár* megnevezéseket is, akkor tudnia kell, hogy ezek mögött két stratégia húzódik meg: az *egészségpénztár* egy honosító stratégia eredménye (hiszen hazai kontextusban is egészségpénztárról beszélünk), míg a *betegpénztár* egy idegenítő stratégia eredménye (hiszen ez a hazai kontextusban nem létezik, idegen a fülünknek, de éppen ez lehet az adott fordítás célja). Épp a több választási lehetőség mutat rá arra is, hogy a fordító szempontjából itt irreleváns, terminusról vagy (a szűk megközelítés szerinti) terminusjelölről beszélünk, hiszen mind a fordítási (idegenítő), mind a funkcionális (honosító) ekvivalens lehet „csak” terminusjelölt – a választás a tét.

A fenti stratégiák ismerete könnyebbé teszi e választást. A fellelt megfelelők már nem öt-hat szinonima közötti kétségbeesett döntést jelentenek, hanem több stratégia közötti tudatos döntést. Ennek azért is van jelentősége, mert kutatások bizonyítják, hogy a segédeszközök gyakran pontatlan információkat tartalmaznak: a részleges ekvivalenciát teljes ekvivalenciaként kezelik, nem tesznek különbséget a fenti megoldások között, ezek szinonimaként szerepelnek, vagy ha tesznek is, nem

jelölik, hogy a megfelelők honosítás vagy idegenítés eredményei (vö. Muráth 2002, 2006, Fóris 2005, 2006, Šarčević 1990, 1997, Tamás 2012). Emellett e stratégiák ismerete szükséges ahhoz is, hogy a fordító meg tudja indokolni és magyarázni választásait, verbalizálja a döntéseit, ami elengedhetetlen a fordítás többi szereplőjével (lektorral, fordítóval, megbízóval) való kommunikáció során.

5.2.2. Megfeleltetési kompetencia a megnevezések szintjén

A fogalmak szintje mellett a megnevezések szintjén is jelentkezhetnek kihívások. Ennek első esetét éppen az adja, amikor a terminológiai űr betöltésének különböző esetei, azaz a kölcsönzés, tükörfordítás, az új megnevezés és a körülírás között kell döntenie (lásd az előző alfejezet 3. ábráját). Ez a döntés a fordító szempontjából nem feltétlenül azt jelenti, hogy ő kölcsönöz, ő alkot új megnevezést vagy ő írja körül elsőként az adott új, forrásnyelvi fogalmat. A kihívás abban (is) rejlik, hogy a forrásokban elérhető több lehetőség, azaz a szakmai közösség által használt különböző megoldások (azaz a különböző, nyelvi megvalósulási formák) között kell döntenie az adott szövegben. Más szóval döntenie kell arról, hogy magyar nyelvi elemekből, idegen nyelvi elemekből, vagy ezek kombinációjából építkező célnyelvi terminust illeszt-e a szövegbe (lásd erről részletesen Polcz 2017).

A megnevezések szintjén jelentkező kihívásokra kiváló példa az uniós *Plan D* rövidítés magyar megfelelője. A *D* a *democracy*, *dialogue*, *debate* hármas leírására szolgáló rövidítés. Az uniós fordítók kísérletet tettek e rövidítés magyar megtartására is, és erről konzultáció is indult az akkori HUTERM uniós levelező fórumon. Felmerült a *demokrácia*, *dialogus*, *diskusszió* vagy *diskurzus* megoldás (hiszen e szavak mindegyike *d* betűvel kezdődik), ezt azonban elvetették. Hosszas egyeztetés után végül a *demokrácia*, *párbeszéd*, *vita* lett a megoldás – a rövidítés (*D-terv*) megtartása mellett. Az EU hivatalos IATE adatbázisából látható, hogy a magyar és a finn kollégák voltak csak nehéz helyzetben, az angol és e nyelvek közötti különbség miatt. A finnek végül hasonló megoldást találtak, hiszen ott sikerült olyan megfelelőket találni, amelyek mindegyike *k* betűvel kezdődik, így ott *k-terv* lehetett a megfelelő.

5. ábra
Példa a nyelvek közötti különbségekből fakadó fordítási kihívásokra
(Forrás: LATE)

2218045					
POLITICS (04) deepening of the European Union [EUROPEAN UNION > European construction]					COM
↓ en	Plan for Democracy, Dialogue and Debate	***			COM
	Plan D	***			COM
da	Plan D	**			COM
	Plan for demokrati, dialog og debat	*			COM
de	Plan für Demokratie, Dialog und Debatte	*			COM
	"Plan D"	*			COM
es	Plan D	***			COM
	Plan D de Democracia, Diálogo y Debate	***			COM
fi	kansanvalita, kuunteleminen ja keskustelu	**			Council
	K-suunnitelma	**			Council
fr	Plan pour la Démocratie, le dialogue et le débat	***			COM
	Plan D	***			COM
hu	D-terv	****			Council
	D-terv: demokrácia, párbeszéd és vita	****			Council
it	Piano D	***			COM
	Piano per la democrazia, il dialogo e il dibattito	***			COM
nl	Plan D voor Democratie, Dialoog en Debat	***			COM

Látható, hogy ebben az esetben a két nyelv között kellett (volna) az ekvivalenciát megteremteni. Fogalmi szinten ez a fordítási feladat nem jelentett problémát, hiszen a fogalom világos, jól definiált volt, a feladat „mindössze” e fogalom célnyelven (magyarul) való leírása volt. A nehézséget az jelentette, hogyan lehet a megnevezések, a nyelvhasználat szintjén is megteremteni az ekvivalenciát.

Ugyancsak a két nyelv közötti különbség jelent nehézséget akkor, ha nem találunk azonos szófajú megfelelőt a célnyelven. Heltai (1988) példájában az angol *herbical*, *stomatal*, *dormant* melléknemeknek nincs magyar melléknév megfelelője. Csak az ezekből származtatott angol főnevekhez találunk magyar megfelelőt. Hasonló példa a *talajkeővőtség*, amelynek nincs ugyanilyen szófajú megfelelője az angolban, hiszen csak a melléknévi forma (*heavy soil*) használatos. Látható, hogy valamennyi példában a fordítási probléma a két nyelv közötti különbségre vezethető vissza.

A megnevezések szintjén jelentkező nehézségekkel azért is fontos foglalkozni, mert ahogyan Dröbiger (2007:83) rámutat, a terminológia-elmélet a fogalmi szintre helyezi a hangsúlyt. A fordítóknak azonban ugyanolyan nehézséget jelenthet a nyelvek közötti különbség is. Mind-ebből két következtetés vonható le. Egyrészt a fordítónak tudnia kell, hogy vannak olyan fordítási nehézségek, amelyek a két nyelv közötti különbségekből adódnak. Gyakran tapasztalhatjuk, amikor a fordító-hallgatók kétségbeesve keresik a magyar főnevet az angol főnév fordítására, miközben kiderül, hogy nem lehet megoldani, csak melléknév+főnév szóösszetétellel a fordítási feladatot. Tudatában kell lenni tehát annak a ténynek, hogy a megnevezések szintjén a nyelvek közötti különbség lehet az egyik ok, amely miatt nem lehet megteremteni az ekvivalenciát. Másrészt a kompetencia oldaláról mindez azt is jelenti, hogy e helyen van szükség a fordító nyelvészeti ismereteire. Itt látható leginkább az, hogy nem lehet önmagában a szakmai háttérismeretre (a szakemberre) támaszkodni, szükség van nyelvészeti háttérre is, amellyel a fordító rendelkezik. A megféleltetési kompetencia a megnevezések szintjén tehát magában foglalja e jelenségek ismeretét és a nyelvészeti ismereteket is.

Összességében látható, hogy értelmezésemben a terminológiai kompetencia elemeinek egy része a megnevezések, egy másik része a fogalmi szinthez kapcsolódik, miközben a rendszer- és a nyelvhasználati szint között is mozogni kell a fogalmi kapcsolatok feltárásához, majd a helyes megfelelők szövegbe illesztéséhez. Éppen e két szinthez kapcsolódó elemek bizonyítják azt, hogy a fordító egyszerre nyelvész, terminológus és szakember. Nyelvész akkor, ha a két nyelv között mozog, és a két nyelv különbségeiből adódó nehézségekkel kell megbirkóznia. Szakember akkor, ha az adott szöveg feldolgozásához, kontextusba helyezéshez szakmai háttérismereteit kell mozgósítania. Még ennél is több azonban akkor, ha a rendszerszinten és a nyelvhasználati szinten *és ezek között* mozog: ha azonosítja a forrásnyelvi és célnyelvi fogalom közötti különbségeket, és több stratégia közül választ. Ekkor terminológus szerepbe kerül, és a terminológiai elméleti ismeretek birtokában hozza meg döntéseit. E kompetencia igazolja azt, hogy még a nyelvet magas szinten bíró szakember sem elég önmagában a fordításhoz, egy-egy terminológiai probléma megoldásához. Ehhez a fordító kell, aki ötvözi magában a szakember, a nyelvész, a terminológus ismereteit – és ennek részeként terminológiai kompetenciával rendelkezik.

6. Összegzés

Mit és hogyan fejlesszünk a szakfordítóképzésekben? Eme örök és fogas kérdésnek e tanulmány is csak egy-egy szeletét tudta érinteni. A cél nem egy teljes körű láttelet készítése volt, hanem olyan csomópontok, dilemmák, módszertani kérdések megvilágítása, amelyek valamennyi képzőintézmény számára relevánsak lehetnek, és e kötet tanulmányaiiban is helyet kapnak. A válaszhoz jó kiindulópontot, támpontot adhatnak a bemutatott nemzetközi felmérések és kompetenciamodellek, hiszen ezek az iparág trendjeire világítanak rá.

Az 1. pontban láthattuk, hogy a kompetenciáknak van egy olyan csoportja, amelyet a képzőintézmények jól lefednek, és viszonylagos konszenzus mutatkozik ezek tartalmában, fejlesztésének mikéntjében – ezek a nyelvi, interkulturális, fordítási és szakterületi kompetenciák, amelyek szorosan a fordításhoz mint tevékenységhez kapcsolódnak. Egy további csoportot alkotnak azok a készségek, amelyek a modellekben is nevesítve, a technológiai kompetenciához kötődnek (2. pontban), jelentőségük az iparági trendek tükrében egyértelmű, fejlesztésük mikéntje azonban dilemmákat is hoz a képzőintézmények számára – mint például a CAT-eszközök bevezetésének mikéntje.

Végül van a készségeknek egy olyan csoportja, amelyeket e modellek nem vagy csak részben nevesítenek, miközben a piac ezek fontosságát és hiányát folyamatosan jelzi – ezek a puha készségek, amelyek fejlesztése óriási kihívást jelent, hiszen ebben még az oktatás egésze gyerekcipőben jár. Ez utóbbi kérdéssel a tanulmány 3. pontjában részletesen foglalkoztam, módszertani ötleteket adva az e készségeket fejlesztő értékelésre. Összességében megállapíthatjuk, hogy olyan dilemmákról és kihívásokról van szó, amelyekhez a képzőintézmények közötti együttműködésre, eszmecserére továbbra is nagy szükség van. Ahhoz pedig, hogy a fejlesztő értékelés, a puha készségek fejlesztése a képzőintézményekben is megvalósuljon, célszerű bevonnunk más tudományterületek – mint a pedagógia – eredményeit.

A tanulmányban a terminológiai kompetenciával kiemelten foglalkoztam. Rámutatam, hogy ez az a kompetencia, ahol leginkább megmutatkozik, hogy a fordító egyszerre jár el nyelvészként, szakemberként és terminológusként. E többértű szerep abból a tényből adódik, hogy a fordító a fordítás során alapvetően két szinten mozog: egy nyelvhasználati szinten (amelyet szövegszintnek, *parole*-nak is neveznek) és egy

rendszerszinten (amelyet *langue*-nak is neveznek). Ha a fordító csak nyelvészként jár el, akkor előfordulhat, hogy csak a nyelvhasználat szintjén mozog, nem végzi el az összehasonlító műveleteket, nem ismeri fel a hamis barátokat – ahogyan erre az 4.2.1. pont példáiában rámutattam. Ha csak szakemberként jár el, akkor szakmai háttértudása feltételezi ugyan a fogalmi háttér, ekkor azonban a nyelvészeti szempontokról feledkezhet meg a megfeleltetés során – például hogyan illeszkedik a terminus a szövegbe, a mondatba, azaz hogyan „működik” nyelvileg. Mindezen felül pedig a terminológus szerepre is szükség van, hiszen a szövegben implicit módon definiált terminusok felismeréséhez, majd a következetes stratégia megválasztásához – ahogyan a 4.2. példáiában – terminológiaelméleti háttér szükséges. Nem feledkezhetünk meg emellett azokról a technológiai ismeretekről, amelyek ugyancsak a terminológiai kompetenciához kapcsolódnak, és amelyek párhuzamos fejlesztésére Ugrin Zsuzsanna (2017) ad kiváló módszertani példákat. E többértű szerep indokolja azt, hogy a terminológiai kompetenciáról és annak fejlesztéséről saját jogán beszéljünk.

Ez a gondolatmenet és következtetés választ adhat arra a dilemmára is, szakember vagy nyelvész háttérrel rendelkezzen-e a fordító. Szakszövegek fordításánál ugyanis önmagában egyik sem jelent garanciát. A terminológiai kompetencia (a nyelvi és a fogalmi szint ötvözése) adhatja meg azt a pluszt, amellyel a közgazdász és a nyelvész is lehet például kiváló gazdasági fordító. Ehhez természetesen részletesen meg kell határozni a terminológiai kompetencia azon elemeit is, amelyek egy adott szakterülethez kötődnek. De ez már egy következő tanulmány témája lenne.

Felhasznált irodalom

- Assessment for Learning, 2002. *10 principles. Research-based principles to guide classroom practice.* Assessment Reform Group. http://www.hkeaa.edu.hk/DocLibrary/SBA/HKDSE/Eng_DVD/doc/Afl_principles.pdf
- Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2004. *Einführung in die Terminologearbeit. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2).* Hildesheim: Olms.
- Balogh D., Lesznyák M. 2017. Intézményközi együttműködés keretei között végzett projekt munka a szakfordítóképzésben. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai.* Kontraszt: Pécs. 199–227.

- Cabré, M. T. 2000. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. *Terminology* 6 (1). 35–57.
- De Groot, G.-R. 1990. Die relative Äquivalenz juristischer Begriffe und deren Folge für mehrsprachige Wörterbücher. In: Thelen, M., Lewandowska-Tomaszczyk, B. (eds.) *Translation and Meaning. Part I*. Maastricht: Rijks Hogeschool Maastricht. 122–128.
- Drößiger, H.-H. 2007. Zum Problem der terminologisch-konzeptuellen Äquivalenz zwischen zwei Sprach- und Kulturgemeinschaften: die sogenannten „Differenzen“ zwischen den Sachen. *Kalbotyra* 57 (3). 82–91.
- Dróth J. 2002. Az értékelés mint rendszeres visszajelzés a fordítás oktatásában. In: Feketéné Silye, M. (szerk.) *Porta Lingua. Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 144–152.
- Dróth J. 2017. Kutatási kérdések a fordítások értékelése témakörben. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Kontraszt: Pécs. 289–302.
- Dudits A. 2017. Kogníció és metakogníció a fordításban és a fordítóképzésben. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Kontraszt: Pécs. 53–73.
- EMT expert group. 2009. *Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/emt-competences_translators_en.pdf
- eTransfair. 2017. *Monitored set of skills for the job profile of specialised translators*. www.etransfair.hu
- EUATC. 2017. *Expectations and concerns of the European Language Industry Survey Report*. www.euatc.org
- Farkas I. 2007. A fordítói szabadság korlátai az EU intézményeiben. *Fordítástudomány* 9 (2). 98–105.
- Fischer M. 2010a. Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–73.
- Fischer M. 2010b. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE
- Fischer M. 2011. A társas és önértékelés szerepe a fordítás oktatásában. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és Szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról 2010–2011*. Gödöllő: Szent István Egyetem GTK. 76–82.
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológiai elméleti alapkérdések a fordításban. *Fordítástudomány* 14 (2). 5–30.
- Fischer M. 2014. Terminology in support of LSP lexicography. In: Muráth, J. (ed.) *LSP Lexicography (Hungarian Lexicography III)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 93–121.

- Fischer M. 2015a. Terminológiaoktatás a szakfordítóképzésben – mit, mennyit, hogyan? In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és Szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról 2014–2015*. Gödöllő: Szent István Egyetem GTK. 41–55.
- Fischer M. 2015b. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához II. Általános módszertani ötletek. *Fordítástudomány* 16 (2). 55–70.
- Fóris Á. 2005. A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 7 (2). 41–53.
- Fóris Á. 2006. A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya. *Magyar Nyelvőr* 130 (1). 49–59.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1996. *Termini im Kontext. Verfahren zur Erschließung und Übersetzung der textspezifischen Bedeutung von fachlichen Ausdrücken*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45
- Heltai P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1 (1). 32–40.
- Kelly, D. 2005. *A Handbook for Translator Trainers*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Kis B. 2005. Automatikus terminológiai keresés számítógéppel – kísérlet. *Fordítástudomány* 7 (1). 84–96.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128 (4). 389–407.
- Kovalik Deák Sz. 2013. Fordítóképzés: sokasodó kompetenciamodellek a változó piaci igények között. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és Szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a szaknyelvoktatás aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetemi Nyomda. 31–45.
- Krajcsó Z. 2018. Translator’s Competence Profiles versus Market Demand. *Babel* 64 (6). in print.
- L’Homme, M.-C. 2005. Sur la notion de terme. *Meta* 50 (4). 1110–1132.
- Muráth J. 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie. (Pécsér Beiträge zur Sprachwissenschaft 5)*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Muráth J. 2006. *Szakfordítás és segédesszközök. Válogatott tanulmányok a szakfordítás, a kontrasztív lexicológia, a lexicográfia és a terminológia témaköréből. (Folia linguae et communicationis 1)*. Pécs: PTE KTK.
- Muráth J. 2010. Translation-oriented terminology work in Hungary. In: Thelen, M, Steurs, F. (eds.) *Terminology in Everyday Life*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 47–61.
- OECD Fejlesztő értékelés. 2005. *A tanulást fejlesztő osztálytermi módszerek a középfokú oktatásban*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Pearson, J. 1998. *Terms in Context*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins

- Polcz K. 2017. Angol–magyar megfeleltetések az online marketing terminológiájában szakszótárak és internetes glosszáriumok alapján. In: Bocz Zs. (szerk.) *Porta Lingua - 2017. Szaknyelvhasználat: a tudomány és a szakma nyelvének alkalmazása*. SZOKOE: Budapest.
- Sandrini, P. 2005. Debatte aktueller Themen: Rechtsterminologie – Revisited. Rezension zu Eva Wiesmann. 2004. Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation. Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikographischen Konzepts. Tübingen: Günter Narr Verlag. *Moderne Sprachen* 49 (1). 147–162.
- Šarčević, S. 1990. Terminological Incongruency in legal dictionaries for translation. In: Magay, T., Zigány, J. (eds.) *Budalex Proceedings. Papers from the 3rd International Euralex Congress*. Budapest. 439–446.
- Šarčević, S. 1997. *New Approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International.
- Seidl-Péché O. 2017. Elvárások és versenyelőny: a technológiai kompetencia fejlesztése. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Kontraszt: Pécs. 123–141.
- Tamás D. 2012. Legyünk kreatívak: milyen is az igazi terminológiai adatbázis?, *Fordítástudomány* 14 (1). 5–20.
- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive Approach*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Thelen, M. 2007. Is there such a thing as terminology competence? In: Thelen, M., M&B. Lewandowska-Tomaszczyk (eds.) *Translation and Meaning. 4th, International Maastricht–Łódź duo colloquium, 2005*. Maastricht, The Netherlands. 129–139.
- Ugrin Zs. 2017. Számítógépes eszközök a terminológia oktatásában. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Kontraszt: Pécs. 143–172.

Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológiaelméleti alapkérdések a fordításban

1. Bevezetés

Öröndetes tény, hogy a terminológia művelése, tudományos szintű tanulmányozása és oktatása az utóbbi években egyre nagyobb szerepet kap. Ezt bizonyítja az, hogy egyre több doktori disszertáció születik a témában, a terminológia oktatása a szakfordító-képzéseknek szinte kötelező részét képezi, 2008-tól pedig önálló tudományos folyóirata (*Magyar Terminológia*) is van e területnek (Fóris 2009). Szerencsés tény az is, hogy ennek fontosságával a fordítók és a képző intézmények is tisztában vannak. Mivel a fordítók munkájuk során folyamatosan szembesülnek terminológiai problémákkal, és gyakran kerülnek terminológus munkakörbe is, ezért a szakfordító-képzéseknek e területre is fel kell őket készíteniük (Sandrini 1996).

Ugyanakkor nehezebb a dolgunk akkor, ha meg szeretnénk határozni, miként építhető be a terminológia oktatása a szakfordító-képzésbe, milyen alapkérdéseket lehet egy ilyen kurzus keretében tisztázni, és ezt milyen módszerekkel lehet megtenni. Igen egyszerű lenne azt mondani, hogy csupán az adott szakterületek szakszókincsének a feldolgozása lenne egy terminológiai kurzus feladata. Azonban a gyakorlat és számos tanulmány is alátámasztja, hogy a terminológiai problémák jóval túlmutatnak egy-egy szakkifejezés megtalálásán (Erdős 2004, Fischer 2010a, Hubainé 2005, Muráth 2005, Rádai-Kovács 2004).

Bár a terminológia valóban nem választható el egy adott szakterülettől, jelen tanulmányban arra törekszem, hogy számba vegyem azokat a terminológiai alapkérdéseket, amelyekkel a fordítók bármilyen szakterületen, bármilyen szakszöveg során szembesülhetnek. Olyan kérdésekről van szó, amelyeket a hallgatók nyelvtől és szakterülettől függetlenül általában felvetnek egy ilyen kurzus során, és amelyekre közel sem könnyű választ adni. Így az általam leggyakoribbnak tartott, a fordító-képzésekben mindenképpen tárgyalásra érdemes terminológiaelméleti kérdéseket veszem számba. Bár példáim főként angol, illetve német és

francia nyelvűek, az alapkérdések bármilyen nyelvű kurzusra adaptálhatóak. A tanulmányban elsősorban doktori disszertációm eredményeit és példáit használom fel, amelyeket kiegészíték további, a gazdasági, a jogi és az uniós terminológia oktatása során szerzett tapasztalatokkal. A területi korlátokra tekintettel az itt leírtak módszertani vonatkozásai-val egy következő tanulmányban fogok részletesen foglalkozni.

Terminológiai témájú tanulmányról lévén szó, előjáróban szükséges tisztázni azt is, milyen terminusokat használok a jelenségek leírására. A doktori disszertációm következtetéseinek megfelelően jelen tanulmányban is *terminus*-ról, *fogalom*-ról és *megnevezés*-ről fogok beszélni (Fischer 2010b). Az ISO 1087 szabvány definícióját követem, azaz *terminus*on a fogalom megnevezését értem, mert ez ad lehetőséget a megnevezések és a fogalmak szintjének szétválasztására, aminek a továbbiakban nagy jelentősége lesz.¹

2. Terminus vagy nem terminus?

2.1. *Terminusdefiníciók – a fordítás szemszögéből*

Bármilyen terminológiai kurzusról is legyen szó, már az első óra kezdetén felmerül, hogy mit is tekintünk egy adott szövegben terminusnak. A terminológiát (és szakfordítást) oktatóknak így általában akkor támad az első nehézsége, ha a diák rámutat egy-egy szóra a szövegben, és megkérdezi, hogy akkor ez most terminus-e vagy sem. A válasz akkor sem lenne könnyű, ha egységes definíciót, követelményrendszert találnánk a terminusra. Ritkán ismerjük ugyanis a szövegben előforduló lexikai egységek keletkezésének történetét (például definiálták-e őket vagy sem), ami előfeltétele annak, hogy megállapítsuk, azok megfelelnek-e a terminusokkal szemben támasztott – egy-egy definíció szerinti – követelményeknek. Kis Balázs (2005:85) szavaival élve a fordító számára érdektelenek is a terminusok keletkezésének körülményei, hiszen a terminusokat készen, a szövegbe ágyazva kapja.

¹ E kérdés tisztázásának azért van jelentősége, mert az egyes nyelveken és szabványokban a definíciók eltérnek. Míg az ISO 1087 szabvány terminusnak csak a fogalom jelölését (*term=designation*) tartotta addig a német DIN-szabvány terminuson a megnevezés és a fogalom egységét (*Terminus=Benennung+Begriff*) értette (Fischer 2010b:46).

Mindemellett a kérdés megválaszolásához fontos nagy vonalakban megismerni a különböző terminus-meghatározások mögötti logikát. Így az alábbiakban nem egy egységes definíciót kívánok adni a terminusra – a későbbiekben kiderül, hogy erre itt nincs is feltétlenül szükség – hanem kifejezetten a fordítás szempontjából közelítem meg a kérdést, és doktori disszertációm eredményeinek segítségével (Fischer 2010b) azokat a gondolatokat igyekszem összefoglalni, amelyek egy terminológiaórán segítséget nyújtanak az oktatónak a „terminus vagy nem terminus” kérdésre választ adni.

Mindenekelőtt arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a terminus-meghatározásokban általában egy szűkebb és egy tágabb megközelítés figyelhető meg. A szűkebb megközelítés a terminológiaelmélet kialakulásának a gyökereire vezethető vissza. A 19. század második felének ipari fejlődése ugyanis rendkívül sok új fogalom és megnevezés megjelenését eredményezte, elsősorban a műszaki tudományokban. Az új fogalmak meghatározását és az új megnevezések alkotását azonban nem kísérte tudatos nyelvfejlesztés, így a szakemberek közötti kommunikációban hamarosan igen nagy problémák jelentkeztek. Gyakran előfordult, hogy egyazon megnevezés több fogalomra is utalt (poliszémia), illetve egy fogalomnak több megnevezése is volt (szinonímia). A tudatos nyelvfejlesztés így a nemzeti és – a határok átlépésével – a nemzetközi kommunikációban is egyre sürgetőbb igényként merült fel.

Ezt felismerve igen korán megjelentek az egységesítési törekvések, és a századfordulón megalakultak az első szabványügyi szervezetek. Az ipari és műszaki szabványok megjelenése még inkább rávilágított a terminológia jelentőségére. Hamar világossá vált ugyanis, hogy egy dolog, termék vagy eljárás szabványosítása előtt szükség van a szabványban megjelenő terminológia egységesítésére is. Ennek során, a kommunikáció optimalizálása érdekében a cél a szinonímia és a poliszémia kiküszöbölése, ennek feltételeként pedig a szakkifejezések pontos definiálása volt. Azok a terminus-meghatározások tehát, amelyek e szabványosítási, egységesítési törekvésekre vezethetők vissza, a terminust egy egységesítési folyamat „végtermékének” tekintik. Ebből adódóan a szűk megközelítés terminusoknak csak azokat a szakkifejezéseket tekinti, amelyek elérték egyfajta ideális, a követelményeknek megfelelő állapotot.

Ezzel szemben a tágabb megközelítés (így például Temmerman 2000:32, Gerzymisch-Arbogast 1996, Fóris 2005b) a valós nyelvhasználatot is figyelembe veszi. E szerint a terminusok nem függetleníthetők

a kontextustól, lehetnek poliszémek, lehetnek szinonimáik, és a szövegben még a pontosan definiált terminus fogalma is változhat. Heltai (2004:35) szavaival élve a „*terminológia nem csupán rendszer, hanem nyelvhasználat is. A használat során a tökéletesen rendezett, szabványosított terminológiákra is hatni kezdenek a természetes nyelvre jellemző lexikai-szemantikai folyamatok*”. E tágabb meghatározások közül a fordítás számára különösen azok a megközelítések relevánsak, amelyek abból indulnak ki, hogy egy adott kommunikációs helyzetben bármilyen lexikai egység terminussá válhat. Ezt hangsúlyozza Cabré (2000) a terminológia kommunikatív dimenziójának elemzésekor, és erre mutat rá Pearson (1998:15) is, aki szerint a kommunikatív helyzet a legfontosabb tényező annak meghatározásában, hogy az adott lexikai egység terminus-e vagy sem. Így egy szóalak egy adott kommunikatív helyzetben terminusként, egy másikban viszont köznyelvi szóként is viselkedhet. Ezért el kell fogadni, hogy minden nyelvi forma, lexikai egység, amelyet bizonyos kommunikációs helyzetben – egy adott szövegben – használunk, terminussá válhat.

Látható, hogy a két megközelítés közötti különbségnek a fordítási problémák elemzése szempontjából kiemelkedő jelentősége van. Pearson (1998:15) szerint a szűkebb terminus-meghatározások egyszerűen alkalmatlanok arra, hogy a fordítás során egy adott szövegben felismerjük és elkülönítsük a terminusokat. Ha ugyanis a szűkebb megközelítés alapján határoznánk meg, hogy mit tekintünk terminusnak, akkor nagyon leszűkítenénk a terminusok körét, hiszen egy adott szövegben csak a szakkifejezéseknek egy kis része felelne meg a követelményeknek. A fordítási folyamat gyakran megelőzi a követelmények „teljesítését”, azaz az egységesítést vagy a fogalom pontos definiálását – ha egyáltalán valaha is sor kerül erre. A fordítás során éppen olyan jelenségekkel találkozhatunk, hogy a fogalmak nem megfelelően definiáltak, vagy nem egységesítették őket, azaz egy fogalomhoz több megnevezés (szinonímia), és egy megnevezéshez több fogalom is tartozik (poliszémia). Ezek mind-mind olyan sajátosságok, amelyek alapján a szűkebb meghatározás nem tekintené terminusnak e lexikai egységeket. Ha tehát a terminusok fordítási nehézségeit elemezzük, és ezek mind-egyikét fel akarjuk tárni, akkor a tágabb terminus-meghatározásra van szükség, azaz tisztában kell lennünk azzal a ténnyel, hogy bármely lexikai egység terminussá válhat az adott szövegben.

2.2. *Terminus és fordítói szabadság*

De miért is fontos a fordítás során az, hogy egy adott lexikai egységet terminusnak tekintünk-e vagy sem? Erre a kérdésre a választ a fordítói szabadság vizsgálatával adom meg. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a terminus mindig egy meghatározott fogalmat jelöl, akkor a fordítónak meg kell találnia azt a célnyelvi megfelelőt, amely ugyanazt (vagy legalábbis hasonló) fogalmat jelöli. Ha pedig nincs ilyen célnyelvi megfelelő, akkor azt meg kell alkotnia. A fordító szabadságát – azaz a célnyelvi megfelelők közötti választást vagy a célnyelvi megfelelő alkotását – tehát a forrásnyelvi terminus által jelölt fogalom határolja be (Fischer 2010b:109).

A fenti gondolatokat összegezve véleményem szerint a fordítás szempontjából nem a különböző terminus-definícióknak van jelentősége, hanem annak a tágabb megközelítésnek, hogy bármely lexikai egység terminussá válhat az adott szövegben, és ez alapvetően meghatározza a fordító szabadságát. Ha ugyanis az adott lexikai egység nem köznyelvi szóként, hanem terminusként viselkedik, akkor a fordítás is kötötté válhat, és ezzel a fordító szabadsága csökken a célnyelvi megfelelő kiválasztása/alkotása tekintetében.

Mindezek után nyilvánvaló, hogy a fordító számára azoknak a terminusoknak a felismerése a legnehezebb, amelyek egyszerű köznyelvi szavaknak tűnnek, az adott kontextusban azonban terminussá váltak (terminologizálódtak). Ezeket a fordító első látásra egyszerű köznyelvi szavaknak gondolhatja, ahol bármilyen megoldást választhat, holott kötött célnyelvi megfelelővel rendelkező terminusokról van szó. Ekkor a fordító nem helyettesíthet a szövegbe bármilyen megoldást, hanem ismernie kell, hogy mi a helyes megfelelő a célnyelven. Ha e kötött célnyelvi megfelelők el is térnek a szokásos fordítói megoldásoktól, akkor van igazán nehéz dolgunk. Lássunk erre néhány példát!

1. táblázat
*Példák a terminológiációból és a terminusok felismeréséből
adódó fordítási nehézségekre*

FNYI-I TERMI- NUS	CNY-I TERMINUS EU-KONTEXTUSBAN	
communication	kommunikáció	közlemény
regulation	szabályozás	rendelet
VAT	áfa	hozzáadottérték-adó (héta)
law	törvény	jog, jogszabály
self-employed person	egyéni vállalkozó	önálló vállalkozó
	CNY-I TERMINUS JOGI KONTEXTUSBAN	
provision	ellátás/cseleség/intézkedés	rendelkezés
divorce	válás	bontóper/házasság felbontása
	CNY-I TERMINUS GAZDASÁGI KONTEXTUSBAN	
top line	felső sor	árbevétel
bottom line	alsó sor/a lényeg	nettó eredmény/ nyere- ség
	CNY-I TERMINUS MINŐSÉGÜGYI KONTEXTUSBAN	
standard	standard/mérték/minőség	szabvány
standard deviation	átlagos eltérés	szórás
standard error	standard hiba	becslés szórása

Az első példa azt mutatja, hogy ha az adott kontextusban vagy szövegben a *communication* egy konkrét uniós szövegtípust (az Európai Bizottság által kibocsátott dokumentumot) ír le, akkor célnyelvi megfelelője nem *kommunikáció*, hanem *közlemény*. Ehhez hasonlóan, ha a *regulation* egy uniós jogi aktusra utal, akkor a célnyelvi megfelelő nem egyszerűen *szabályozás*, hanem e jogi aktus hivatalos magyar megnevezése, azaz

rendelet. A VAT (*value added tax*) magyar megfelelője pedig uniós kontextusban nem *általános forgalmi adó* (ez ugyanis a konkrét tagállami megvalósulásra, adónemre utal), hanem *hozzáadottérték-adó*, mert ez jelöli az uniós szintű adótípust (Trebits-Fischer 2009:184). Vigyázni kell uniós kontextusban a *law* magyar megfelelőjével is. Bár a hallgatók egy része – korábbi angol tanulmányaik alapján – ezt automatikusan törvénynek fordítaná, ez helytelen, hiszen az EU-ban nincsenek *törvények*, azaz nincs olyan jogszabály, amely ezt a nevet viselné. Ennek hátterében ráadásul mélyebb okok is húzódnak, hiszen a tagállamok kerülni igyekeznek azon megnevezések használatát, amelyek egy szuperállam létét feltételeznék, azaz amelyek szorosan a nemzeti szuverenitáshoz kötődnek. Nem véletlen, hogy bár eredetileg – a később elutasított – Alkotmány-szerződésben volt terv a *törvény és kerettörvény* megnevezések bevezetésére, a Lisszaboni Szerződés ezeket már nem vette át (Trebits-Fischer 2009:184). Ugyanígy nem szabad összekeverni az *egyéni vállalkozó* és az *önálló vállalkozó* megnevezéseket, hiszen míg az előbbi a magyar jog, addig az utóbbi az uniós jog egy konkrét fogalmát írja le (Somssich 2012:27).

Várnai-Mészáros (2011:74) említik a *divorce* példáját, amely a köznyelvben egyszerűen *válás*, jogi kontextusban azonban *bontóper* vagy *bázasság felbontása* a bevett terminus. Ugyanígy a *provision* lehetne ellátás, intézkedés, eleség, jogi terminusként azonban a jogszabályban szereplő *rendelkezés* (Várnai-Mészáros 2011:43). Hasonló példákat találunk a gazdasági szaknyelvben is. A vállalatok eredménykimutatásának (*income statement*) két kulcsfogalma a *top line*, illetve a *bottom line*. Míg az előző a vállalatok *árbevételeire* utal (a ráfordítások, értékcsökkenés, osztalék, stb. levonása előtti „legfelső sorra”), addig a másik az eredménykimutatás „utolsó sorára”, a (mérleg szerinti) *eredményre*. További példákat említ Balogh és Földesi (2008:254) a minőségügy terminológiájában. Míg a *standard* számos megfelelővel rendelkezhet (*tucatáru, standard, mérték, kommersz minőség* stb.), addig a minőségügy, szabványosítás terén egyedül a *szabvány* lehet a megfelelője. A statisztikában jártas személyeknek egyértelmű, hogy a *standard deviation* és a *standard error* magyar megfelelője a *szórás*, illetve a *szórás becslése*, gyakran találkozni – a tévesen, egyszerű tükörfordítás eredményeként született – *átlagos eltérés/standard eltérés*, illetve *standard hiba* megnevezésekkel is.

Látható, hogy ha e terminusok célnyelvi megfelelője a „megszokott” fordításuk lenne, akkor a fordítás szempontjából irreleváns is lenne az,

hogy a szövegben terminusról vagy nem terminusról van szó. (A fenti esetek egy része például más nyelvpárban nem okoz olyan nehézséget a hallgatónak. Németül a *Mitteilung* (=communication) és a *Verordnung* (=regulation) terminusokra a fordító minden bizonnyal uniós kontextusban is a *közlemény*, illetve a *rendelet* megnevezéseket adja, anélkül hogy tudná, ezek mögött konkrét uniós fogalmak vannak – már csak azért is, mert e megfelelőket találja meg először a szótárban.) A fenti esetekben viszont azért válik e kérdés relevánssá, mert a forrásnyelvi terminushoz a megszokottól eltérő célnyelvi megfelelő tartozik, és ez kötötté teszi a fordítást.

A fenti gondolatokat – azaz a különböző terminusdefiníciókat és a fordítói szabadság vizsgálatát – összegezve és továbbgondolva egyetérthetünk L’Homme-mal (2005:1130), aki a különböző terminusmeghatározásokat elemezve arra a következtetésre jut, hogy el kell fogadni, hogy a terminusnak több definíciója létezhet, attól függően, hogy milyen terminológiai tevékenységről (szótárkészítés, dokumentálás, fordítás) és elméleti keretről van szó. Értelmezésemben a fordítás szempontjából a kötöttség jelenti a fő kritériumot. Ezt támasztja alá egy tapasztalt uniós fordító-terminológussal, Lesznyák Ágnessel való, pár évvel ezelőtti beszélgetésem is a különböző terminus-definíciókról. Szerinte a „terminus – nem terminus” kérdés a fordítás számára csak abban a tekintetben releváns, hogy a fordító felismeri-e, mi az egy szövegben, amit helyettesíthet szinonimával vagy egy saját megoldással és mi az, amit nem. E gondolat amellett, hogy a gyakorlat oldaláról is jól alátámasztja a fent leírtakat (azaz a kötöttség kritériumát és a fordítói szabadság korlátait), egy további fontos kérdésre, a szinonímia jelenségére is rávilágít. Ezzel foglalkozom a továbbiakban.

3. Mikor lehet / nem lehet használni szinonimát?

3.1. *Terminus és szinonima*

Éppen a terminusok fent bemutatott, szűk megközelítéséből adódhat az, hogy a hallgatónak a fejében gyakran él az a feltételezés, hogy a terminusoknak nem lehet szinonimája. Ezt a jelenséget a disszertációm során fordítókkal készített interjúk is alátámasztották. A fordítók egy része ugyanis bizonytalan volt abban, hogy terminusnak nevezheti-e

egyáltalán az adott lexikai egységet, ha annak tudvalevőleg van elfogadott szinonimája.

A fentiekben rámutattam arra, hogy e szűk megközelítés, amely a századforduló idején megjelenő egységesítési, szabványosítási törekvésekre vezethető vissza, nem veszi figyelembe a valós nyelvhasználatot, és ezért nem alkalmas a fordítási kérdések vizsgálatára. Számos olyan fogalom létezik, amelyet több megnevezés is leírhat, és e megnevezések mindegyike elfogadott lehet egy adott szakmai közösségben. E tágabb megközelítésben tehát a terminusnak lehet szinonimája, azaz több megnevezés is utalhat ugyanarra a fogalomra. Ugyanakkor ez a tény a fordítás szempontjából nehézségeket is rejt, hiszen a szinonimák a fordítót egy adott fordítási helyzetben újabb döntés elé állítják: választania kell a különböző szinonim ekvivalensek közül. Ezt a jelenséget illusztrálják a következő példák:

2. táblázat
Példák szinonim ekvivalensekre

<i>FNY-I TERMINUS</i>	<i>SZINONIM EKVIVALENSEK</i>
szakfordítás	specialised translation
	scientific translation
	technical translation
information literacy	információs kultúra
	információs írástudás
	információs műveltség

Magyar-angol nyelvpárban a *szakfordítás* terminusnak nincs angol nyelven egyetlen bevett megfelelője (Heltai 1988). Az egyes szakmai közösségek más-más megnevezést használnak. Előfordul a *specialised translation*, *scientific translation*, *technical translation* megnevezés, attól függően, hogy éppen melyik szakmai közösség írásáról van szó. Fontos ugyanakkor azt is megjegyezni, hogy az angolban igen elterjedt a szakfordításnak az egyes szakterületekhez kapcsolódó megnevezése is, úgy

mint *economic translation*, *medical translation*, stb. Ez utóbbi esetben pedig már nem is szinonim ekvivalensek használatáról, hanem más (szűkebb) fogalmakra utaló megnevezésekről van szó. Hasonló a helyzet Koltay és Prókai (2010:277) példájában az angol *information literacy* terminussal. Bár az *információs műveltség* terjedt el – amely a szerzők szerint nem mentes az ellentmondásoktól – a példában szereplő többi magyar megfelelő is használatban van. A fordítónak így az adott szövegtől, kontextustól függően kell döntenie, hogy melyik célnyelvi megfelelőt használja.

Szinonim ekvivalensek abból is adódhatnak, hogy a forrásnyelvben az egyes regiszterekben használnak más-más megnevezéseket. Ekkor a nehézséget az okozhatja, ha a forrásnyelvvél ellentétben a célnyelvben nem jellemző a szinonima használata. Erre mutatnak példát az alábbiak:

3. táblázat
Példák szinonim ekvivalensekre
a forrásnyelv különböző regisztereiben

FNYI-I TERMINUS	CNYI-I TERMINUS
European Commission	Európai Bizottság
EU executive (újságírónyelvben)	
wind erosion	szélérozió
blowing (alkalmazott tudományokban)	

Az angol *EU-executive* az uniós újságírás kedvelt terminusa, amely az Európai Bizottságnak (*European Commission*) a végrehajtó szerepét hangsúlyozza. Míg a hivatalos uniós dokumentumokban csak a *European Commission* terminussal találkozhatunk, az uniós híradásokban rendkívül kedvelt az *EU-executive* megnevezés. A magyarban azonban e terminusnak e regiszterben nincs hasonló megfelelője. Az intézmény megnevezése regisztertől függetlenül *Európai Bizottság* (röviden *Bizottság*). A fordítónak tehát fel kell tudni ismerni, hogy az *EU-executive* az Európai Bizottságra utal, és ennek a célnyelven nincs hasonló szinonim ekviva-

lense. Így az *Európai Bizottság* vagy *Bizottság* terminust kell beillesztenie a célnyelvi szövegbe (Fischer 2010b:63)

Heltai (1988) hívja fel arra a figyelmet, hogy az angol nyelvű szakszövegekben gyakran a terminusoknak több szinonimáját is használják (köztük az alkalmazott tudományok terminusait vagy köznyelvi szavakat is). Ezzel szemben a magyar szakszövegekben sokkal korlátozottabb a szinonimák használata. Ennek oka egyrészt az, hogy egyes esetekben egyszerűen nincs az alkalmazott tudományokban használt terminus. Másrészt általában jellemző, hogy a szakszövegekben a szakmai közegben bevett terminusokat használják, még akkor is, ha a célközönség laikusokból áll. Erre példa a *wind erosion*, amelynek az alkalmazott tudományokban használt szinonimája a *blowing*. Míg az előzőnek van, addig az utóbbinak nincs magyar megfelelője, tehát az utóbbi esetben is csak a *szélérózió* terminust tudja használni a fordító.

3.2. Terminus és szövegkohézió

Az a tény, hogy a terminusoknak lehet szinonimája, még nem jelenti azt, hogy a szinonimák használata teljesen szabadon történhet. A szét-töredezett, nehezen érthető célnyelvi szövegek egy része éppen ebből a jelenségből adódik. A fordítási kurzusok során is bizonyára gyakran találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy a fordítójelöltek előszeretettel használnak szinonimákat. Ez valószínűleg iskolai tanulmányaikra vezethető vissza, amelynek során a szóismétlés kerülésére és a szinonimák használatára ösztönözték őket. Ez önmagában nem is lenne baj, hiszen a stílusos fogalmazás alapfeltétele a változatos nyelvezet. A szinonimák használata azonban kifejezetten káros lehet akkor, ha az adott szövegben a terminusnak kohézióteremtő ereje van, azaz jelentősége van annak, hogy ugyanaz a forrásnyelvi megnevezés vonul végig következetesen a szövegben.

Ennek jelentőségét kutatási eredmények is alátámasztják. Károly Krisztina részletesen elemzi a lexikai kohéziót és a szinonimák használatának nehézségeit a fordításban, és bemutatja azt a vizsgálatot, amelyet Klaudy Kingával (Károly–Klaudy 2000 in Károly 2007:98) végeztek a gyakorlott és kezdő fordítók szövegépítő stratégiájára vonatkozóan. A kutatásokból kiderült, hogy a profi fordítók szignifikánsan több szó szerinti lexikai ismétlést alkalmaztak, mint a kezdő fordítók, azaz inkább kerültek a szinonimák használatát.

Annak felismerése, hogy használhat-e a fordító szinonimát vagy sem, különösen azoknak a lexikai egységeknek az esetében nehéz, amelyek fordítása csak az adott szöveg szintjén válik kötötté. Olyan lexikai egységekről van tehát szó, amelyek egy adott szövegben definiálódnak, azaz csak az adott szövegben válnak terminussá (Kis Balázs 2005). E terminusoknak, illetve annak, hogy azok következetesen vonulnak végig a szövegen, nagy szerepe van a szöveg kohéziójának megteremtésében. Ha a fordító ezt nem követi, és szabadon különböző célnyelvi megnevezéseket használ, az a célnyelvi szöveg „széteséséhez” vezethet. Ez esetben a segédeszközök sem adhatnak konkrét segítséget, hiszen csak az adott szöveg kontextusában válik kötötté a célnyelvi megfelelő. Azt kell tudni felismerni, hogy az adott forrásnyelvi lexikai egység az adott szövegben terminus, ezért fordítása kötött.

De miért is lehet ez nehéz a szakfordító-hallgatók számára? Erre mutat példát az alábbi két szövegrészlet, egy-egy hallgató házi, illetve diploma fordításából. Az első szövegrészlet a Harvard Business School egy esettanulmánya, amelyben két munkakör, azaz a *generalists* és *specialists* terminusok fordításának van nagy jelentősége. Lássunk tehát az alábbiakban két példát a terminusok kohézióteremtő erejére (Fischer 2010b:110):

EREDETI SZÖVEG

... „*Jim Harrington’s point*”. Callaban continued, „*was that when it comes to bigger trades, having to work with all these **specialists** here gets complicated.*”

„Yes, I know ...”, began Winston.

„And another thing”, Callaban interjected... „I am starting to worry about John Oates. Ever since we put him on a corporate desk as a **specialist**, he hasn’t been himself.”

.... The taxable group included nine salespeople in total: five **generalists** and four **specialists**. ... The generalists were like managers of small independent businesses within the office. ... The four taxable bond specialists shared a common group of about 120 small customers.

LEKTORÁLT FORDÍTÁS

... Jim Harrington úgy gondolja, - folytatta Callaban, hogy ha nagyobb üzletről van szó, akkor bonyolult ezzel a sok ~~szakemberrel~~ **szaknác**sadóval együtt dolgozni.

Igen, tudom, - kezdte Wilson.

*A másik pedig, – vágott közbe Callaban ... kezdtek aggódni Joan Oates miatt. Mióta beosztottuk a vállalati részlegre **specialistaként szaktanácsadóként**, mintha már nem lenne önmaga. Ez utóbbi csoport kilenc munkatárssal dolgozott: öt **általános tanácsadóval** és négy **szaktanácsadóval**... Az általános tanácsadók lényegében az irodán belüli, saját, független vállalkozásukat működtető menedzserként dolgoztak. A mintegy 120 kisebb ügyfélért az adóköteles papírokat forgalmazó négy szaktanácsadó volt felelős.*

Forrás: Donnellon–Gifford (2008:4)

A szövegben a *generalists* és a *specialists* megnevezések két jól elkülöníthető csoportra utalnak, tehát két olyan fogalmat jelölnek, amelyek ebben a szövegben definiálódnak (lsd. a szövegrészlet második bekezdését). Ennek felismerését azonban nagyban nehezíti, hogy már a szöveg elején, egy dialógusban többször is megjelenik a *specialist* terminus (lsd. a szövegrészlet első bekezdését). Mivel a szöveg egészen végigvonul a *generalists* és a *specialists* csoportja közötti megkülönböztetés, ezért éppen e két terminus biztosítja a szöveg kohézióját. Ez azt jelenti, hogy a célnyelvi megfelelőknek a fordított szöveg kohézióját is biztosítaniuk kell. Ebből pedig az következik, hogy bár a két forrásnyelvi megnevezésnek egy másik kontextusban több célnyelvi megfelelője is lehetne (*generalist*: általános tanácsadó, menedzser, vezető tanácsadó, stb.; *specialist*: szakértő, szakember, szaktanácsadó, specialista stb.), ebben a szövegben nem lehet ezeket felváltva, szinonimaként használni. A fordító ezek közül bármelyik célnyelvi megfelelő mellett dönthet, de utána azt az egyetlen megoldást kell következetesen végigvinnie a szövegben. Ha a fordító felváltva használja a különböző célnyelvi megfelelőket, akkor sérül a szöveg kohéziója, és ezáltal a megértés is. A fordítási nehézséget ebben az esetben tehát nem a célnyelvi megfelelők felkutatása jelenti (ez ebben az esetben igen egyszerű), hanem annak felismerése, hogy a szövegben következetesen kell használni a célnyelvi megfelelőket ahhoz, hogy a szöveg kohéziója ne sérüljön.

A másik példa egy hallgató diploma-szakfordításából származik. A szöveg az Európai Bizottság egy közleményéhez készült uniós háttértanulmány az oktatási rendszerek hatékonysága témájában.

EREDETI SZÖVEG

*The key insight of their perspective is that the formation of skills is a life cycle process that exhibits both **recursive productivity** and **complementarity**.*

*By contrast, there is no trade-off, but even a **complementarity** between equity and efficiency for investments in early childhood.*

LEKTORÁLT FORDÍTÁS

*Heckman és társai elméletében a legfontosabb megfigyelés az, hogy a készségek fejlesztése egy életbosszíg tartó folyamat, amelyre mind a **rekurzív produktivitás**, mind a **hatások összeadódása** (komplementaritás) jellemző.*

*... A késői életkorban történő beruházással ellentétben, a kora gyermekkorban nemhogy nincs ellentmondás a hatékonyság és az igazságosság céljai között, hanem **egyenesen egymást erősítő**, (komplementer) **jelenségekről** van szó.*

Forrás: Wößmann – Schütz, 2006

A szövegben a *recursive productivity* és a *complementarity* megnevezések jól körülhatárolt fogalmat írnak le, és azok végigvonulnak a teljes szövegben. A hallgató az első bekezdésben a *recursive productivity* tükörfordítását adta a célnyelven, a *complementarity* terminusra pedig a *hatások összeadódása* megnevezést alkotta (véltetően a magyarosabb megfogalmazás érdekében). Látható, hogy a szövegben később visszatér a *complementarity* fogalma, és e visszatérésnek jelentősége van, hiszen a szerző e bekezdéssel éppen előző gondolatait támasztja alá. A fordító azonban itt már egy más megoldást alkalmazott (*egymást erősítő jelenségek*). Ez azonban nem köti össze a két bekezdést, az olvasónak nem jelzi, hogy ugyanannak a gondolatnak az alátámasztásáról van szó, azaz sérül a szöveg kohéziója. Mivel ez esetben nyelvileg nehéz megoldani, hogy ugyanaz a célnyelvi megnevezés köszönjön vissza, ezért a kohéziót és a szöveg érthetőséget az szolgálja, ha zárójelbe besúruk: komplementaritás. Ezt a megoldást indokolja az is, hogy ha a *rekurzív produktivitás* tükörfordítást alkalmaztuk az első fogalomra, akkor a másik fogalmat is célszerű tükörfordításban szerepeltetni (azért is, mert pl. egy szakembernek ez megkönnyíti e terminusok visszakeresését is az eredeti angol forrásokban).

Lektorálás során hasonló példával találkozhattam egy magyarról németre fordított, ugyancsak oktatási témájú szakszövegben is, ahol

folyamatosan váltakoztak a *Praxis* és a *Praktikum* szavak, és csak az eredeti szöveg olvasása után vált világossá, hogy ezek egyazon fogalomra, a *tanítási gyakorlatra* vonatkoznak. Hasonló volt a *mikrotanítás* fogalma is, amely hol *Mikrounterricht*-ként, hol *kleinerer Unterricht*-ként szerepelt. Az eredeti szöveg olvasása nélkül értelmezhetetlen volt a szövegnek ez a tartalmi egysége, a fordítónak itt is egy megoldás mellett kellett volna döntenie.

A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordító-
nak elsősorban azt kell felismernie, hogy mely lexikai egységek fordítása
válík kötötté egy adott kontextusban vagy akár egy adott szöveg szint-
jén is. Ennek jelentőségét érzékelteti Klaudy Kinga (2005) is azzal, hogy
különbséget tesz a szövegek „kemény” és „puha” részei között. A for-
dítandó szövegeknek azok a kemény részei, ahol a fordítónak nincs
játéktere, míg a szövegek „puha” részeinél nagyobb a fordítói mozgás-
tér. A fenti példák tehát a fordítandó szövegek kemény részeinek, ter-
minusainak fordítási nehézségeit illusztrálták, amire a terminus kritéri-
umaként a kötöttség fogalmát vezettem be.

4. A fogalmi rendszerek eltéréséből adódó fordítási nehézségek

A fentiek mellett a másik leggyakoribb döntési helyzet abból a tényből
adódik, hogy az egyes nyelvek eltérően strukturálhatják a valóságot,
azaz az adott területhez kötődő fogalmi rendszerek eltérhetnek egymás-
tól. Ezt az adott szakterület is meghatározza. A műszaki és a természet-
tudományok általában több univerzális, azaz a nyelvtől és a kulturális
közösségtől független fogalommal rendelkeznek (Biel 2008:22). Ezzel
szemben például a jog területe, a gazdaság vagy a közigazgatás, az okta-
tási rendszerek több nem univerzális, azaz kulturálisan kötött vagy egy
adott nyelvhez kötődő fogalmat tartalmaznak. Ez természetesen nem
jelenti azt, hogy a műszaki vagy természettudományos szakszövegekben
ne fordulnának elő az alábbiakhoz hasonló nehézségek – ezt bizonyítják
például Czékmán (2008) és Schmitt (1994) német-magyar példái a ma-
tematika, illetve a műszaki tudományok terminológiájából –, de az
előbb említett területen ezek gyakoribb előfordulásával számolhatunk.

Univerzális fogalmak esetén – ahol értelemszerűen a két fogalom
között teljes az egyezőség – a fordítónak annyiban egyszerűbb a felada-

ta, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi megnevezést egyértelműen megfeleltetheti egymásnak. Ha azonban bizonyos fogalmak nem találhatók meg a célnyelv fogalmi rendszerében, vagy a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom között nincs teljes egyezőség, akkor ez a fordítót újabb döntési helyzetek elé állítja. E döntési helyzetekkel azért érdemes egy terminológiai kurzuson részletesen foglalkozni, mert a hallgatókban gyakran élhet az az elképzelés, hogy egy adott döntési helyzetben csak egyetlen lehetséges jó megoldás van. Az alábbiak ennek az ellenkezőjét kívánják bemutatni.

4.1. Körülírjunk, kölcsönözzünk, vagy új megnevezést alkossunk?

A fordítás során számos olyan fogalommal találkozhatunk, amelyek a fogalmi rendszerek eltéréseiből adódóan csak a forrásnyelv fogalmi rendszerében léteznek, illetve eredetileg csak ott léteztek, és tudástranszfer révén kerültek a célnyelv fogalmi rendszerébe. Erre mutatnak példát az alábbiak:

4. táblázat

Példák a fogalmi rendszerek eltéréseiből adódó nehezégekre

<i>NÉMET FNY-I TERMINUS</i>	<i>MAGYAR CNY-I EKVIVALENS</i>	<i>ANGOL CNY-I EKVIVALENS</i>
Kapitalgesellschaft	tőkeegyesítő társaság	?
Personengesellschaft	személyegyesítő társaság	?
offene Handelsgesellschaft	közkereseti társaság	?
Bundestag	?	?
Bundesrat	?	?
Frauenrente	?	?
Entgeltpunkte	?	?
<i>ANGOL FNY-I TERMI- NUS</i>	<i>MAGYAR CNY-I EKVI- VALENS</i>	
House of Commons	?	
House of Lords	?	
barrister	?	

NÉMET FNY-I TERMINUS	MAGYAR CNY-I EKVIVALENS	ANGOL CNY-I EKVIVALENS
solicitor	?	
benchmarking	?	
spillover effect	?	
delegated act (EU)	?	

A német és magyar gazdasági jog megkülönbözteti a tőkeegyesítő (*Kapitalgesellschaften*) és a személyegyesítő (*Personengesellschaften*) társasági formákat, az angolban azonban nem létezik ilyen. Ott a jogi személyiséggel rendelkező (*incorporated*) és nem rendelkező társaságokat (*unincorporated companies*) különböztetik meg, aminek már van megfelelője magyar és német nyelven. (Kocbek 2005:421) Az ekvivalens fogalom hiánya az egyes társasági formáknál is jelentkezik, hiszen míg a magyarban van ekvivalense a német *offene Handelsgesellschaft* fogalmának (mert ez a *közkereseti társaság*), addig az angolban nem lehet találni ilyet. Hasonló példa a német *Bundestag* és a *Bundesrat*, illetve az angol *House of Lords* és a *House of Commons*, hiszen az eltérő alkotmányos berendezkedés miatt nincs e német, illetve angol terminusoknak megfelelő magyar terminus. Ugyancsak német-magyar nyelvpárban és a nyugdíjbiztosítás területéről mutatnak erre az esetre jó példát a *Frauenrente* és az *Entgeltpunkte* terminusok, amelyeknek nincs a magyar rendszerben megfelelője (Fata 2008:19). Angol-magyar nyelvpárban a jogi terminológia egy klasszikus példája a *barrister* és a *solicitor*. Míg németül (*Rechtsanwalt*), olaszul (*avvocato*) és akár szlovénül (*advetnik*) – a kontinentális jogrendszernek köszönhetően – egyértelmű ekvivalenst találunk a magyar *ügyvéd* terminusra, a brit (angolszász) rendszerben e két fogalom kapcsolódik e foglalkozáshoz, azaz nem lehet a magyar és angol terminusokat egyértelműen megfeleltetni egymásnak (Kocbek 2005:421).

De Groot (1990:125), valamint Arntz, Picht és Mayer (2004:156) szerint ezekben az esetekben alapvetően három eljárást lehet alkalmazni: a kölcsönzést vagy tükörfordítást, a célnyelven egy megnevezés alkotását, végül a magyarázó körülírást. A fordító számára a döntési helyzetet az jelenti, hogy mely megoldást alkalmazza ezek közül.

a) *Kölcsönzés vagy tükörfordítás:*

A kölcsönzés során a forrásnyelvi megnevezés változtatás nélkül kerül át a célnyelvbe. Ez az eljárás a fenti esetek mindegyikében javasolható, különösen akkor, ha egyértelművé kell tenni a célnyelvi közönség számára, hogy mely forrásnyelvi fogalomról van szó. Így például Várnai és Mészáros (2011:47) szerint a *barrister* és a *solicitor* terminusok esetében csak akkor használható az *ügyvéd* mint magyar megfelelő, ha nincs jelentősége a megnevezésnek, és az ügyvédi funkció a lényeg a szövegben. Ha azonban van jelentősége, például egy konkrét eljárás szereplőinek megnevezésekor, akkor meg kell hagyni az eredeti angol terminusokat, azaz a kölcsönzést kell alkalmazni. Ezen kívül számos példát mutatnak kölcsönzésre a tudástranszfer révén a célnyelvbe került terminusok, ami ma elsősorban az angol nyelv dominanciáját erősíti. Ez a tudástranszferben leginkább érintett területeken jellemző, mint például a számítástechnika (*file, e-mail*) vagy a gazdaság területén (*spillover, benchmarking, stb*), de egyéb más területen is (*coaching, casting, bandout* stb.). Ezekben az esetekben tehát gyakran az angol megnevezés él tovább (esetleg a magyar mellett) a magyar nyelvben is.

A kölcsönzéssel szemben a tükörfordítás az ismeretlen forrásnyelvi fogalmat úgy teszi érthetővé a célnyelven, hogy az egyes szóelemek a megnevezés belső szerkezetének változtatása nélkül kerülnek a célnyelvbe. Erre példa a brit parlament alsó, illetve felsőháza, azaz a *Közrendiek Háza* (*House of Commons*) és a *Lordok Háza* (*House of Lords*) vagy német-magyar nyelvpárban a *Szövetségi Gyűlés* (*Bundestag*) és a *Szövetségi Tanács* (*Bundesrat*). E példákon is jól látszik, hogy a magyar fogalmi rendszerben (eredetileg) nem létező megnevezésekről van szó.

b) *Megnevezések alkotása a célnyelven²:*

Ennek az eljárásnak a szerzők szerint az a lényege, hogy a kölcsönzés vagy az egyszerű tükörfordítás helyett a forrásnyelvi fogalmat tudatosan a célnyelvi elemekből építkezve adják meg a célnyelven. Ez különösen azokban az országokban jellemző, ahol tudatosan törekednek a nemzeti nyelv ápolására. Erre példa Franciaország, ahol kerülük az angol megnevezések használatát. Míg más nyelveken a *computer*, a *hardware* és a

² Ezt az eljárást Arntz, Picht és Mayer (2004:156) nevezi „megnevezés alkotásának” (*das Prägen einer Benennung*), De Groot (1990:125) azonban neologizmusokról beszél. Mivel a neologizmus definíciója nem egységes, azért döntöttem a tágabb „megnevezés alkotása” elnevezés mellett (Fischer 2010b:91).

software kölcsönzés vagy tükörfordítás révén honosodott meg, addig Franciaországban új francia megnevezéseket (*ordinateur, matériel, logiciel*) alkottak e terminusokra (Arntz–Picht–Mayer 2004:156). A magyarban is találunk az előzőekben említett példákra magyar megfelelőket. Így a *spillover* terminust (az angol megnevezés mellett) megtalálhatjuk *túlsorduló hatásként*, a *benchmarking* terminust pedig szövegkörnyezettől függően *összemérés, egybevetés*, stb, a *handout* helyett pedig egyre többször hallani a *kiosztmány* megnevezést. Azonban általános tendencia, hogy ezek a leggyakrabban az eredeti angol megnevezéssel párhuzamosan terjednek el. Ennek az eljárásnak a gyakoriságát tehát nagyban meghatározza az adott ország nyelvpolitikája is.

c) *Körülírás:*

A forrásnyelvi fogalom célnyelven való leírásának harmadik lehetséges módjaként Arntz, Picht és Mayer (2004:156), valamint De Groot (1990:125) is a körülírás említi, amely – a részletességétől függően – a definíciókhoz hasonló leírást tartalmaz a forrásnyelvi fogalomról. Erre ismét a *House of Commons* és a *House of Lords* lehet egy példa, hiszen a tükörfordítás helyett (*Közrendiek Háza, Lordok Háza*) a fogalmat körül is írhatjuk, azaz alkalmazhatjuk például az *angol parlament felsőháza és alsőháza* megnevezéseket is. A *Bundesrat* és *Bundestag* esetében ezt a megoldást – bár sok helyen látni – nem követhetjük ilyen egyértelműen, mert a *Bundesrat* nem második kamaraként, hanem a *Bundestaggal* egyenrangú jogalkotóként működik. Ezért a kölcsönzés vagy a tükörfordítás javasolt. Körülírás alkalmazható a *barrister* és a *solicitor* terminusok esetében is, amennyiben magyarázni kívánjuk a célközönségnek a két fogalmat. EU-kontextusból vett példa a *delegated act*, amelynek hivatalos magyar megfelelője nem „delegált jogi aktus”, hanem *felbatalmazáson alapuló jogi aktus*, azaz a fogalom körülírása lett (Somssich 2012:26). Az egyes eljárások rövid összefoglalását és a legjellemzőbb példák kiemelését az alábbi táblázat tartalmazza.

5. táblázat

Példák a kölcsönzésre/tükörfordításra, megnevezés alkotására és a körülírásra

FNY-I TERMINUS	KÖLCSÖNZÉS/ TÜKÖRFORDÍTÁS	MEGNEVEZÉS ALKOTÁSA	KÖRÜLÍRÁS
Bundestag	Bundestag/ Szövetségi Gyűlés		
Bundesrat	Bundesrat/ Szövetségi Tanács		
House of Commons	House of Commons/ Köz- rendiek Háza		~az angol parla- ment alsóháza
House of Lords	House of Lords/ Lordok Háza		~ az angol par- lament felsőháza
barrister	barrister		~a bíróság előtt eljáró ügyvéd
solicitor	solicitor		~az ügyet előké- szítő, jogi taná- csot nyújtó ügy- véd Angliában
spillover effect	spillover effect/hatás	túlsorduló hatás	
hardware/ software	hardver/szoftver		
benchmarking	benchmarking	összemérés/ egybevetés/stb.	
delegated act (EU)			felhatalmazáson alapuló jogi aktus

A csoportosítás bemutatása a főbb eljárások elhatárolását szolgálta, hiszen az egyes eljárások elhatárolása értelemszerűen még tovább finomítható lenne, és többféle csoportosítás is létezik. Így például külön csoportot képezhetne – különösen a jogi terminusoknál – az az eset is, amikor egy „kiüresedett”, régi megnevezést használnak egy új fogalom leírására, ahogy ez EU-kontextusban a *főtanácsnok* (*Advocat-Generaal*), illetve a *különválás* (*legal separation*) terminusokkal történt (Somssich 2012:26.) Arra kívántam rámutatni, hogy a fordító a fenti esetekben is

döntési helyzetbe kerül, hiszen – ha nincs hivatalos magyar megfelelő – akár több helyes lehetőség közül kell választania. Ebben az esetben tehát önmagában nem a különböző csoportosításoknak van jelentősége, hanem annak, hogy a hallgató egyáltalán tisztában legyen a választás lehetőségével.

4.2. *A különbséget vagy a hasonlóságot hangsúlyozzuk?*

Még nagyobb nehézséget jelenthetnek azok a terminusok, amelyek esetében a forrásnyelvi és célnyelvi fogalom között csak részleges egyezés van. Olyan terminusokról van tehát szó, amelyek ugyan hasonló, de nem teljesen egyező fogalmakat írnak le. Erre mutathatnak számos példát a közigazgatási, az oktatási vagy a nyugdíjrendszerek, amelyeknek eltérő felépítése megnehezíti e rendszerek egyes elemeinek egymással való megfeleltetését.

Gerzymisch-Arbogast (1999:11) szavaival élve ekkor a kérdés az, hogy a forrásnyelvi rendszert vagy a célnyelvi rendszert akarjuk-e megjeleníteni a szövegben a célnyelven. Ha a fordító az utóbbi mellett dönt – azaz a két rendszer közötti hasonlóságot hangsúlyozza –, akkor azt a célnyelvi megnevezést illeszti a szövegbe, amely a forrásnyelvi fogalomhoz legközelebb álló, azzal legtöbb közös jegyet felmutató célnyelvi fogalmat írja le. Ezt neveztem a dolgozatomban *funkcionális ekvivalensnek*. Ha pedig a fordító úgy dönt, hogy a különbséget hangsúlyozza, akkor egy olyan célnyelvi megfelelőt keres vagy alkot, amely kifejezetten a forrásnyelvi fogalmat írja le, és érzékelteti, hogy itt a „hazaitól” eltérő képződményről van szó. Ez utóbbi képződményt neveztem a dolgozatomban *fordítási ekvivalensnek* (Fischer 2010:86). A kétfajta fordító megoldásnak a célközönség számára is nagy hatása van. Ha ugyanis a fordító egy funkcionális ekvivalens mellett dönt, akkor ez a célközönségben azt érzetet kelti, hogy „hazai”, hasonló fogalmakról van szó. Ezzel szemben a fordítási ekvivalens azt jelzi, hogy a „hazai” kontextusba nem illeszkedő, attól eltérő fogalomról van szó.

E két különböző megoldásra azért fontos felhívni a hallgatók figyelmét, mert gyakran egyetlen abszolút megoldásban hisznek, és nehezen tanulják meg, hogy akár két eltérő megoldás – persze a fordítás céljától függően – is helyes lehet. Ennek alátámasztására három példát mutatok be az alábbiakban.

Arntz, Picht és Mayer (2004:176) a francia és a német bíróságok megfeleltetésének példáján mutatják be, hogy milyen eltérések lehetnek két fogalmi rendszer között. Bár ők maguk nem használják a *funkcionális* és *fordítási ekvivalens* megnevezést, példáik e két megoldás közötti fordítói döntést illusztrálják. Németországban a bíróságok rendszere az *Amtsgericht*, *Landgericht*, *Oberlandesgericht*, *Bundesgerichtshof*, Franciaországban pedig a *tribunal d'instance*, *tribunal de grande instance*, *cour d'appel*, *cour de cassation* intézményeket öleli fel. A két rendszer ugyan hasonló, az egyes intézmények között azonban lényeges különbségek is felfedezhetőek. Így a fordítónak döntenie kell arról, hogy a két rendszer közötti különbséget vagy hasonlóságot hangsúlyozza-e. Ha a hasonlóságot hangsúlyozza, akkor a fenti intézmények a fordításban megfeleltethetők egymásnak, azaz funkcionális ekvivalenseknek tekinthetők. Ezt a megoldást alkalmazta a szerzők által vizsgált szótár is (a táblázat 2. oszlopa). Ha a fordító a különbséget kívánja hangsúlyozni, akkor pedig egy fordítási ekvivalenst kell alkotnia/találnia. Ezt a megoldást alkalmazta a német külügyminisztérium szerzők által vizsgált ajánlása (a táblázat 3. oszlopa). Ez utóbbiak tehát olyan megnevezések, amelyekhez nem kötődik célnyelvi fogalom („hazai” kontextusban értelmezhetetlenek), tehát csak a forrásnyelvi fogalmat írják le, és idegen hangzásuk révén is érzékeltetik, hogy nem „hazai” fogalmakról van szó.

6. táblázat

Példák a hasonlóság és különbség hangsúlyozására
Arntz, Picht, Mayer (2004:176) alapján

<i>FNY-I TERMINUS</i>	<i>FUNKCIONÁLIS EKVIVALENS</i>	<i>FORDÍTÁSI EKVIVALENS</i>
<i>Cél:</i>	<i>hasonlóság hangsúlyozása</i>	<i>különbség hangsúlyozása</i>
Amtsgericht	tribunal d'instance	tribunal cantonal
Landgericht	tribunal de grande instance	tribunal régional
Oberlandesgericht	cour d'appel	tribunal régional supérieur
Bundesgerichtshof	cour de cassation	cour fédéral de justice

Míg tehát a 2. oszlopban olyan terminusokat feleltetünk meg a német terminusoknak, amelyek a francia rendszer létező fogalmait írják le, addig a 3. oszlop terminusaihoz (*tribunal cantonal, a tribunal régional, a tribunal régional supérieur, stb.*) nem kötődnek francia fogalmak, azok lényegében csak körülírják, magyarázzák a német fogalmakat. Ez utóbbi esetben értelemszerűen megoldás lehetett volna a kölcsönzés, azaz az eredeti német terminusok közvetlen átvétele is. Ez még inkább egyértelművé teszi azt, hogy a célnyelvi fogalmi rendszerbe nem illeszkedő, a hazaitól „idegen” terminusokról van szó.

A funkcionális ekvivalens és a fordítási ekvivalens alkalmazására jó példát mutat a gazdasági társaságok összevetése is az egyes országokban. A gazdasági társaságok rendszere ugyanis igen különböző, ezért legfeljebb hasonló gazdasági formákat jelölő terminusokat találunk a célnyelven. Az alábbi példa egyben alkalmas arra is, hogy bemutassa azt az esetet, amikor a fordítónak több funkcionális ekvivalens közül kell döntenie. A példában angol-magyar nyelvpárban vizsgálom meg az angol (és skót, illetve wales-i) jog szerinti *ltd.* (*private company limited by shares*) magyar megfelelőjét.

Az *ltd.* definícióját megvizsgálva hamar világossá válik, hogy nincs olyan magyar terminus, amely teljes egyezőséget mutatna az *ltd.* terminussal. Az *ltd.* ugyanis egy olyan társasági formát jelöl, ahol a részvényesek korlátolt felelősséggel rendelkeznek (erre utal a *limited by shares*), és a részvények nem kerülnek nyilvánosan forgalomba, azokkal a tőzsdén nem lehet kereskedni (erre utal a *private company*). A magyar társasági jogban nincs olyan cégforma, amely pontosan e definíciónak felelne meg. Van azonban két olyan társasági forma is, amely hasonlóságot mutat e definícióval: a *korlátolt felelősségű társaság* (a korlátolt felelősség miatt) és a *zártkörű részvénytársaság* (a részvények korlátozott nyilvánosságra hozatala miatt). Bár az *ltd.* magyar megfelelőjeként általában a *kft.* szerepel, a definícióból látható, hogy az *ltd.* a *zártkörű részvénytársasággal* is hasonlóságot mutat. A *kft.* (mint az *ltd.* megfelelője) valószínűleg azért terjedhetett el, mert a magyar *zrt.* csak később jelent meg a társasági formák között.

A fordító tehát ez esetben egy kettős döntési helyzet előtt áll: döntenie kell egyrészt arról, hogy funkcionális vagy fordítási ekvivalenst alkalmaz, másrészt arról, hogy ha funkcionális ekvivalens mellett dönt, akkor a két lehetőség közül (*kft.* és a *zrt.*) melyiket választja. Ha a fordítási ekvivalens mellett dönt, akkor a legegyszerűbb megoldás a köl-

csönzés lehet, hiszen ez éppen idegenszerűsége révén érzékelteti azt, hogy a magyar társasági jogban nem létező, idegen képződményről van szó. (Fischer 2010b).

7. táblázat
Példa a hasonlóság és különbség hangsúlyozására
Fischer (2010b) alapján

FNY-I TERMINUS	FUNKCIONÁLIS EKVIVALENS	FORDÍTÁSI EKVIVALENS
<i>Cél:</i>	<i>hasonlóság hangsúlyozása</i>	<i>különbség hangsúlyozása</i>
private company limited by shares	korlátolt felelősségű társaság zártkörű részvénytársaság	ltd.

Hasonló döntést kell hoznia a fordítónak Muráth Judit (2010) példájában, német-magyar-nyelvpárban is. A magyarban és a németben is létezik az egészségpénztár funkcióinak megfelelő intézmény, a németben azonban erre nem az *egészségpénztár*, hanem a *Krankenkasse* (azaz magyarul „betegpénztár”) a megnevezés. Míg tehát a magyar társadalombiztosítási rendszerben az egészség, addig a németben a betegség jelenik meg hangsúlyos elemként. A német terminus fordítása esetén a fordító tehát ismét az előtt a döntés előtt áll, hogy a magyar rendszerbe illeszkedő terminust választ, vagy tükörfordítással a német fogalom idegenszerűségét hangsúlyozza.

8. táblázat
Példa a hasonlóság és különbség hangsúlyozására
Muráth (2010) alapján

FNY-I TERMINUS	FUNKCIONÁLIS EKVIVALENS	FORDÍTÁSI EKVIVALENS
<i>Cél:</i>	<i>hasonlóság hangsúlyozása</i>	<i>különbség hangsúlyozása</i>
Krankenkasse	német egészségpénztár	német betegpénztár

Fata Ildikó tanulmányában, amely a *Hauptschule* és *Realschule* reáliákat vizsgálja, is e két döntési helyzetet fedezhetjük fel. Ez esetben ismét olyan terminusokról van szó, amelyek nem fedik le teljes mértékben a magyar fogalmi (oktatási) rendszer elemeit. (Ezért is beszél reáliákról a tanulmány.) A tanulmányban vizsgált eredeti és fordított szakszövegekben a *Hauptschule* terminus magyar megfelelőjére a *polgári iskola*, a *Hauptschule* és az *alsó középfokú iskola* megnevezésekkel is találkozhatunk. A fenti gondolatmenet szerint e megnevezések mögött ismét a hasonlóság és a különbség hangsúlyozása közötti döntés húzódik meg. Érdekes ugyanakkor megjegyezni – ahogy erre a hivatkozott tanulmány utal –, hogy ez egy diakrón ekvivalens, hiszen a *polgári iskola* egy már nem létező magyar iskolatípusra utal, amely ezért a fiatalabb generációk számára mégis idegenszerűnek hathat.

9. táblázat
Példa a hasonlóság és különbség hangsúlyozására
Fata (2012) alapján

<i>FNY-I TERMINUS</i>	<i>FUNKCIONÁLIS EKVIVALENS</i>	<i>FORDÍTÁSI EKVIVALENS</i>
<i>Cél:</i>	<i>hasonlóság hangsúlyozása</i>	<i>különbség hangsúlyozása</i>
Hauptschule	polgári iskola	Hauptschule/ alsó középfokú iskola

A fordításokat általában tekintve a fenti dilemma valószínűleg egyáltalán nem ismeretlen a gyakorló fordítók számára, hisz a fordításelméletben is alapvetően két fordítási stratégiát szokás megkülönböztetni (Fischer 2010b:120). Az egyik stratégia középpontjában a forrásnyelvi szöveghez való hűség (*foreignising*), míg a másik stratégia középpontjában a célnyelvi közönség áll (*domesticating*). Míg az előző stratégia az idegenszerűséget hangsúlyozza, addig az utóbbi célja a célnyelvi kultúrába illeszkedés, és ezzel a megértés elősegítése a célnyelvi olvasó számára. Látható, hogy e két stratégia mögött ugyanaz a dilemma – a hasonlóság és a különbség kiemelésének dilemmája – áll (Fischer 2010b). Míg az idegenítő, *foreignising* stratégia (vagy a szemantikai fordítás, a nyílt fordítás, a formális ekvivalenciára törekvő fordítás) a különbséget hangsúlyozza, azaz a fordítási ekvivalensek alkalmazását feltételezi, addig a honosító,

domesticating stratégia (vagy a kommunikatív, a rejtett, a dinamikus ekvivalenciára törekvő fordítás) a hasonlóságot hangsúlyozza, és ezért funkcionális ekvivalenseket alkalmaz.

A két lehetőség közötti választást azért fontos a fordítójelöltek számára hangsúlyozni, mert a fordításelméletben általában a célnyelvi kultúrába illeszkedő (*domesticating*) fordítási stratégiát tartják követendőnek (Biel 2008). Biel szerint ez különösen a szakszövegek fordítására igaz, ahol néhányan kifejezetten a kommunikáció gátjának is tartják a forrásnyelvi szöveghez hű fordításokat. Ezt a felfogást a szkoposzelmélet is felerősítette, hiszen a célnyelvi közönség előnyben részesítése szükség-szerűen ezt a stratégiát helyezte előtérbe. Erre az eredményre jutott Fata Ildikó (2012) előbbiekben hivatkozott tanulmánya is, amely az eredeti és a fordított szövegekben előforduló fordítási stratégiákat (átváltási műveleteket) vizsgálta. Míg az eredeti magyar szakszövegek az idegenítés (*foreignising*) irányába mutattak, addig a fordított szövegekben inkább a honosítás (*domesticating*) stratégiája volt nyomon követhető.

Vannak azonban olyan területek, mint például a jog, ahol problémás lehet a honosítás, azaz a funkcionális ekvivalensek használata. Ha ugyanis a forrás- és a célnyelvi fogalom különbözik, akkor ez a stratégia (a funkcionális ekvivalens alkalmazása) a hasonlóság hamis látszatát kelti a célnyelvi olvasóban, és így félrevezető is lehet. Ennek ellenpéldájaként Czékman Orsolya (2008) azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a két tannyelvű matematika-oktatásban használt tankönyveket pedig úgy fordítják németre, hogy csak a forrásnyelvi (magyar) fogalmi rendszert veszik figyelembe. A terminusok fordítása esetében tehát nincs általános iránymutatás arra, hogy a két stratégia közül melyiket kell választani. A helyes stratégia mindig az adott kontextustól, a kommunikációs helyzettől, a célközönségtől és pragmatikai tényezőktől függ, és erről a fordítónak kell döntenie. Ezek az ismeretek tehát elengedhetetlenek egy jövőendő fordító számára.

5. Miért nem tudnak egyértelmű választ adni a segédeszközök?

A fenti döntések felelősségét a segédeszközök sem tudják mindig levenni a fordító válláról. Arntz, Picht és Mayer (2004) arra hívják fel a figyelmet, hogy a szótárak gyakran nem következtetések a célnyelvi meg-

felelők megadásában, mert szinonimaként tüntetik fel a funkcionális és a fordítási ekvivalenseket. Így például az általuk vizsgált szótár a fenti példában a *cour d'appel* funkcionális ekvivalens mellett szerepelteti a *tribunal supérieur* megnevezést, amely azonban egy fordítási ekvivalens. Šarčević (1990) szerint is nagyon gyakori, hogy a segédeszközök funkcionális ekvivalenseket adnak meg, miközben nem közlik, hogy a két fogalom között csak részleges az ekvivalencia. Šarčević szerint ennek azért van nagy jelentősége – különösen a jogi terminusok esetében – mert egy adott fordítási szituációban elképzelhető, hogy nem a hasonlóságot, hanem éppen a különbséget kell hangsúlyozni. Másképp: a segédeszközben szereplő funkcionális ekvivalens helyett egy fordítási ekvivalenst kell alkotni vagy alkalmazni. Ezért ha a segédeszközök funkcionális ekvivalenseket adnak meg egy forrásnyelvi fogalomra, akkor információt kellene nyújtaniuk arról is, hogy a két fogalom között nincs teljes egyezőség. A fordítónak tehát éppen a segédeszközök esetleges következetlensége miatt kell tudatában lennie a két megoldás közötti különbségnek.

E problémák hátterében az húzódik meg, hogy a segédeszközök készítését gyakran nem előzi meg terminológiai kutatás, így olyan célnyelvi terminusokat is tartalmazhatnak, amelyek valójában nem ekvivalensek (Fóris 2005a, 2006, Muráth 2002, 2006, 2007, Rossenbeck 1994, Šarčević, 1990, 1997). Így ha rendelkezésre is állnak a segédeszközök, a fordítónak akkor is ellenőriznie kell az abban szereplő célnyelvi megfelelőket.

Sandrini (2005:157) azt is hangsúlyozza, hogy a segédeszközök még a fenti követelmények teljesülése mellett sem adhatnak minden esetre optimális megoldást. Kizárólag a segédeszközökben szereplő információk alapján ugyanis nem lehet az adott szituációtól függő fordítást kidolgozni. A segédeszközök nem tudják megválaszolni, hogy az adott fordítási szituációban melyik célnyelvi megfelelőt kell alkalmazni. Ha a segédeszközök jelzik is a fogalmi különbségeket (a rendszerszintű információkat), a fordítónak ez után még döntenie kell arról is, hogy az adott fordítási szituációnak és kontextusnak megfelelően melyik célnyelvi megfelelőt és stratégiát választja.

6. Összegzés

A tanulmányban azokat a főbb terminológiai alapkérdéseket vettem számba, amelyekkel az oktatók és a hallgatók a szakfordítóképzésben egy-egy szöveg feldolgozása során mindenképpen találkozhatnak. Ha e kérdésekre nincs idő kitérni a szakfordítás órák keretében, a terminológiaórák erre kitűnő alkalmat adhatnak. Ezeket a kérdéseket azért tartottnak fontosnak e formában rendszerezni, mert a hallgatók fejében is gyakran él az a téves képzet, hogy terminológiával foglalkozni annyit jelent, mint megtanulni egy adott szakterület szakszókincsét. A fenti példák alátámasztják, hogy egy-egy szöveg fordítása során számos olyan (terminológiai) döntési helyzet adódik, amikor nem elegendő egy-egy terminus tudása, hanem különböző lehetőségek, stratégiák közül kell választani, és ehhez ismerni kell e döntések hátterét, következményét is.

A tanulmányban három ilyen döntési helyzetet vizsgáltam. A „terminus vagy nem terminus” kérdésben bemutattam, hogy bár a terminusnak különböző definíciói léteznek, értelmezésemben a fordítás szempontjából a kötöttség a legfontosabb kritérium. A legnagyobb kihívást azok a lexikai egységek jelenthetik, amelyek egy adott szöveg szintjén válnak kötötté, és célnyelvi megfelelőjük eltér a szokásos fordítói megoldásoktól. A fordítónak fel kell tehát tudnia ismernie azt, hogy míg az egyik szövegben ugyanannak a lexikai egységnek a fordítása kötetlen (nem terminus), addig egy másik szövegben már kötött lehet (terminusként viselkedik). Mivel a terminusok nagy szerepet játszanak a kohézió megteremtésében is, ezért a következetlen fordítás – azaz a kötöttség figyelmen kívül hagyása – a szöveg érthetőségét is befolyásolhatja. Ezért kell óvatosan bánni a szinonimák használatával, és minden esetben megvizsgálni, hogy használható-e a szövegben az adott terminusnak a szinonimája.

Végül a fogalmi rendszerek különbségeiből adódó döntési helyzeteket vizsgáltam meg. Ekkor egyrészt arról kell döntenie, hogy a fordító a két rendszer közötti különbséget vagy hasonlóságot hangsúlyozza, másrészt arról, hogy ha a különbséget hangsúlyozza, akkor milyen eljárásokat alkalmaz. Ezeket a döntéseket pedig értelemszerűen össze kell hangolni az egész szöveg szintjén megjelenő fordítási stratégiával, azaz a *foreignising* vagy a *domesticating* stratégiával. Míg az előző stratégia a fordítási ekvivalensek, addig az utóbbi a funkcionális ekvivalensek használá-

tát feltételezi. A fordítási stratégiák közötti dilemma tehát az adott szöveg terminológiájának szintjén is megjelenik.

Összességében a fordító számára a fenti esetekben különösen az jelent nehézséget, hogy nem feltétlenül egyetlen jó döntés van, hanem különböző megoldások lehetnek, amelyek azonban más-más funkciót tölthetnek be. A fordítónak e különböző funkciókkal kell tisztában lennie. Ehhez kívánt elméleti, az oktatásban is jól felhasználható adalékot nyújtani a tanulmány.

Felhasznált irodalom

- Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2004. *Einführung in die Terminologearbeit. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2)*. Hildesheim: Olms.
- Balogh A., Földesi T. 2008. A minőségügy magyar terminusainak értelmezése. *Magyar Terminológia* 1 (2). 243–261.
- Biel, Ł. 2008. Legal terminology in translation practice: dictionaries, googling or discussion forums? *Skase Journal of Translation and Interpretation* 3 (1). 22–39.
- Cabré, M. T. 2000. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. *Terminology* 6 (1). 35–57.
- Czékmán O. 2008. Matematikai terminusok német-magyar kontrasztív vizsgálata. *Magyar Terminológia* 1 (2). 217–243.
- De Groot, G.-R. 1990. Die relative Äquivalenz juristischer Begriffe und deren Folge für mehrsprachige Wörterbücher. In: Thelen, M., Lewandowska-Tomaszczyk, B. (eds.) *Translation and Meaning. Part I*. Maastricht: Rijkshogeschool Maatricht. 122–128.
- Erdős J. 2004. Terminológia és fordítástechnológia a BME fordítóképzésében. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: SZIE GTK. 106–114.
- Fata I. 2008. Funkcionális és fordítási ekvivalensek kontrasztív vizsgálata a magyar-német nyugdíjbiztosítás példáján illusztrálva. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István egyetem GTK. 14–23.
- Fata I. 2012. Német középfokú oktatási intézmények magyar nyelvű ekvivalenseinek korpuszalapú vizsgálata. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István egyetem GTK. 32–45.
- Fischer M. 2010a. Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–73.

- Fischer M. 2010b. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra. Doktori értekezés.* Budapest: ELTE BTK.
- Fóris Á. 2005a. A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 7 (2). 41–53.
- Fóris Á. 2005b. *Hat terminológia lecke. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1).* Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á. 2006. A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya. *Magyar Nyelvőr* 130 (1). 49–59.
- Fóris Á. 2009. Magyar Terminológia. Egy folyóirat indulása. *Magyar Tudomány* 170 (2). 221–226.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1996. *Termini im Kontext. Verfahren zur Erschließung und Übersetzung der textspezifischen Bedeutung von fachlichen Ausdrücken.* Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1999. Fach-Text-Übersetzen. In: Buhl, S., Gerzymisch-Arbogast, H. (Hrsg.) *Fach-Text-Übersetzen: Theorie-Praxis-Didaktik: mit ausgewählten Beiträgen des Saarbrücker Symposiums 1996.* St. Ingbert: RöhrigUniversitätsverlag. 3–21.
- Heltai P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1 (1). 32–40.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Hubainé Oláh A. 2005. A terminológia oktatásának aktuális problémái. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben.* Pécs: PTE KTK. 51–57.
- Károly K. 2007. *Szövegten és fordítás.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kis B. 2005. Automatikus terminológiai keresés számítógéppel – kísérlet. *Fordítástudomány* 7 (1). 84–96.
- Klaudy K. 2005. Az EU-szövegek „kemény” és „rugalmas” részei. In: Cs. Jónás E., Székely G. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban. A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Vol. 1.* Nyíregyháza: Bessenyei György Kiadó. 244–251.
- Klaudy K., Károly K. 2000. The text-organizing function of lexical repetition in translation. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects.* Manchester: St. Jerome. 143–160.
- Koltay T., Prókai M. 2010. Terminológiai változások a XX-XXI. századi könyvtártudományban. *Magyar Terminológia* 3 (2). 269–285.
- Kocbek, A. 2005. Potential Problems in Using English as a Lingua Franca in Business Communication. *Proceedings of the 6th International Conference of the Faculty of Management Koper Congress Centre Benjamin, Slovenia.* 413–424. <http://www.fm-kp.si/zalozba/ISBN/961-6573-03-9/kocbek.pdf>
- L’Homme, M.-C. 2005. Sur la notion de terme. *Meta* 50 (4). 1110–1132.

- Muráth J. 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie. (Pécser Beiträge zur Sprachwissenschaft 5)*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Muráth J. 2005. A terminológia oktatása a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs: PTE KTK. 81–91.
- Muráth J. 2006. *Szakfordítás és segédesszközök. Válogatott tanulmányok a szakfordítás, a kontrasztív lexikológia, a lexikográfia és a terminológia témaköréből. (Folia linguae et communicationis 1)*. Pécs: PTE KTK.
- Muráth J. 2007. Szakszótárak előkészítő munkálatai. In: Magay T. (szerk.) *Félmúlt és közeljövő. (Lexikográfiai füzetek 3)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 155–170.
- Muráth J. 2010. Translation-oriented terminology work in Hungary. In: Thelen, M., Steurs, F. (eds.) *Terminology in Everyday Life*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 47–61.
- Pearson, J. 1998. *Terms in Context*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins
- Rádai-Kovács É. 2004. Terminológiakurzus a fordítóképzésben. In: F. Sylve M. (szerk.) *Porta Lingua – 2004. A szaknyelvtudás esélyteremtő ereje*. Debrecen: Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum. 265–279.
- Rossenbeck, K. 1994. Enzyklopädische Information im zweisprachigen Fachwörterbuch. In: Schaefer, B., Bergenholtz, H. (Hrsg.) *Fachlexikographie: Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern. (Forum für Fachsprachen-Forschung, 23)* Tübingen: Narr. 133–160.
- Sandrini, P. 1996. Terminologieausbildung im Curriculum für Sprachmittler. In: Fleischmann, E., Kutz, W., Schmitt, P.A. (Hrsg.) *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Günter Narr Verlag. 497–507.
- Sandrini, P. 2005. Debatte aktueller Themen: Rechtsterminologie – Revisited. Rezension zu Eva Wiesmann. 2004. Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation. Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikographischen Konzepts. Tübingen: Günter Narr Verlag. *Moderne Sprachen* 49 (1). 147–162.
- Šarčević, S. 1990. Terminological Incongruency in legal dictionaries for translation. In: *Budalex Proceedings*. 439–446.
- Šarčević, S. 1997. *New Approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International.
- Schmitt, A. P. 1994. Die 'Eindeutigkeit' von Fachtexten: Bemerkungen zu einer Fiktion. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen-Basel: Francke Verlag. 252–283
- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive-Approach*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Somssich R. 2012. Ekvivalencia az uniós jog és a nemzeti jog fogalmainak szintjén. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfor-*

dítás és a fordítóképzés aktuális témáiról. Gödöllő: Szent István egyetem GTK. 21–31.

Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive-Approach.* Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.

Trebits A., Fischer M. 2009. *EU English – Using English in EU Contexts with English Hungarian EU Terminology.* Budapest: Klett.

Várnai J. Sz., Mészáros A. É. 2011. *Fordítókatalógus.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Források jegyzéke

Donnellon, A., Gifford, D. 2008. *Cambell and Bailyn's Boston Office: Managing the Reorganization.* Boston: Harvard Business School Publishing.

Ludger Wößmann, L., Schütz, G. 2006. *Efficiency and Equity in European Education and Training Systems. Analytical Report for the European Commission prepared by the European Expert Network on Economics of Education (EENEE) to accompany the Communication and Staff Working Paper by the European Commission under the same title. European Expert Network on Economics of Education (EENEE).*

A társas és önértékelés szerepe a fordítás oktatásában

1. Bevezetés

Az oktatás során gyakran találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy a diákok – amennyiben lehetőséget kapnak önértékelésre – jellemzően alul- vagy felülértékelik magukat. E jelenségnek az oktatásban kevésbé, később, a munkaerőpiacon azonban már óriási jelentősége van. A megfelelő önértékelés biztosítja ugyanis azt, hogy a későbbi munkavállaló majdan felelősséggel tudjon elvállalni egy adott munkát, illetve objektíven meg tudja ítélni, hogy az elvállalt munka mennyit ér. Ez a fordítások piacán sincs másképp. Ha a majdani fordító felülértékeli saját teljesítményét, akkor olyan munkát is hajlamos „bevállalni”, amelyet valójában nem képes elvégezni (Fischer 2009). Ha pedig alulértékeli önmagát, azaz nincs tisztában képességeivel, akkor nem meri elvállalni az adott megbízást. Ez elindítója is lehet annak az ördögi körnek – amelyet akár a mindennapok során is tapasztalhatunk –, hogy olcsóbb, de gyengébb minőségű munkák jelennek meg a piacon. Az önértékelés tehát szoros összefüggésben van a fordítás elvállalásának a felelősségével, és ebből adódóan a fordítások minőségével is. Hasonló jelentőséggel bír a munkaerőpiac számára a társas értékelés is, hiszen a munkahelyi konfliktusok fő forrása lehet az, ha nem tudjuk reálisan megítélni egymás teljesítményét.

Munkaerő-piaci jelentősége ellenére az oktatásban mégis általában jellemző az, hogy a diákok számára ritkán biztosított az önértékelés vagy társaik értékelésének a lehetősége. Az oktatási folyamat lényege elsősorban az, hogy a diák tanul, teljesít, a tanár pedig – a folyamat közben és/vagy végén – értékeli e teljesítményt. A felelősséget így végeredményben a tanár vállalja. Ezt támasztja alá az a sokak számára bizonyára jól ismert tapasztalat, hogy ha a tanár lehetőséget is ad az értékelésre, a diákok nem szeretik viselni ennek felelősségét, sem maguk, sem társaik munkáját illetően. A valós fordítási helyzetekben e jelenségnek még nagyobb jelentősége van. Az oktatás és a későbbi, valós fordítási helyzet között ugyanis van egy lényeges különbség. Míg az oktatásban a tanár – aki ez esetben a képzeletbeli megbízó szerepét is betölti –

tisztában van az értékelés paramétereivel, addig a tényleges megbízó – ahogy Heltai (2008) is írja – gyakran nem ismeri a fordítás jellemzőit. A későbbi fordítóra tehát azért is hárul nagyobb felelősség munkájának reális megítélésében, mert ő lehet az egyetlen, aki az értékelés (egy adott) szempontrendszerét ismeri. Ha az oktatás feladatának tekintjük az e helyzetekre való felkészítést is, akkor ezekkel a kérdésekkel is foglalkoznunk kell.

A fenti megállapítások egy részét a fordítás oktatásával foglalkozó szakirodalomban is megtalálhatjuk. Kelly (2005) fordítóképzők számára írt kézikönyvében részletesen elemzi a hagyományos értékelési módszereket, és bemutatja az ezen túlmutató, tanulóközpontú értékelés előnyeit. Ez utóbbi nem kizárólag szummatív, hanem formatív elemeket is tartalmaz, azaz a diák számára írásbeli vagy szóbeli visszajelzést, észrevételeket is ad. A formatív értékelés célja így az, hogy a diákok számára útmutatást és motivációt nyújtson (Dróth 2002). Bár Kelly javaslatainak a többsége is elsősorban a tanár által végzett értékelési módokkal és ezek javítási lehetőségeivel foglalkozik, egyes javaslataiban az önértékelés lehetősége is megjelenik, és külön alfejezetben foglalkozik az értékelő személyével is. Így a hagyományos, tanár által végzett szummatív/formatív értékelési módok mellett alternatív lehetőségként a társas értékelést (*peer assessment*), az önértékelést (*self-assessment*) és a külső szakértők által végzett értékelést (*assessment by external experts*) említi.

Jelen tanulmányban az értékelést a diákok szempontjából kívánom vizsgálni, azaz a Kelly által említett alternatív értékelési módok közül az önértékeléssel és a társas értékeléssel foglalkozom. A bemutatásnak két célja van. A fenti megállapítások alapján egyrészt kísérletet teszek a szakfordítóképzésben szerzett tapasztalatok összegzésére, másrészt olyan módszertani ötleteket is bemutatok, amelyek alkalmasak lehetnek az önértékelés és a társas értékelés fejlesztésére. Jelen írás célja tehát nem e téma elméleti hátterének bemutatása, hanem egyfajta problémafelvetés, azaz azoknak a tapasztalatoknak az összegzése, amelyek lehetőséget adnak e kérdések megvitatására és a további gondolkodásra.

A fenti gondolatok a szakfordítóképzésben szerzett tapasztalatok alapján fogalmazódtak meg bennem. A fordítások javítása során vetődött fel bennem az a kérdés, hogy mi haszna van valójában a fordítások folyamatos javításának, és tud-e ebből igazán profitálni a diák. A legkézenfekvőbb megoldás az volt, hogy a diákok számára minél több lehetőséget adjak a fordítás során elkövetett hibák részletes megbeszélésére,

azaz igyekeztem a szummatív mellett minél több formatív elemet bevezetni az értékelésbe. Ekkor sem voltam azonban biztos abban, hogy ez megfelelő eredményt hoz-e számukra. Általános benyomásom az volt, hogy hiába beszéljük meg a fordítások során elkövetett hibákat, ez nem fejleszti azt a készségüket, hogy saját maguk is hasonlóan meg tudják ítélni teljesítményüket. E tapasztalatok indítottak arra, hogy a német és angol gazdasági terminológia és szakfordítás kurzusok során kísérleti jelleggel olyan módszereket vezessek be, amelyek révén a diákok saját értékelési készségüket fejleszthetik.

Az alábbiakban e módszerek alkalmazása során szerzett tapasztalatokat összegzem, és idézek a diákoknak az önértékelés és a társas értékelés során tett írásbeli megjegyzéseiből, véleményéből is. Bár ezek értelemszerűen nem tekinthetők egy reprezentatív felmérés eredményeinek, nagyon fontos információkat adnak a diákok gondolkodásáról e témában. Mivel a bemutatott módszerek egy része összhangban van azokkal a tanulókörzpontú alternatív módszerekkel is, amelyeket Kelly (2005) elemez részletesen, ezért a hasonlóan alkalmazott módszereknél az ő javaslatainak bemutatására is kitérek.

2. Utólagos önértékelés

A tanár által végzett értékeléshez hasonlóan az önértékelésnek is lehetnek szummatív és formatív elemei. A szummatív önértékelés egyik legkézenfekvőbb módja az, ha a diákoktól azt kérjük, hogy az általunk kijavított fordításukra saját maguk adjanak jegyet. Ezt nevezem e tanulmányban utólagos önértékelésnek. Ez a módszer értelemszerűen azoknál a diákoknál alkalmazható, akik a képzés egy részét már teljesítették, és feltételezhetően már ismerik az értékelés szempontjait. E diákok esetében tehát egyrészt abból indultam ki, hogy a kurzus során kapott jegyek és a szóbeli megbeszélések, kiértékelések alapján már elsajátították az értékelés szempontrendszerét, és ezért saját maguknak is meg kell(ene) tudniuk ítélni munkájukat. Másrészt, ha az általuk és az általam adott jegy között különbség volt, akkor ez számomra azt jelentette, hogy a diákok vagy nincsenek tisztában az értékelési szempontjaikkal, vagy még ezek ismerete ellenére is alul- vagy felülértékelik magukat. Az utólagos önértékelés módszerének jelentőségét ezért elsősorban abban látom, hogy ezáltal a tanár is visszajelzést kaphat arról,

mennyiben sikerült az értékelés szempontrendszerét megértetnie a diákokkal. Ennek a motiváció szempontjából is nagy jelentősége van, hiszen – ahogy Dörnyei (1996, idézi Dróth 2002) is írja – a motivációhoz elengedhetetlen az, hogy a diák el is fogadja tőlünk munkája értékelését. Tapasztalatom az volt, hogy a diákok először vonakodtak saját maguk meghatározni a jegyüket, de ezt követően nagyon nyitottak voltak a különbségek megbeszélésére, a jegyek közötti egyezés pedig önbizalmat adott számukra. A legnagyobb sikerélményt az egyik csoport számára – és számomra is – az jelentette, amikor mindenkinek a jegye egyezett az általam adottal.

Az önértékelést fejlesztő további módszer lehet az is, ha a diákok nem az általam kijavított, hanem az eredeti, javítás nélküli fordítást kapják vissza az órán, azaz lehetőséget kapnak beadott fordításuk utólagos korrekciójára. Ez a módszer meglepetésként éri a diákokat, hiszen a legtöbb esetben lezárnak tekintik a feladatot, és már „csak” a tanár általi javításra várnak. Ekkor szembesülnek azokban azzal, hogy mennyi apró hibát vagy magyartalan mondatot, kifejezést hagytak a fordításukban. Tapasztalatom szerint saját felfedezésüknek („hogy is írhattam le ilyet!”, „ez biztos az enyém?”) sokkal nagyobb hatása van, mintha ezekre a hibákra egy külső értékelés (a tanár) hívta volna fel a figyelmüket.

E módszernek azért is van nagyobb hatása, mert sokkal jobban különbséget lehet tenni azon hibák között, amelyeket a diák egy újabb átolvasással könnyedén kijavíthatott volna (azaz amelyeket már tud), és azok között, amelyeket azért nem vett észre, mert ezek valóban még gyakorlást igényelnek (azaz amelyeket még nem tud). Miután a diákok megkapják az általam kijavított fordítást is, és ezt összevetik az őáltaluk helyben javított fordításukkal, már csak azokkal a hibákkal foglalkoznak, amelyek megbeszélést, elemzést igényelnek. A diák számára a legtanulságosabb eset általában az, amikor a javítás nélküli fordításában gyakorlatilag a legtöbb olyan hibát észreveszi és javítja, amelyet fordításában magam is javítottam. Ez ugyanis azt jelenti, hogy egy kicsit több időbefektetéssel és újabb átnézéssel egyszerűen kiküszöbölhette volna e hibákat. Ezzel a módszerrel tehát egyértelműen szétválaszthatóak a figyelmetlenségéből, esetleges időhiányából adódó hibák és azok, amelyekhez további tanulás és gyakorlás szükséges.

3. Előzetes önértékelés

Az előző gondolatokkal összefüggésben merült fel bennem az önértékelésnek a tanári javítás megkezdése előtti alkalmazása. A fordítást oktató tanárok számára nem kell bizonyítani, hogy mennyi időt igényel a fordítások alapos javítása. Sokak számára lehet ismerős az az érzés is, amikor a fordítások javítása során olyan hibákat javítunk a fordításokban, amelyekről tudjuk, hogy a diáknak ezt tudnia kell, de minden bizonnyal nem volt elegendő ideje a fordításra, azaz egyszerűen nem foglalkozott eleget a szöveggel. (Erre utaltam az előzőekben az utólagos önértékelés során szerzett tapasztalatok kapcsán.) Ezt a gondolatmenetet követve arra a következtetésre is juthatunk, hogy ha a diák azért követ el evidens hibákat, mert az adott fordításhoz szükséges időnél húsz perccel kevesebb ideje volt, akkor a diák helyett – e hibák javításával – lényegében a tanár végzi el a munkát.

Azt a kérdést tettem tehát fel, hogy mi történne, ha a diák megmondaná, hogy mennyi ideje volt a fordításra, jelezné, hogy milyen utómunkálatokra nem volt már ideje, és a befektetett idő és energia függvényében javaslatot tenne előzetesen az értékelésre (jeggyel és/vagy szöveges értékeléssel). Ez tehát azt jelenti, hogy a diák előzetesen beavatja a tanárt abba a feltételrendszerbe, amelyben a fordítás készült. A diák számára az ehhez hasonló helyzeteknek a begyakorlása a valós fordítási helyzetekben is nagy jelentőségű lehet, hiszen számos esetben nem tökéletes fordításra szól a megbízás. A fordításnak – ahogy Heltai (2008) írja – különböző minőségi szintjei lehetnek, azaz más-más minőségi szintre is szólhat az adott megbízás. A majdani fordítónak tehát azt is meg kell tudnia ítélni, hogy a fordítás egyes minőségi szintjeihez mennyi idő- és munkabefektetés szükséges.

A fenti gondolatokra támaszkodva a PTE Közgazdaságtudományi Karának angol ágazati szakfordítóképzésében tanuló V. éves diákoktól azt kértem, hogy mielőtt házi fordításukat a megadott határidőre megküldik, adjanak arra jegy-javaslatot és szöveges értékelést is. E kísérlet során a feltételezésem egyrészt az volt, hogy nagy nehézséget jelent a diákok számára az értékelés (különösen a jegy meghatározása), annak ellenére, hogy ez már képzésük második éve volt. Másrészt feltételeztem, hogy a diákok motivációját növelni fogja az a tény, hogy előzetesen nekik kell értékelnük munkájukat. A válaszok és a megkapott fordítások mindkét feltételezésem alátámasztották. Összességében a kísérlet

azzal az eredménnyel járt, hogy a diákok fordításai a korábbiaknál jobbak lettek. Válaszaik (és későbbi szóbeli kommentárjaik) egyértelműen alátámasztották, hogy az a tudat, hogy értékelniük kell saját munkájukat, arra ösztönözte őket, hogy még egyszer átnézzék a fordítást, és alaposabban utánajárjanak egyes kérdéseknek. Ezt leginkább a következő válaszok tükrözik:

*„Értékelni nehéz lesz, ennyire sokat még egy fordításon sem dolgoztam.”
„Nyugodt lelkiismerettel küldöm el, mert most rengetegszer átnéztem.”*

Feltűnő volt emellett az is, hogy a diákok őszintén értékelték munkájukat, és írták le azt a feltételrendszert, amelyben dolgoztak:

*„Ha én osztályoznám, hármasnál jobbat nem nagyon adnék rá”.
„... néhány helyen maradtak olyan kifejezések, amelyeknek nem sikerült teljes egészében megtalálni a magyar megfelelőjét, és még mindig túlságosan ragaszkodtam az angol szöveghez, ..., így összességében négyesre értékelném a munkámat.
„Semmiképp nem voltam időhiányban, mert bőven ráérttem foglalkozni a szöveggel. „Szerintem a félrefordításból adódó hibák a legsúlyosabbak... az esetleges stilisztikai és hibáktól vagy vesszőhibáktól, helyesírási hibáktól függően adnék 5-öst vagy 4-est magamnak.”*

A diákok válaszai emellett rávilágítottak egy további jelenségre is. A diákok egy része nagy jelentőséget tulajdonított a befektetett időnek, és ez határozta meg értékelésének fő szempontját. Ezt tükrözik az alábbi válaszok:

*„Bár a tökéletestől nyilván messze van, hisz egy fordításon mindig lehet finomítani, a szöveg nehézsége, az időráfordítás és az utánajárás alapján ötösre értékelném a munkámat.”
„Ötöst adnék, mert sokat dolgoztam vele.”
„A fordítás minőségét 4-esre értékelem (ha a ráfordított időt is bele lehetne számolni, akkor pedig 5-ösre értékelem magam).”
„A ráfordított energia és a rászánt idő függvényében 4 és 5 között érzem ezt a fordítást.”*

A fenti válaszokat azért tartottam fontosnak kiértékelni a diákokkal, mert oktatási szituációban ugyan figyelembe lehet venni a befektetett időt, a valós fordítási helyzetben azonban ez a szempont már értelem-szerűen nem játszhat szerepet. Így a diákokban fontosnak tartottam tudatosítani azt, hogy a befektetett idő legfeljebb a fordító számára lehet fontos szempont, de ez önmagában nem növeli egy fordítás értékét. Mivel a munka világában általában is tapasztalhatjuk azt a jelenséget, hogy sokan a befektetett idő mennyiségével próbálják ellensúlyozni az elvégzett munka egyébként rossz minőségét („De hát sokat dolgoztam vele!”), ezért fontos ennek tudatosítását már az oktatásban megkezdeni. Emellett jól látható, hogy a fenti válaszok egy része az alulértékelésre is jó példát mutat. A jól sikerült (és végül jelesre értékelt) fordítások esetében ugyanis a diákok nem merték vállalni, hogy a fordításukat ők is jelesre értékeljék. Jellemzően a legjobban fordító diákok vonakodtak ötöst adni fordításukra, azaz ezúttal is alulértékelték saját munkájukat. Látható, hogy csak a befektetett időt beszámolva „engedték” meg maguknak az ötös érdemjegyet. Bár a fenti kísérlet nem tekinthető reprezentatív felmérés eredményének, úgy gondolom, e válaszok bepillantást engedtek a diákok gondolkodásába, így érdemes lenne e kérdéseket nagyobb mintán is megvizsgálni.

4. Utólagos társas értékelés

Az önértékelés mellett, illetve annak részeként fontos szerepet játszik mások teljesítményének az értékelése is. Valamennyi élethelyzetben, így a kolléga-kolléga, a főnök-beosztott, a megbízó-fordító közötti kapcsolatban elengedhetetlen, hogy a másik teljesítményét reálisan meg tudjuk ítélni, és ennek leírására képesek legyünk. Ha a diákok az oktatás során nem sajátítják el azokat a verbális eszközöket, amelyekkel kifejezhetik társuk (később pedig kollégájuk, beosztottjuk, megbízottjuk stb.) teljesítményével kapcsolatos véleményüket, akkor ez nehézséget fog nekik okozni, és a munka világában a konfliktusok egyik fő forrása lesz. Tapasztalatom szerint a diákok először vonakodnak kimondani kritikai észrevételeiket, ha pedig megteszik, akkor gyakran nem találják ennek finom, diplomatikus megfogalmazási módjait. Ezért vezettem be azt a módszert, hogy a párokban dolgozó diákok – az utólagos önértékelés módszeréhez hasonlóan – egymás kijavítatlan fordítását kapják meg az

óra elején, azaz társuk fordítását kell javítaniuk az órákon már elsajátított szempontrendszer alapján. Ezután a párok közösen beszélnek át egymás javításait, és véleményt mondanak egymás megoldásairól. Végül megkapják az általuk kijavított fordításaikat is, ezt közösen megbeszéljük, majd elemezzük a társas értékelés során szerzett tapasztalatokat. Több ilyen gyakorlat után egyértelműen látható, hogy a kezdeti vonakodás után egyre ügyesebben tudták felhívni egymás figyelmét hibáikra, és nagy örömet leltek egymás megoldásainak megbeszélésében. Ez a módszer tehát hozzájárul ahhoz, hogy a diákok megfelelő verbális eszköztárral rendelkezzenek a másik hibájának korrekt, diplomatikus megfogalmazására.

A társas értékelésnek emellett van egy másik fontos hozadéka is. A párban való megbeszélés, majd a közös kiértékelés ugyanis lehetőséget ad arra, hogy a diákok a jó megoldásokat is megismerjék. Ez pedig olyan diákok is újabb motivációt adhat, akik folyamatosan jól teljesítenek (azaz fordításaik érdemjegye általában ötös). Ezt tükrözi egy V. éves német szakfordító diák reakciója, aki a társas értékelés után a következő megjegyzést írta fordítására:

„...alapvetően elégedett voltam a megoldásaimmal, de a többiek megoldásait hallgatva az enyémet szírikének érzem.”

A többiek megoldásainak ismerete tehát két szempontból is pozitív eredménnyel jár. Egyrészt motiváló hatása van azon diákok számára, akik folyamatosan jól teljesítenek, de társuk megoldásai más megvilágításba helyezik saját (egyébként jó) megoldásukat. Másrészt a magukat alulértékelő diákok pontosabb önértékelésében is segíthet, hiszen nem egy maguk által kialakított – a tanár értékelési szempontjaitól független, gyakran irreális – maximumhoz mérik teljesítményüket, hanem társaik teljesítményét látva realisabban tudják megítélni munkájukat.

Emellett – ahogy Kelly (2005) írja – a társas értékelés lehetőséget ad arra is, hogy a majdani fordítók megtanulják megvédeni saját döntésüket, aminek a későbbiekben, a megbízóval való kapcsolatban óriási jelentősége lesz. Kelly további javaslatai a fenti módszerek mindegyikéhez is támpontot nyújthatnak. Az önértékeléshez és a diákokkal való közös kiértékelésekhez olyan kérdőívek bevezetését javasolja, amelyek a következő kérdéseket tartalmazhatják:

- Milyen nehézségekkel szembesült a fordítás során?

- Hogyan sikerült megoldani ezeket?
- Elégedett ezekkel a megoldásokkal?
- Ha nem, akkor milyen más megoldásokat lehetett volna alkalmazni (és miért nem ezeket alkalmazta)?

E kérdésekre a válaszokat szóban vagy írásban adhatják meg a diákok a tanárok számára, amelyek rendszeres megbeszélések alapját is jelenthetik. E kérdésekről csoportos megbeszéléseket is lehet tartani, amelyek során a többi diák is tehet javaslatot társuk problémáira. Kelly megemlíti azt is, hogy egyik kollégája egy részletesen kidolgozott önértékelési rendszer keretében arra kéri a diákokat, hogy próbálják meg azonosítani Achilles-sarkukat (gyengeségeiket, felmerülő problémáikat), és alakítsanak ki munkatervet ezek megszüntetésére. Ez a módszer nagyon jól alkalmazható távoktatás során is. Mindemellett Kelly (2005) szerint az önértékelés nagyon nehezen elsajátítható készség, így a tanárok többsége csak akkor vezeti be az önértékelést, ha a diákok már hozzászoktak a társas értékeléshez. Az általam bemutatott módszerek közül Kelly tehát a társas értékelés bevezetését javasolja először.

Összességben a fenti módszerek jól kiegészíthetik a hagyományos, tanár által végzett értékelési módszereket. Alkalmazásuk jelentőségét azért tartom fontosnak, mert bár az oktatásban általában nem jellemző az önértékelés és a társas értékelés alkalmazása, a munkaerőpiacon elengedhetetlen ez a készség. A feladatok – így a fordítási megbízás – felelősségteljes elvállalásának egyik alapfeltétele az, hogy a fordító tudatában legyen saját képességeinek, és reálisan meg tudja ítélni teljesítményét. Ez a fordítások piacára különösen igaz, hiszen itt gyakran a megbízó sincs tisztában a fordítás jellemzőivel, az értékelés szempontjaival. Az önértékelés így végeredményben a fordítások minőségével is szoros összefüggésben van. Hasonlóan fontos szerepet játszik a társas értékelés is, hiszen a fordító is egy viszonyrendszer része, ahol meg kell tudnia védenie döntéseit, el kell tudnia helyeznie a saját munkájának értékét másokéhoz képest, és ezek megfogalmazásához megfelelő nyelvi eszköztárral kell rendelkeznie. Ha az e helyzetekre való felkészítést is a képzések feladatának tekintjük, akkor érdemes e kérdésekről a továbbiakban is gondolkodnunk és kutatásokat indítanunk.

Felhasznált irodalom

- Dróth J. 2002. Az értékelés mint rendszeres visszajelzés a fordítás oktatásában. In: Feketéné Silye M. (szerk.) *Porta Lingua. Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. 144–152.
- Dörnyei Z. 1996. Motiváció és motiválás az idegen nyelvek tanításában. *Modern Nyelvoktatás* 2 (4). 3–21.
- Fischer M. 2010. Fordítás és közvetítés a nyelvoktatásban. Mit nyújthat a nyelvoktatásnak a fordítástudomány? *Fordítástudomány* 12 (1). 50–63.
- Heltai P. 2009. Minőségi szintek a fordításban. In: *Fordítók és Tolmácsok Őszi Konferenciája (2008. szeptember 26.) Előadások szövege*. Budapest: Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. 53–66.
- Kelly, D. 2005. *A Handbook for Translator Trainers*. Manchester: St. Jerome Publishing.

III.

TERMINOLÓGIA ÉS FORDÍTÁS

—

A FORDÍTÓI GYAKORLATBAN

A fordító mint terminológus – a fordítás folyamatában

1. Bevezetés

A fordító terminológus szerepét két szempontból is vizsgálhatjuk. Értelmezhetjük egyrészt e szerepet úgy, hogy a fordító a fordítás egyes szakaszaiban – fordítói „státuszát” megtartva – terminológusként jár el, azaz terminológiai munkát végez. Másrészt a fordító meghatározott munkakörben, alaptevékenységként is tevékenykedhet terminológusként, azaz be is töltheti a terminológus munkakört. E tanulmányban a fordító terminológus szerepét az első szempontból, azaz a fordítás folyamatában elemzem. A szakirodalomban gyakran találunk utalást e jelenségre, azaz arra, hogy a fordítónak a fordítás során át kell vennie a terminológus szerepét (vö. Erdős–Rádai-Kovács 2003, Gerzymisch-Arbogast 1996, Muráth 2002, 2007, Sager 1992, Sandrini 1996, 2005, Tamás 2015, Zauberga 2005). Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy doktori kutatásom (Fischer, 2010a) eredményeire támaszkodva folyamatában ábrázoljam ezt a jelenséget. Meghatározom azokat a terminológiai döntési pontokat, amelyekkel a fordító a fordítás során szembesülhet, és azokat a tényezőket, amelyek e döntésekre hatással lehetnek.

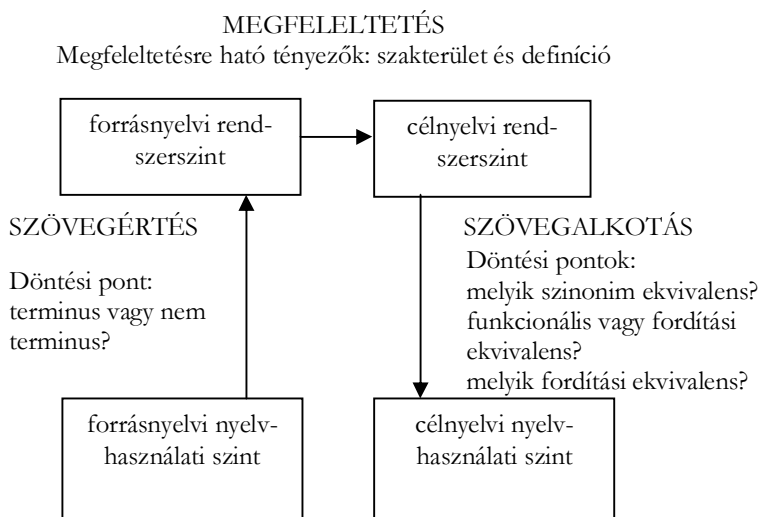
E döntések és tényezők meghatározása azért lehet releváns a gyakorlat és az oktatás számára, mert a terminológiai munkához a segédeszközök (a szótáraktól a számítógépes terminológiakezelő rendszerekig) nem mindig tudnak teljes körű segítséget nyújtani. Nem tartalmazhatják a keresett terminusokat, nem tudnak lépést tartani az újabb és újabb terminusok megjelenésével, vagy nem nyújtanak teljes körűen rendszer-szintű és/vagy nyelvhasználati szintű információkat. További probléma lehet, hogy a segédeszközök gyakran nem felelnek meg a követelményeknek, így olyan célnyelvi terminusokat is tartalmazhatnak, amelyek valójában nem ekvivalensek. Heltai (1981:463) és Sandrini (2005:157) ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a segédeszközök még a fenti követelmények teljesülése mellett sem adhatnak minden esetre optimális megoldást. Kizárólag a segédeszközökben szereplő információk alapján nem lehet az adott szituációtól függő fordítást kidolgozni. Segédeszkö-

zök mellett is folyamatos terminológiai döntéseket kell hozni, amelyre számos tényező lehet hatással.

E döntések és tényezők vizsgálatához a fordítási folyamatot – Muráthra (2002) és Gerzymisch-Arbogast (1996:245) támaszkodva – a szövegértés, a megfeleltetés és a szövegalkotás szakaszára bontom, mert ez lehetővé teszi mind a nyelvhasználati szint (amellyel a fordító a valóságban, a szövegben találkozik), mind a rendszerszint (és ennek elemeként a fogalmi szint) figyelembe vételét. A továbbiakban az ábrában feltüntetett sorrend szerint fejtem ki a döntési pontokat és tényezőket. Nem teljes körű bemutatásra törekszem, hanem a fő döntési helyzeteket kívánom bemutatni.

1. ábra.

A fordító mint terminológus a fordítás folyamatában (Fischer 2010a)

2. Döntési pontok a szövegértés szakaszában – Terminus vagy nem terminus?

A fordítási folyamat első szakaszában a fordítónak meg kell értenie a szöveget, és a terminusokat a szöveg kontextusában kell feltárnia (Muráth 2002:139). Ezt a fázist nagyban megkönnyíti, ha a fordító már előkészítve kapja a szöveget, azaz a terminusokat a fordító számára kiemelték, és mellékeltek hozzá a célnyelvi megfelelőiket. Ha azonban nincs olyan személy (terminológus), aki ezt a munkát elvégezhetné, akkor a fordítónak kell átvennie ezt a feladatot. Fel kell ismernie a terminusokat a szövegben, majd beillesztenie a célnyelvi megfelelőket a szövegbe.

De mi is az a terminus? És hogyan ismerheti fel azokat a fordító a szövegben? És miért releváns egyáltalán az, mit tekintünk terminusnak? Ezzel a kérdéssel korábbi tanulmányaimban részletesen foglalkoztam, így e helyen arra összpontosítok, miért van nagy jelentősége a terminusok felismerésének, ez milyen összefüggésben van a különböző terminus-definíciókkal, és miért okoz nehézséget a felismerés.

A terminusoknak létezik egy szűkebb és egy tágabb megközelítése (lásd erről részletesen Fischer 2010b, 2010b, 2012). Míg a szűkebb megközelítés csak egy egységesítési, szabályozási folyamat végtermékét tekinti terminusnak, addig a tágabb meghatározás a valós nyelvhasználatból indul ki. A szűkebb terminus-meghatározás nem alkalmas a szövegben felmerülő fordítási kérdések vizsgálatához, hiszen a fordítás során nem csak a szabványosított, pontosan definiált terminusok jelenthetnek nehézséget. A szövegben előforduló lexikai egységekről gyakran nem is tudhatjuk, hogy megfelelnek-e a terminusokkal szemben támasztott – szűk meghatározás szerinti – követelményeknek. A terminus tágabb meghatározásában azonban bármilyen lexikai egység terminussá válhat az adott kommunikációs helyzetben vagy szövegben.

A fordítás szempontjából e megállapításnak azért van jelentősége, mert a terminusok behatárolják a fordító szabadságát. Erre vezettem be a „kötöttség fogalmát” (Fischer 2012). Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a forrásnyelvi terminus egy meghatározott fogalmat jelöl, akkor a fordítónak meg kell találnia azt a célnyelvi megfelelőt, amely ugyanazt (vagy legalábbis egy hasonló) fogalmat jelöl. Ha pedig nincs ilyen célnyelvi megfelelő, akkor azt meg kell alkotnia. A fordító szabadságát – azaz a célnyelvi megfelelő kiválasztását vagy alkotását – tehát a forrás-

nyelvi terminus által jelölt fogalom határolja be. Ekkor különösen azok a lexikai egységek jelenthetnek problémát, amelyek egy meghatározott kontextusban vagy szakterületen köznyelvi szóból válnak terminussá (terminologizálódnak). Gerzymisch-Arbogast (1994: 280) szerint a fordítónak a felismerés során a következő kérdésekre kell választ adnia: az adott megnevezés terminus- vagy köznyelvi jelentésében jelenik-e meg a szövegben; ha terminusról van szó, akkor ugyanabban a rendszerszintű meghatározásban használja-e a szöveg, mint a szótár; jelölhet-e több fogalmat is a megnevezés (poliszémia), és ha igen, akkor melyik jelenik meg a szövegben; kapcsolódik-e a megnevezéshez a szerzőnek egy saját meghatározása; és végül jelölheti-e más megnevezés is ugyanazt a fogalmat a szövegben (szinonímia).

A fordítás szempontjából e kérdéseknek akkor van különösen nagy jelentősége, ha az adott terminus olyan kötött célnyelvi megfelelővel rendelkezik, amely eltér a szokásos fordítói megoldásoktól. Erre mutat számos példát a jogi kontextus: a *divorce* a köznyelvben válóper, a jogi terminológiában *bontóper*; a *communication* lehet *kommunikáció*, uniós kontextusban azonban *közlemény*, az Európai Bizottság egy dokumentumtípusa. (További példákat lásd Fischer 2012). E példák jól mutatják, miért is fontos a fordítónak felismernie, hogy terminusról van szó a szövegben. Ha ugyanis e terminusok célnyelvi megfelelője a „megszokott” fordításuk lenne, akkor a fordítás szempontjából irreleváns lenne az, hogy a szövegben terminusról vagy nem terminusról van szó. Itt viszont azért válik e kérdés relevánssá, mert a terminushoz kötött, és a szokásostól eltérő célnyelvi megfelelő tartozik.

Még nagyobb nehézséget okozhat az, ha az adott lexikai egység fordítása csak az adott szöveg szintjén válik kötötté. Olyan lexikai egységekről van tehát szó, amelyek egy adott szövegben definiálódnak, azaz csak az adott szövegben válnak terminussá (Kis 2005). Ez azért határolja be a fordító mozgásterét, mert a forrásnyelvi terminusnak az adott szöveg szintjén kötött a célnyelvi megfelelője. Ekkor még a segédeszközök sem adhatnak konkrét segítséget. Ezt a jelenséget mutattam be részletesen a *Harvard Business School* egy esettanulmányában szereplő *generalist* és *specialist* megnevezésekre, amelyek magyar fordítása igen változatos lehet, a szövegben azonban – mivel ott definiált terminusokról volt szó – következetesen egy-egy kiválasztott magyar megnevezést kellett alkalmazni (lásd részletesen Fischer 2010a, 2012).

A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordítónak elsősorban azt kell felismernie, mely lexikai egységek fordítása válik kötötté egy adott kontextusban. Ekkor különösen a köznyelvi szavakból képzett terminusok felismerése jelent nehézséget. Ha pedig az adott szöveg szintjén válik kötötté a fordítás, akkor a fordítónak arra is kell ügyelnie, hogy következetesen használja a célnyelvi megfelelőket. Fel kell tehát tudnia ismernie azt, hogy míg az egyik szövegben ugyanannak a lexikai egységnek a fordítása kötetlen (nem terminus), addig egy másik szövegben már kötött lehet (azaz értelmezésemben terminusként viselkedik). Mivel a terminusok nagy szerepet játszanak a kohézió megteremtésében is, ezért a következtetlen fordítás – azaz a kötöttség figyelmen kívül hagyása – a szöveg érthetőségét is befolyásolhatja (lásd erről további példákat Fischer 2012, 2015a).

3. A megfeleltetés szakasza – Ekvivalens vagy nem ekvivalens?

A megfeleltetés szakasza a fordító részéről a nyelvhasználati szinttől a rendszerszintre való elmozdulást követeli meg (lásd 1. ábra). Ennek különösen azokban az esetekben van jelentősége, amikor egy forrásnyelvi és egy célnyelvi terminus között látszólag ekvivalencia van, a valóságban azonban a terminusok más-más fogalmakat írnak le. Erre mutat példát a német *Akademiker*, amelyről könnyen és helytelenül azt gondolhatnánk, hogy magyarul *akadémikus*, a *Secretary of State*, amely nem *államtitkár*, hanem *külgügyminiszter*, vagy a *Finanzpolitik*, amely nem *pénzügyi politika* (egy tágabb fogalom), hanem *költségvetési politika*.

A megfeleltetés során a fordító tehát lényegében összehasonlító terminológiai munkát végez, amelynek során megállapítja a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalmak közötti ekvivalencia-kapcsolatokat. Más szóval azt, hogy a két fogalom között teljes vagy részleges ekvivalencia vagy az ekvivalencia hiánya van. Ekkor a fordító annyiban veszi át a terminológus feladatát, hogy maga végzi el a tevékenységet. Erre különösen azért van szükség, mert a segédeszközök nem mindig nyújtanak helyes vagy az adott fordítási szituációnak megfelelő választ.

A megfeleltetés szakaszára több tényező is hatással van. Először is fontos az, milyen szakterületről, tudományterületről beszélünk. Vannak olyan szakterületek, amelyeket univerzális fogalmak jellemeznek, míg

más szakterületeken a fogalmi rendszerek különböznek egymástól. Az előbbi esetben a megfeleltetés igen egyszerű, hiszen a forrás- és a célnyelv is ugyanazokat az (univerzális) fogalmakat írja le. Az utóbbi esetben azonban két különböző fogalmi rendszert kell egybevetni. Ez utóbbira mutatnak példát az oktatási rendszerhez, a jogrendszerhez, a gazdasági társaságokhoz kapcsolódó fogalmak. A megfeleltetés így akkor a legnehezebb, ha különböző, eltérő felépítésű fogalmi rendszerekről van szó. Míg az előbbi eset inkább a műszaki és a természettudományokhoz kötődő területekre, addig az utóbbi a társadalomtudományokhoz kötődő területekre, és különösen a jog által szabályozott területekre jellemző. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez nem zárja ki a lehetőségét annak, hogy a természettudományokhoz kötődő területeken is lehet példa a fogalmi rendszerek különbségeiből adódó fordítási problémákra (vö. Schmitt 1994, Czékmán 2008).

Másodszor a megfeleltetésre nagy hatással van az is, milyen feltételei vannak a munkának az adott szakterületen. Egyrészt az összehasonlító terminológiai munkához elengedhetetlenek a fogalmakat pontosan meghatározó definíciók, amelyek azonban nem állnak rendelkezésre minden területen. Számos szerző meg is kérdőjelezi a fogalmak pontos definiálásának a lehetőségét (Weissenhoffer 1995, Temmerman 2000). Másrészt a terminusokat két nyelv viszonylatában csak akkor tudjuk összehasonlítani, ha egy *nyelven belül* már megvizsgáltuk, mi a fogalom tartalma, azt milyen megnevezés(ek) írják le (szinonímia vizsgálata), illetve a megnevezéshez tartozik-e más fogalom (poliszémia vizsgálata) (Arntz 2001:93). Ha e munkát egy nyelven belül még nem végezték el, akkor a fordítónak az egy nyelven belüli terminológiai munkát is el kell végeznie.

4. A szövegalkotás szakasza – Melyik szinonim ekvivalens?

A megfeleltetés után a fordítónak döntést kell hoznia arról, milyen célnyelvi megfelelőt illeszt a szövegbe. E döntés alapját az összehasonlító terminológiai munka eredményeként feltárt ekvivalencia-kapcsolatok (teljes ekvivalencia, részleges ekvivalencia, ekvivalencia hiánya) jelentik. Univerzális fogalmak esetén a fordítónak „csak” annyi a feladata, hogy felkutassa a megfelelő célnyelvi megnevezést, illetve ha nincs ilyen, akkor azt megalkossa. A nehézséget itt elsősorban az jelenti, hogy ezt

megtalálja-e a fordító. Fóris (2005) számos példát hoz a műszaki tudományok területéről arra, amikor a segédeszközök nem a megfelelő célnyelvi ekvivalenst használják, és helytelen terminusokat alkalmazó fordítások terjednek el. A továbbiakban eltekintek e fordítási hibák elemzésétől, és csak azokkal az esetekkel foglalkozom, amikor a fordító döntési helyzet elé kerül.

Ha a két fogalom között teljes az ekvivalencia, akkor a fordító számára az jelenthet nehézséget, ha a célnyelven több megnevezés is leírja ugyanazt a fogalmat. Ez adódhat abból, hogy a beszélők a (szakmai) kommunikáció során más-más megnevezést alkothatnak ugyanarra a fogalomra. Gondoljunk például arra, hogy a *szakfordítás* angol megfelelője *specialized translation*, *scientific translation*, *technical translation* is lehet (Heltai 1988). Fogalmi szempontból szinonimnak tekinthető ekvivalensek akkor is előfordulhatnak, ha az egyes regiszterekben más-más megnevezéseket használnak. Az ezekből adódó fordítási problémákra Schmitt (1994) hívja fel a figyelmet. A német *Schliessbalt*, *Schliessdruck*, *Zubaltekraft* és az angol *closing force*, *hydraulic system pressure*, *clamping force* terminusok pontosan definiáltak, és meg is feleltethetőek egymásnak. A *Zubaltekraft* terminusnak azonban a „műhelynyelvben” van egy szinonimája, a *Schliesskraft* is. Ekkor a fordítás során csak a kontextusból lehet megállapítani, melyik megfelelőt kell használni. A fenti esetekben tehát nem a fogalmi rendszerek közötti eltérés a probléma, hanem az, hogy több megnevezés is leírja ugyanazt a célnyelvi fogalmat, illetve a forrásnyelven és a célnyelven nem azonosak a szinonimák.

5. A szövegalkotás szakasza – Funkcionális vagy fordítási ekvivalens?

Ha a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom közötti nem teljes az egyezőség (részleges az ekvivalencia), akkor a fogalmi különbségek miatt állhat a fordító döntési helyzet előtt. Két lehetőség közül választhat: vagy a hasonlóságot vagy a különbséget hangsúlyozza a forrás- és a célnyelvi fogalom között. Ezt a döntési helyzetet részletesen, számos példán keresztül elemeztem dolgozatomban és egy korábbi tanulmányomban, így e helyen ennek rövid ismertetését adom (Fischer 2010a, 2012).

Ha a fordító úgy dönt, hogy a hasonlóságot hangsúlyozza, akkor egy olyan célnyelvi megnevezést illeszt a szövegbe, amely a forrásnyelvi

fogalommal legtöbb közös jegyet felmutató célnyelvi fogalmat írja le. Ezt a fogalmat leíró célnyelvi megnevezést nevezhetjük *funkcionális ekvivalensnek*. Ha pedig a fordító úgy dönt, hogy a különbséget hangsúlyozza, akkor egy olyan célnyelvi megfelelőt (értelmezésemben *fordítási ekvivalens*) keres vagy alkot, amely a forrásnyelvi fogalmat írja le, azaz amelyhez nem is kapcsolódik a célnyelven fogalom. Gerzymisch-Arbogast (1999:11) szavaival élve a kérdés az, hogy a célnyelvi rendszert (funkcionális ekvivalens) vagy a forrásnyelvi rendszert (fordítási ekvivalens) akarjuk-e megjeleníteni a célnyelvi szövegben.

Ez egy konkrét példán keresztül a következőképp írható le: Ha a *tanulmányi osztályvezető* angol megfelelőjeként a *registrar* terminust (funkcionális ekvivalens) használjuk, akkor tudnunk kell, hogy e megnevezéshez az angol (oktatási) rendszerben egy jól definiált fogalom tartozik. Ez a célközönségben (egy angol olvasóban) azt az érzetet kelti, hogy egy „hazai” (angol) fogalomról van szó, azaz úgy gondolja, a magyar oktatási rendszerben is létezik egy hasonló poszt az egyetemeken. Ezzel szemben, ha például a *head of student services* megnevezés (fordítási ekvivalens) mellett döntünk, akkor a célunk éppen az, hogy a magyar fogalmat írjuk le – egy olyan angol megnevezéssel, amelyhez nem kapcsolódik az angol rendszerben fogalom (lásd erről még Fischer 2015b).

A hasonlóság vagy a különbség kiemelésének a dilemmája a fordításban követhető kétféle stratégiával is leírható. Ha funkcionális ekvivalens alkalmazunk, azaz a hasonlóságot hangsúlyozzuk, akkor honosító (*domesticating*) stratégiát követünk. Ha pedig fordítási ekvivalens használunk, azaz a különbséget hangsúlyozzuk, akkor idegenítő, azaz (*foreignising*) stratégiát követünk. Míg ez utóbbi stratégia az idegenszerűséget hangsúlyozza, addig az előbbi célja a célnyelvi kultúrába illeszkedés, és ezzel a megértés elősegítése a célnyelvi olvasó számára. Biel (2008) rámutat arra, hogy a fordításelméletben általában a honosító fordítási stratégiát tartják követendőnek, különösen a szakszövegek fordításában, amit a szkoposzelmélet is felerősített. Biel azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy vannak olyan területek, mint például a jog, ahol problémás lehet a funkcionális ekvivalensek használata. Ha ugyanis a forrás- és a célnyelvi fogalom különbözik, akkor ez a stratégia a hasonlóság hamis látszatát kelti a célnyelvi olvasóban, és így félrevezető is lehet.

A terminusok fordítása esetében tehát nincs általános iránymutatás arra, hogy a két stratégia közül melyiket kell választani, az az adott kon-

textustól függ. Ugyanakkor kulcsszó a következetesség: egy adott szövegen belül a fordítónak figyelnie kell arra, hogy következetesen csak funkcionális vagy csak fordítási ekvivalenseket használjon. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert – ahogy Šarčević (1990) is rámutat – a segéd-eszközök gyakran szinonimaként tüntetik fel a funkcionális és fordítási ekvivalenseket, és ezzel összemoszák e kétféle stratégiát.

6. A szövegalkotás szakasza – Melyik fordítási ekvivalens?

Az előzőekben azt a döntési helyzetet írtam le, amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom között van hasonlóság. Gyakran szembesülhet a fordító azzal a helyzettel, amikor a két fogalom között egyáltalán nincs egyezőség (ekvivalencia hiánya), azaz a célnyelvi fogalmi rendszerben nem létező fogalmat kell leírni. Gondoljunk olyan terminusokra, mint a *Bundestag* vagy a *House of Lords*. E fogalmi űr betöltése ugyancsak fordítási ekvivalenssel oldható meg, amelynek alkotása – Arntz, Picht és Mayer (2004:156) csoportosításában – többféle módon történhet: (1) kölcsönzéssel vagy tükörfordítással, (2) új megnevezés alkotásával és (3) körülírással. A *House of Lords* tehát lehet *Lordok Háza* (1) vagy az *angol parlament felsőháza* (3).

Az egyes eljárások közötti választásra „íratlan szabályként” az lehet elsődleges hatással, hogy mennyire erős az adott nyelvi közösségben a nyelv védelme, azaz milyen nyelvpolitikai közegben tevékenykedik a fordító. A kölcsönzések, az idegen eredetű megnevezések kerülése így különösen azokban az országokban – mint például Franciaországban vagy a balti államokban – jellemző, ahol hagyományosan erős a nemzeti nyelv védelme, és tudatosan törekednek annak ápolására. Ennek érdekében a fordítók számára iránymutatásokat is kibocsáthatnak. Nem véletlen, hogy a *hardware* és a *software* a francia nyelvben *matériel* és *logiciel*, azaz az eljárások (2) típusa szerint kialakított fordítási ekvivalensek (Arntz–Picht–Mayer 2004:156).

Arra a döntésre, mely eljárást alkalmazza a fordító, a szakmai közösség is hatással lehet. Ahol a szakterületek fejlődését alapvetően egy más nyelvi (szakmai) közösség határozza meg, ott dominánsak a gyakran változtatás nélkül átvett terminusok (kölcsönzések) a célnyelven. Erre mutatnak példát a gazdasági szaknyelv terminusai, úgy mint a *spillover effect* vagy a *benchmarking*, amelyek gyakran az (1) eljárás révén kerülnek a

magyar nyelvbe. Ezt a tendenciát a célcsoport igényei is felerősíthetik. Ha a célnyelven egy megnevezés már elterjedt, és a szakemberek a kölcsönzéssel átvett eredeti angol megnevezést használják, akkor a szakmai kommunikáció hatékonyságát csökkentheti, ha a fordító egy más megnevezés (új megnevezés vagy körülírás) alkotása mellett dönt. A célközönség igényei tehát felülírhatják az előzőekben elemzett szempontokat.

7. Összegzés

A fordító terminológus szerepét, a döntési pontokat és tényezőket a fordítás folyamatának három szakaszában vizsgáltam. Rámutattam, hogy a szövegértés szakaszában egyrészt a köznyelvi szavakból képzett és a szokásostól eltérő, általam kötöttnek nevezett célnyelvi megfelelővel rendelkező terminusok jelentenek nehézséget. Másrészt azok a lexikai egységek, amelyek fordítása az adott szöveg szintjén válik kötötté.

A megfeleltetés szakaszának – azaz az összehasonlító terminológiai munkának – azért van nagy jelentősége, mert az egyes nyelveken a fogalmi rendszerek különbözhetnek egymástól. A megfeleltetésre hatással lehet egyrészt a szakterület, amely meghatározhatja azt, hogy univerzális vagy egymástól különböző fogalmi rendszerekről van-e szó. Bár általában jellemző, hogy a természet- és a műszaki tudományok univerzális fogalmakkal rendelkeznek, itt is lehetnek különbségek. Másrészt az összehasonlítást a definíció hiánya is megnehezítheti.

Az ekvivalencia-kapcsolatok feltárása után, a szövegalkotás szakaszában a fordítónak döntenie kell a célnyelvi megfelelők beillesztéséről. Ha univerzális, illetve egymással egyező fogalmakról van szó, akkor a nehézséget a szinonim ekvivalensek közötti választás jelentheti. Ha pedig a fogalmak között nincs teljes egyezőség, akkor a fordítónak döntenie kell arról, hogy a fogalmi rendszerek közötti hasonlóságot (funkcionális ekvivalens alkalmazása/honosító stratégia) vagy a különbséget (fordítási ekvivalens alkalmazása/idegenítő stratégia) hangsúlyozza. Végül, ha olyan forrásnyelvi fogalomról van szó, amelynek még nincs célnyelvi megfelelője, akkor a fordítónak abban is át kell vennie a terminológus szerepét, hogy magának kell ezeket megalkotnia. Ekkor a fordító több eljárás közül is választhat. Erre a nyelvpolitikai környezet mellett az is hatással lehet, ha a fordítónak a szakmai közösségben már meghonosodott terminusokat célszerű használnia.

A fenti döntési pontok és tényezők ismerete azért is fontos, mert a fordítás egyes szakaszaiban más-más ismeretekkel kell rendelkeznie a fordítónak. Gerzymisch-Arbogast (1999) szerint a fordítás egy komplex folyamat, amelyben különböző tudáselemekre van szükség. Míg rendszerszinten a szaktudás játszik nagy szerepet, addig a nyelvhasználati szinten a nyelvészeti ismeretek is elengedhetetlenek. Ez a fordítóképzések számára is kihívást jelent, hiszen minderre fel kell készíteniük a fordítókat.

Felhasznált irodalom

- Arntz, R. 2001. *Fachbezogene Mehrsprachigkeit in Recht und Technik. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 8)*. Hildesheim: Olms.
- Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2004. *Einführung in die Terminologearbeit. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2)*. Hildesheim: Olms.
- Biel, Ł. 2008. Legal terminology in translation practice: dictionaries, googling or discussion forums? *Skase Journal of Translation and Interpretation* 3(1) 22–39.
- Czékmán O. 2008. Matematikai terminusok német-magyar kontrasztív vizsgálata. *Magyar Terminológia* 1 (2). 217–243.
- Erdős J., Rádai-Kovács, É. 2003. A terminológia szerepe és alkalmazása a fordítói munkában. Elhangzott előadás. In: *Fordítók és Tolmaçsok Őszi Konferenciája. 2003. október 3.* Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem.
- Fischer M. 2010a. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra. Doktori értekezés.* Budapest: ELTE BTK.
- Fischer M. 2010b. Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–73.
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológiaeelméleti alapkérdések a fordításban. *Fordítástudomány* 14 (2). 5–30.
- Fischer M. 2015a. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához II. Általános módszertani ötletek. *Fordítástudomány* 16 (2). 55–70.
- Fischer M. 2015b. Terminológiaoktatás a szakfordítóképzésben – mit, mennyit, hogyan? In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és Szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról 2014–2015*. Gödöllő: Szent István Egyetem GTK. 41–55.
- Fóris Á. 2005. A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 7 (2). 41–53.

- Gerzymisch-Arbogast, H. 1996. *Termini im Kontext. Verfahren zur Erschließung und Übersetzung der textspezifischen Bedeutung von fachlichen Ausdrücken*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1994. Identifying term variants in context: The SYSTEXT approach. In: Snell-Hornby, M, Pöhhacker, F., Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies – An Interdiscipline*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 279-291.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1999. Fach-Text-Übersetzen. In: Buhl, S., Gerzymisch-Arbogast, H. (Hrsg.) *Fach-Text-Übersetzen: Theorie-Praxis-Didaktik: mit ausgewählten Beiträgen des Saarbrücker Symposiums 1996*. St. Ingbert: RöhrigUniversitätsverlag. 3–21.
- Heltai P. 1981. Poliszémia a terminológiában. *Magyar Nyelvőr* 105 (4). 451-463.
- Heltai P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1 (1). 32–40.
- Kis B. 2005. Automatikus terminológiakeresés számítógéppel – kísérlet. *Fordítástudomány* 7 (1). 84–96.
- Muráth J. 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie. (Pécsér Beiträge zur Sprachwissenschaft 5)*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Muráth J. 2007. Szakszótárak előkészítő munkálatai. In: Magay T. (szerk.) *Félmúlt és közeljövő. (Lexikográfiai füzetek 3)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 155–170.
- Sager, J. C. 1992. The translator as terminologist. In: Dollerup, C., Loddegaard, C. (eds.) *Teaching Translation and Interpreting. Training Talent and Experience*. Amsterdam- Philadelphia: John Benjamins. 107–122.
- Sandrini, P. 1996. Terminologieausbildung im Curriculum für Sprachmittler. In: Fleischmann, E., Kutz, W., Schmitt, P.A. (Hrsg.) *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Günter Narr Verlag. 497–507.
- Sandrini, P. 2005. Debatte aktueller Themen: Rechtsterminologie – Revisited. Rezension zu Eva Wiesmann. 2004. *Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation. Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikographischen Konzepts*. Tübingen: Günter Narr Verlag. *Moderne Sprachen* 49 (1). 147–162.
- Šarčević, S. 1990. Terminological Incongruency in legal dictionaries for translation. In: *Budalex Proceedings*. 439-446.
- Schmitt, A. P. 1994. Die 'Eindeutigkeit' von Fachtexten: Bemerkungen zu einer Fiktion. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen-Basel: Francke Verlag. 252–283.
- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive-Approach*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Tamás D. 2015. A fordító mint terminológus. In: Horváth I. (szerk.) *A modern fordító és terminológus*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 47–65.

- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive-Approach*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Weissenhofer, P. 1995. *Conceptology in Terminology Theory, Semantics and Word Formation*. Vienna: Termnet.
- Zauberga, I. 2005. Handling Terminology in Translation. In Fóris, Á., Károly, K. (eds.) *New Trends in Translation Studies. (In Honour of Kinga Klauďy)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 107-117.

Mielőtt terminológiai munkába kezdenénk...

1. Bevezetés

Bármilyen szaknyelvről is legyen szó, a kommunikáció feltárásához, az adott szaknyelvi terminológia fejlődésének kutatásához és magának a terminológiai munkának a megkezdéséhez célszerű először megvizsgálni azt, mi határozza meg e tevékenységekkel kapcsolatos gyakorlati munka alapjait. Erre azért van szükség, mert általában a terminológiáról való gondolkodás több terület eredményeiből táplálkozik, és mai is több irányzattal rendelkezik, így az egyes szakterületeken gyakran maguk az alapfogalmak sem egységesek. Ezért könnyen előfordulhat az, hogy egy adott szakterületen – így akár a logisztika területén is – már a kezdeteknél, a problémák felvetésénél elakadunk, mert nem egy nyelvet beszélünk.

Jelen tanulmányban ezért azokkal a történeti előzményekkel és alapfogalmakkal foglalkozom részletesen, amelyek ma is meghatározzák a szaknyelvi kommunikációról és a terminológiáról való gondolkodásunkat, és közvetlen hatással lehetnek a mindennapi terminológiai munkára bármely szakterületen, így a logisztikában is. Először megvizsgálom a terminológiáról való gondolkodás megjelenését és ennek a mai terminológiai munkában betöltött szerepét, különös tekintettel a szabványosítás gyökereire. Ezt követően a terminológiaelmélet alapfogalmai közül a terminussal foglalkozom részletesen. Ez ugyanis meghatározhatja például azt, hogy akár egy logisztikai terminológiai adatbázisban milyen elemeket szerepeltessünk. Ennek során egy korábbi tanulmányomban kifejtett gondolatokra támaszkodom, illetve a doktori disszertációm 2.2. és 3.1. fejezetének egyes eredményeit ismertetem, és azt további gondolatokkal is kiegészítem (Fischer 2010a, 2010b). A tanulmány terjedelmi korlátaira tekintettel a fenti kérdéseket egy nyelven belül vizsgálom, és azok fordítási vonatkozásaival csak érintőlegesen foglalkozom.

2. A terminológiáról való gondolkodás fejlődése

2.1. *A kezdetektől Wüsterig*

Bár a terminológiáról való elméleti gondolkodás későn, a múlt század harmincas éveiben jelent meg, ez nem jelentette azt, hogy addig ne foglalkoztak volna terminológiával kapcsolatos kérdésekkel. A terminológiai munka – még ha nem is így nevezték – évszázadok óta művelt gyakorlati tevékenység, hiszen a táplálékszerzéshez, az elemi szükségletekhez, majd az egyes mesterségekhez kapcsolódóan a kezdetektől szükség volt az eszközök és a tevékenységek megnevezésére (Kurtán 2006:932). Ez az igény később összekapcsolódott a nemzeti nyelv tudatos fejlesztésének igényével, különösen a reneszánsz, a humanizmus és a reformáció korában. A századfordulón a szakmai kommunikáció optimalizálása is szükségessé tette a tudatos nemzeti vagy nemzetközi szintű beavatkozást a nyelvhasználatba. A két- vagy többnyelvű országokban és a nemzetközi szervezetekben pedig a fordítási igény hívta elő a terminológiai munka és kutatás tudatos tervezését.

A megnevezések alkotása azonban sokáig véletlenszerűen, általános alapelvek és szabályok nélkül történt. A 18. században ismerték fel, hogy szükség van ez egyes szakterületeken a megnevezések alkotására vonatkozó alapelvek kidolgozására, a már létező megnevezések rendszerezésére (Galinski–Budin 1999). Ez elsősorban a természettudományokra volt jellemző, amelyeket – ma már elképzelhetetlen – fogalmi káosz és a megnevezések sokasága jellemzett. Mindezek eredményeként megindult az egyes tudományterületek – különösen a botanika, a kémia, a zoológia – rendszerezése és a megnevezések alkotására vonatkozó alapelvek kidolgozása. Gondoljunk csak Linnére (botanika), az orosz Lomonoszovra (fizika-kémia), a francia Diderot-ra (a francia enciklopédia szerkesztője), az olasz Galileire (mechanika), valamint Lavoisier és Berthellot (kémia és zoológia) munkáira (Cabré 1999, Fóris 2005, Muráth 2005). Így az évszázados gyakorlati tevékenység mellett megindult az erről való tudományos, elméleti gondolkodás is. Az alábbiakban röviden áttekintem e folyamat egyes státuszait, mert a mai, gyakorlati munkára is kiható viták részben e gyökerekre is visszavezethetők.

Először is fontos hangsúlyozni azt, hogy a terminológiáról való tudományos gondolkodás alapjait nem a nyelvészeti érdeklődés teremtette meg. A 18. és 19. században – ahogy az a fenti felsorolásból is

látható – a természettudományos diszciplínák tudósai jártak élen a szakterületükhöz kötődő alapelvek és szabályok kidolgozásában. A 20. század elején, a szabványosítási törekvések megjelenésével pedig a mérnökök részéről merült fel igény a nemzeti és nemzetközi szakmai kommunikáció előmozdítására, a nyelv tudatos fejlesztésére, és ennek érdekében közös alapelvek kidolgozására. A nyelvészek érdeklődése e folyamattal párhuzamosan fordult e témák felé.

Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy az alapelvek az egyes tudományterületekhez kötődtek, és nem nyújtottak általános, valamennyi tudományterületre érvényes módszereket. A változást a 19. század második felének ipari fejlődése hozta meg, amely rendkívül sok új fogalom és megnevezés megjelenését eredményezte, elsősorban a műszaki tudományokban. Az új fogalmak meghatározását és az új megnevezések alkotását nem kísérte tudatos nyelvfejlesztés, így a szakemberek közötti kommunikációban hamarosan igen nagy problémák jelentkeztek. Gyakran előfordult ugyanis, hogy egy fogalomhoz több megnevezés (szinonímia), illetve egy megnevezéshez több fogalom kapcsolódott (poliszémia). E probléma több nyelv viszonylatában is megjelent, hiszen a tudomány nemzetközivé válásával a szakmai közösségek már a nyelvi határokat is átlépték. A tudatos nyelvfejlesztés így a nemzeti és a nemzetközi kommunikációban is egyre sürgetőbb igényként merült fel. Ezt felismerve igen korán megjelentek az egységesítési törekvések, és a századfordulón megalakultak az első szabványügyi szervezetek. Az ipari és műszaki szabványok megjelenése még inkább rávilágított a terminológia jelentőségére. Hamar világossá vált ugyanis, hogy egy dolog, termék vagy eljárás szabványosítása előtt szükség van a szabványban megjelenő terminológia egységesítésére is.¹

A szabványosítás ugyanakkor egyértelművé tette, hogy nem elegendőek az egyes tudományterületekhez (a botanikához, a zoológiához, a kémiahoz, stb.) kötődő alapelvek, hanem szükség van *általános*, valamennyi tudományágban és nyelvben érvényesíthető alapelvek kidolgozására (Galinski–Budin 1999). Ezeknek az általános alapelveknek a

¹ A szabványoknak ezért mindig van egy olyan része, amely a szabványhoz tartozó terminológiát tartalmazza. E szabványoknak elsődleges célja tehát az adott termék, eljárás szabványosítása, de ezek – mintegy „melléktermékként” – a szabványosított terminológiát is tartalmazzák. Ezzel párhuzamosan megjelentek az ún. terminológiai szabványok is, amelyeknek már kizárólag a terminológia szabványosítása volt a célja (Galinski–Budin 1999).

kidolgozásában játszott úttörő szerepet Eugen Wüster osztrák tudós, mérnök és vállalkozó, akinek nevéhez a terminológiatan megteremtése fűződik. Ahhoz, hogy megértsük, mi áll a ma használt különböző alapfogalmak hátterében, és miért éri ma kritika Wüstert, részletesen meg kell vizsgálnunk elméletét.

2.2. Wüstertől napjainkig

Wüster elsődleges célja a nemzeti és nemzetközi szakmai kommunikáció előmozdítása volt. Mivel a nyelvészet nem mutatott érdeklődést a szaknyelvi szókincsben lezajlott változások iránt, és nem foglalkozott a tudatos nyelvfejlésztés kérdéseivel sem, ezért Wüster – e hiányt felismerve – lényegében egy szaknyelvi diszciplínát kívánt megteremteni, amelyet ő alkalmazott nyelvtudománynak nevezett. Elméletét *általános terminológiatan*nak (*Allgemeine Terminologielehre*) nevezte, amelyet 1974-ben megjelent tanulmányában (Wüster 1974) és később posztumusz kiadott egyetemi előadásáiban (Wüster 1979) ismertetett.

Wüster terminológiatanában az *általános* jelzőnek nagy jelentősége van, mert ez utal arra a tényre, hogy az egyes diszciplínákhoz kötődő – általa *speciális terminológiatanoknak* (*Spezielle Terminologielehren*) nevezett – elvek és módszerek mellett immáron egy nyelvtől és tudományterülettől független elmélet kidolgozása volt a cél. Terminológiatanához önálló fogalmi apparátust is kialakított. Terminológián egy szakterület fogalmainak és megnevezéseinek rendszerét értette (Wüster 1973:158). Aból indult ki, hogy a szaknyelvben a fogalmaknak (*Begriffe*) élesen lehatárolhatóaknak kell lenniük, és a fogalmak elsőbbséget élveznek a megnevezésekkel (*Benennungen*) szemben. A fogalmakat ezért a nyelvtől független kognitív egységeknek tekintette, amelyek egy fogalmi rendszerbe illeszkednek, és amelyekhez megnevezések rendelhetők. Így elméletében is a fogalmat állította a középpontba, vizsgálódásai a fogalomból indultak ki. Ma is ez a fogalom-alapú (onomasziológiai) megközelítés különbözteti meg a terminológiai munkát a lexikográfiaitól, amely a nyelvi jelből indul ki (szemasziológiai megközelítés). Másképp: a terminológiai elv szerint a fogalomból haladunk a megnevezés felé, míg a nyelvészeti elv szerint a szóalakból indulunk ki, és ahhoz keressük a jelentést. (Muráth 2005:34).

Wüster ezzel egyértelműen elkülönítette a terminológia elméletének logikai-filozófiai alapjait a nyelvészeti alapoktól. A terminológiatant a

logika, az ontológia, az informatika és a szaktudományok között elhelyezkedő határterületként határozta meg. Szerinte a szakszókincs tudományaként a terminológiatan szoros kapcsolatban áll a nyelvészetrel is, de – más nyelvészeti tudományágakkal ellentétben – érdeklődése középpontjában a jelenleg aktuális szókincs, azaz a szinkron vizsgálatok állnak. Wüster elmélete nagy hatással volt nemcsak a nemzetközi szabványosításra, hanem a terminológiai kutatásokra is. A harmincas évektől kezdődően több országban is indultak terminológiai kutatások, amelyekből kinőttek a későbbi kutatásokat is meghatározó – így a prágai, bécsi és a szovjet – terminológiai iskolák (Muráth 2005).

Ezzel párhuzamosan a nyelvészek érdeklődését is felkeltették a terminológiai kutatások – a szaknyelvkutatásnak és -oktatásnak köszönhetően. Mivel a szaknyelvkutatás először a műszaki szakszavak összegyűjtésére, majd glosszáriumok és szótárak összeállítására koncentrált, ezért ennek igen fontos részét tette ki a terminológiai munka. Miután felismerték, hogy a szaknyelv nem csupán szakszavakból áll, a terminológia egy időre háttérbe szorult. A hetvenes években azonban ez a tendencia valamelyest megfordult, és a terminológia újra a szaknyelvkutatás érdeklődési körébe került. Ezt a ténytet Engel és Picht (1999:2239) arra vezetik vissza, hogy a szaknyelvkutatásban előtérbe került a szakmai kommunikáció vizsgálata. Mayer és Sandrini (2008:18) szerint lassan világossá vált, hogy nemcsak a nyelv, hanem sokkal inkább a szakmai tartalmak játszanak nagy szerepet a kommunikációban. Mivel a terminológia kiemelt szerepet tölt be a szakmai kommunikációban, ezért e folyamattal párhuzamosan a terminológia szerepe is felértékelődött a szaknyelvkutatásban.

A terminológiai kutatásokra ugyancsak termékenyen hatottak a fordítóképzések. A képzések során ugyanis olyan kérdések bukkantak fel, amelyek szükségessé tették Wüster elméletének újragondolását. A fordítási tapasztalatok világossá tették, hogy a szövegben előforduló terminusok az esetek többségében nem tudják felmutatni azokat a követelményeket (mint a pontosság és egyértelműség), amelyeket az általános terminológiatan preskriptív megközelítése célként megfogalmazott. A fordítás során figyelembe kellett venni olyan tényezőket, amelyek nem a nyelvi rendszerhez (*langue*), hanem a nyelvhasználathoz (*parole*) kapcsolódtak, mint például a kontextus, a szinonímia vagy a nyelvhasználat regionális különbségei. Ezt az igényt felismerve jelentek meg a nyolcvanas évek elején a fordításközpontú terminológiai kutatások, amelyek a

terminológiát kontextusban, a szövegben vizsgálták (Gerzymisch-Arbogast 1996). A (szak)fordítóképzésnek helyet adó intézmények így egyben a terminológiai jellegű munkák központjaivá is váltak. Elsődleges céljuk az volt, hogy az adott szakterületen a fordítók számára megfelelő segédeszközöket nyújtsanak.

A fenti folyamatok Magyarországot sem kerülték el. Ugyanakkor – bár már a nyelvújítás idején komoly műszóalkotási munkák folytak – igazán csak a múlt század ötvenes éveiben kezdtek ismét foglalkozni terminológiai kérdésekkel. Ebben nagy szerepe volt Klár Jánosnak és Kovalovszky Miklósnak, akik 1955-ben jelentették meg munkájukat *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései* címmel (Klár–Kovalovszky 1955). A kötetben megfogalmazott gondolatok a szovjet terminológiai iskola eredményeire támaszkodtak, így a hazai kutatásokat is ez az iskola határozta meg. Mivel évtizedeken át ez volt az egyetlen, terminológiával foglalkozó munka, ezért a később megjelenő hazai publikációk is elsősorban erre a műre támaszkodhattak (vö. Fóris 2005). Később, a hetvenes években induló fordítóképzések a többi országhoz hasonlóan Magyarországon is nagy szerepet játszottak Wüster elméletének újragondolásában. A terminológia oktatása mellett számos egyetemen indultak projektek szakszótárak készítésére, már a nyolcvanas években. Így a szakfordítóképzések Magyarországon is nagy részt vállaltak a terminológiai kutatások fellendítésében, az ágazati szakfordítóképzések pedig megmutatták, hogy szükséges és lehetséges a szakemberek és nyelvészek közötti együttműködés. A hazai kutatási eredmények mai terjesztését segíti az a tény, hogy 2008-tól önálló tudományos folyóirata (*Magyar Terminológia*) is van e területnek (Fóris 2009).

A fentiekből jól látható, hogy Wüster elmélete ma is meghatározó a terminológiáról való – hazai és nemzetközi – tudományos gondolkodásban. Elméletével azért érdemes még ma is foglalkoznunk, mert egyes diszciplínák – mint a szaknyelv kutatás és a szaklexikográfia – gyakran változtatás nélkül vették át elméletét, és az elméletet ért bírálatok is erre a tényre vezethetők vissza (Muráth 2010). Ezért az elmélet értékelésekor vagy alkalmazásakor sosem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy Wüster milyen indíttatásból tartotta szükségesnek egy általános terminológiatan kidolgozását. A fentiek is alátámasztják, hogy ő elsősorban a műszaki területek egységesítési, szabványosítási (normatív) igényeinek kívánt megfelelni, ezért az általa kidolgozott elvek és módszerek is e területen voltak alkalmazhatóak. A normatív szemlélet azon-

ban nem nyújthat mindenhol megoldást, így e területekre Wüster elvei sem „importálhatóak” változtatás nélkül. Wüster elmélete tehát a szakmai kommunikáció meghatározott igényeire, egy meghatározott területen nyújtott – elsősorban normatív – választ. Így ha e feltételek változnak, akkor az elmélet is szükségszerű módosításra szorul. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy e megállapítás szoros összefüggésben van a terminológia alapfogalmának, a terminusnak a definíciójával is.

3. Terminológiai alapfogalmak

3.1. Terminológia – terminológiai munka – a terminológia elmélete

Wüster általános terminológiatana nemcsak a terminológia elméleti alapjait teremtette meg, hanem egy önálló fogalmi apparátust is kialakított, amely a többi tudományágtól való elhatárolást is szolgálta. Wüster ugyanakkor számos jelölést kölcsönzött más tudományágakból is. Így a fogalmak közötti kapcsolatok jelölésére a logikából vett át szimbólumokat (Arntz–Picht–Mayer 2004:7). A megnevezés és a fogalom közötti kapcsolatok leírására pedig a nyelvészet megnevezéseit (mint szinonímia, polisztémia) is alkalmazta. A terminológia elméletének későbbi irányzatai – különösen a nyelvészeti irányzatok – több szempontból is kritikával illették e fogalmi apparátust, és új alapfogalmakat, illetve a létező fogalmak számára új megnevezéseket vezettek be. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy a terminológiaelmélet terminológiája ma igen vegyes képet mutat. A kutatók más-más megnevezést használnak a jelenségek leírására, illetve más-más fogalmakat értenek az egyes megnevezéseken. A képet még tarkábbá teszi az a tény, hogy a megnevezések az egyes nyelvek szerint is eltérhetnek. Azt is mondhatnánk, hogy ma e tudományterületet is olyan terminológiai sokszínűség jellemzi, mint amit az egyes szakterületeken a mérnökök tapasztaltak a századfordulón.

Már akkor sincs könnyű dolgunk, ha azt kívánjuk meghatározni, mit is értünk pontosan *terminológián*. Az angol nyelvű szakirodalomban, és különösen a nyelvészeti alapokra épülő irányzatokban (vö. Cabré 1999, 2000, 2003, Temmerman 2000, Sager 1990) ugyanis a *terminology* (terminológia) egyidejűleg három fogalmat is takar: egy adott szakterület terminusainak összességét, ezek összegyűjtésének, leírásának, megjeleníté-

sének eljárásait és módszereit, végül e terminusok tanulmányozásának alapelveit. Röviden: a *terminológia* terminus a terminusok összességére, egy gyakorlati tevékenységre és az ehhez kapcsolódó elméletre is utal. Ezzel szemben a mai német szakirodalom a megnevezésekben is különbséget tesz e három terület között. A *Terminologie* (terminológia) jelentheti egy szakterület terminusainak összességét és a terminológia elméletét is, de Wüster nyomán ez utóbbi jelentésre már a *Terminologielehre* (terminológiatan) is elterjedt. A terminológiával kapcsolatos gyakorlati tevékenységekre pedig összefoglalóan bevett a *Terminologearbeit* (terminológiai munka) megnevezés. Fontos azonban megjegyezni, hogy a gyakorlati tevékenységek leírására mind az angol, mind a német szakirodalomban (és számos további nyelvterületen) egyre elterjedtebb a *terminology management* elnevezés is.

E helyen kell ugyanakkor megjegyeznünk azt is, hogy a terminológia (német: *Terminologie*) szó több jelentéséről már maga Wüster is hosszasan írt. Fentebb már hivatkoztam, 1974-es tanulmányában kifejti, hogy a *Terminologie* szó négy (három fő és egy mellék-) jelentéssel is bír: egyrészt a fogalmak és megnevezések rendszere, azaz egy adott szakterületen a szókincs (*Wortschatz*), másrészt – mellékjelentésként – e terminológia ábrázolása (*Darstellung*), például egy szisztematikus szakszótár készítése, harmadrészt a speciális terminológiatan, azaz egy adott szakterület terminológiájának tanulmányozása (*Spezielle Terminologielehre*), negyedrész pedig azok a nyelvtől és szakterülettől független közös törvényszerűségek, amit ő általános terminológiatannak (*Allgemeine Terminologielehre*) nevezett (Wüster 1974:331). Látható, hogy a fentebb bemutatott angol *terminology* terminus lényegében megegyezik a német *Terminologie* Wüster által felsorolt első három jelentésével. Wüster azonban éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy e „rég” *Terminologie* szó több jelentése zavaró. Ezért kiemeli, hogy az elnevezésekben is különbséget kell tenni a *Terminologie* szó három fő jelentése (szókincs, speciális és általános terminológiatan) között. Ezért javasolja a *speciális* és az *általános terminológiatan* elnevezések bevezetését.

A magyar szakirodalomban használt *terminológia* vagy az angol vagy a német gyakorlatot követi, így nem mondható egységesnek. Találunk példát az angol nyelvű szakirodalom nyelvészeti irányzatának követésére, azaz az angol *terminology* tükörfordítására. Így például Fóris Ágota a *terminológiát* az angolhoz hasonlóan a magyarban is háromjelentésű szóként adja meg. A terminológiát – Bessé és társai (1997 idézi Fóris

2005:33) definícióját némileg módosítva – a következőképp definiálja: (1) a terminusok, fogalmak, azok viszonyának vizsgálata; (2) terminusok gyűjtésére, leírására, bemutatására, valamint osztályozására és képzésére alkalmazott eljárások és módszerek összessége; (3) egy meghatározott tárgykör logikai rendszeréhez illeszkedő rendszerezett terminusok összessége.

Ezzel szemben Rádai-Kovács Éva (2009:25) szerint a gyakorlati tevékenység leírására pontosabb lenne *terminológiai munkáról* vagy *terminológiai tevékenységről* beszélni (ahogy ez a német szakirodalomban is megjelenik). Dolgozatomban magam is ezt az elvet követtem, és a különböző jelentések egyértelmű elhatárolása érdekében a terminusok összességét *terminológiának*, tudományos szintű tanulmányozásukat a *terminológia elméletének*, a gyűjtésükre, leírásukra, megjelenítésükre irányuló gyakorlati tevékenységeket pedig összefoglalóan *terminológiai munkának* neveztem (Fischer 2010a:37). A fentiekre tekintettel a terminológiáról való gondolkodás és a gyakorlati tevékenységek során is célszerű eszünkben tartani azt, hogy a nemzetközi szakirodalom hatására a magyarban is különböző elnevezésekkel találkozhatunk.

3.2. Terminus – fogalom – megnevezés

A szakirodalomban fellelhető terminusdefiníciók áttekintése során hamar feltűnik az is, hogy a definíciók már a terminus – angolul *term*, franciául *terme* és németül *Terminus* – meghatározásában sem egységesek. A definíciók egy része terminusnak kizárólag a fogalom leírására szolgáló nyelvi formát nevezi, míg mások szerint a terminus egy nyelvi jel, azaz a forma és a jelentés egysége. Wüster az előbbi megközelítést követte. Mivel a fogalmat függetlennek tekintette a megnevezéstől, ezért csak a megnevezést (*Benennung*) tekintette terminusnak (*Terminus*). A másik megközelítés, amely tehát a forma és a tartalom egységét tekinti terminusnak (terminus=tartalom+forma) a nyelvészeti megközelítésre jellemző. Ez ugyanis a nyelvi jelből, azaz a jelentés és a forma egységéből indul ki.

Arntz, Picht és Mayer (2004:37) részletes áttekintést adnak arról, hogyan követhető nyomon e két különböző felfogás a német DIN (*Deutsches Institut für Normung*) és a nemzetközi ISO (*International Standards Organisation*) terminológiai szabványaiban. A német DIN 2342 szabvány terminuson (*Terminus*) a megnevezés (*Benennung*) és a fogalom

(*Begriff*) egységét értette. Ezzel szemben az ISO 1087 szabvány terminusnak (*term*) csak a fogalom (*concept*) jelölését (*designation*) tekinti. A két szabvány közötti különbség tehát az volt, hogy az ISO-szabvány terminusnak csak a fogalom jelölését (*term=designation*) tartja, míg a DIN terminuson a megnevezés és a fogalom egységét (*Terminus = Benennung + Begriff*) értette. Ebből az következik, hogy a német *Terminus* és az angol *term* – legalábbis e szabványok definíciója alapján – nem is voltak tekinthetők egymás ekvivalensének, hiszen eltérő fogalmakra utaltak. Az ISO szerinti *terminus* (*term*) ugyanis a német DIN-szabványban csak a terminus megnevezés (*Benennung*) elemének felelt meg (ISO *term* = DIN *Benennung*).

Haszonlóan a terminológiához, a terminusnak a használata a magyar szakirodalomban is igen vegyes képet mutat. A szerzők terminuson hol a fogalom és a megnevezés DIN szerinti egységét értik, hol az ISO-nak megfelelően csak a megnevezést tekintik terminusnak. Mielőtt terminológiai munkába fognánk, fontos tehát tisztázni azt, hogy melyik definíciót követjük. Ez különösen igaz akkor, ha nemzetközi együttműködés keretében kerül sor valamely terminológiai munkára, ahol az egyes nyelvek – még ha a kommunikáció nyelve egy közös nyelv is – hatással vannak a résztvevők gondolkodására. Meg kell tehát határozni azt, hogy terminuson csak a fogalom megnevezését vagy a fogalom és a megnevezés egységét értjük.

A fentiek jól tükrözik azt, hogy már az alapfogalmak elnevezésében is milyen nagy eltérések lehetnek. Mindemellett egyetérthetünk L’Homme (2005) azon megállapításával, mely szerint a tartalom (*contenu*) és a forma (*forme*) mindig jelen van a terminológiáról való gondolkodásban, annak ellenére, hogy e két alkotóelemnek az egyes elmélektől és terminológiai modellektől függően különböző értelmezései és megnevezései lehetnek.

3.3. Mi is az a terminus?

Még ha a fenti kérdéseket sikerül is tisztáznunk, azaz egységes elnevezésekkel dolgozunk, egy terminológiai munka kezdetén hamar beleütközhetünk abba a kérdésbe, hogy mit is tekintünk vagy tekinthetünk egyáltalán terminusnak. E kérdés gyakorlati relevanciája kiemelkedő, hiszen például egy logisztikai terminológiai adatbázis összeállításakor is elengedhetetlen annak meghatározása, hogy mi kerüljön a terminológiai

adatbázisba. Egy túl szűk definíciónak ugyanis súlyos következményei is lehetnek. Temmerman és szerzőtársai arra hívják fel a figyelmet, hogy mivel a terminológiai adatbázisokban általában követelmény a definíció feltüntetése, ezért az orvostudományi terminusok jó része éppen e megközelítés miatt nem kerül be az adatbázisokba (Smith–Ceusters–Temmerman 2005). Ezek a terminusok ugyanis gyakran még nem rendelkeznek pontos definícióval.

Jelen tanulmánynak nem lehet célja egy terminus-definíció megalkotása, sőt – ahogy erre a későbbiekben rámutatok – ez talán nem is szükséges. Az alábbi áttekintés egyrészt a különböző terminus-definíciókat igyekszik összegezni. Másrészt rá kíván világítani arra, hogy a fent elemzett történeti előzmények hogyan függnek össze e különböző megközelítésekkel. Ezzel is alá kívánom támasztani azt, miért fontos a történeti gyökerek ismerete a terminológiával való foglalkozás során.

A terminus-meghatározásokban összességében egy szűkebb és egy tágabb megközelítés figyelhető meg. A szűkebb megközelítés a terminust egy egységesítési folyamat „végtermékének” tekinti, míg a tágabb megközelítés a valós nyelvhasználatból indul ki. A szűkebb megközelítés a terminológiaelmélet kialakulásának gyökereire vezethető vissza. Ekkor ugyanis a szakmai kommunikáció optimalizálása érdekében a szinonímia és a poliszémia kiküszöbölése volt a cél, aminek előzetes feltétele a szakkifejezések pontos definiálása volt. E cél érdekében indultak meg az egységesítési, szabványosítási törekvések, így Wüster terminológiatanában is e cél érdekében fogalmazta meg követelményét a terminusokkal szemben. Az egyértelműség (*Eindeutigkeit*) követelménye szerint egy (vagy több) megnevezés egyetlen fogalmat írhat le – azaz a szinonímia megengedett, a poliszémia azonban nem. Az „egyegyértelműség” (*Eineindeutigkeit*) követelménye ennél még szigorúbb, hiszen sem a poliszémia, sem a szinonímia nem megengedett, azaz egy megnevezés csak egyetlen fogalmat írhat le, és a fogalom is csak egyetlen megnevezéshez kapcsolódhat.

E megközelítésben terminusoknak csak azokat a szakkifejezéseket tekintették, amelyek megfeleltek e követelményeknek. Ez jellemző a szabványok megközelítésére, amelyek a terminusok alkotásával szemben foglalmaznak meg követelményeket. Terminusnak e megközelítésben tehát csak azok a szakkifejezések tekinthetők, amelyek már elérték egyfajta ideális, a követelményeknek megfelelő állapotot. E meghatározásokat jól jellemzi Kis Balázs (2005:84) azon megállapítása, mely sze-

rint a terminusdefiníciók általában azt próbálják leírni, hogy a terminológiának milyennek *kell* lennie, és kevésbé foglalkoznak a megvalósult terminusok szövegbeli jellemzőivel.

A legyakoribb kritika Wüsterrel szemben éppen a fenti követelményrendszerhez kapcsolódik. E kritikák szerint ugyanis Wüster a terminológiatan alapelveit is e célnak rendelte alá. Temmerman (2000:15) egyenesen úgy fogalmaz, hogy a terminológiatan alapelvei lényegében a szabványosítás alapelveivel egyeznek meg. Muráth Judit (2002:82) azonban rámutat arra, hogy maga Wüster is tudatában volt annak, hogy a poliszémia és a szinonímia a szaknyelvben is gyakori jelenségek, azaz az egyértelműség és az „egyegyértelműség” követelménye nem mindig teljesül. Kevésbé ismert, hogy Wüster disszertációjában relativizálja is az „egyegyértelműség” követelményét (amelyet itt abszolút egyértelműségnek nevez), és elegendőnek tartja azt, ha a megnevezések csak a kontextusban egyértelműek. Ez utóbbi követelményt relatív egyértelműségnek nevezi (Wüster 1970:95 idézi Muráth 2002:82).

Bár e kiegészítés – azaz a szinonímia és a poliszémia létezésének elfogadása – valóban figyelembe veszi a tényleges nyelvhasználatot, ez alapvetően nem változtat azon a tényen, hogy Wüster és az őt követő terminológiai irányzatok egy része e jelenségeket a szakmai kommunikáció gátjának tartja. Arntz, Picht és Mayer (2004) munkájukban például problémacsoportként utalnak a szinonímia és a poliszémia jelenségére. Ezt a véleményt a terminológiai irányzatok egy része azonban egyértelműen elveti, és a terminus egy tágabb megközelítését követi. Temmerman (2000) szerint a szakmai kommunikáció hatékonyságát nem feltétlenül az biztosíthatja, ha a terminusok monoszémek és nincsenek szinonimáik. Sőt, a poliszémia és a szinonímia fontos funkciót is betölthet a szakmai kommunikációban. Hasonló véleményen van Cabré (2000:45) is, aki szerint különbséget kell tenni az *in vitro* (konszenzussal elfogadott, szabványosított) és az *in vivo* (spontán, természetes) terminológia között. Ez utóbbit nevezi Cabré a valós nyelvhasználatban megjelenő, kommunikatív terminológiának, amely feltételezi a fogalmi és nyelvi szintű változatosságot, azaz a poliszémiát és szinonímiát.

Sager (1990:58) szerint a terminusok különböző kontextusban fordulhatnak elő, és különböző változatai lehetnek, így nem felel meg a valóságnak az a követelmény, hogy egy megnevezéshez egyetlen fogalom tartozzék és fordítva. A poliszémiát illetően Heltai (1981, 1988, 2010) is azon a véleményen van, hogy annak létezése a terminológiában

is elfogadott tény. Poliszém terminusok jöhetnek létre akkor, ha ugyanazt a terminust más jelentésben kezdik el használni az elméleti és a gyakorlati tudományok, ha a terminust szűkebb vagy tágabb értelemben használják, vagy a különböző tudományos iskolák ugyanazt a terminust eltérően értelmezik.

A tágabb megközelítés a valós nyelvhasználatot is figyelembe veszi. Temmerman (2000:32) hangsúlyozza, hogy a terminusokat a rendszerszint (*langue*) mellett a valós nyelvhasználatban (*parole*) is szükséges vizsgálni. Ez a megállapítás a német szakirodalomban is megjelenik. Gerzymisch-Arbogast (1996) szerint is figyelembe kell venni a rendszerszint (*Systemebene*) mellett a nyelvhasználati szintet (*Verwendungsebene*). Szerinte a terminus-fogalomnak elég rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy leírja egy adott kontextusban a fogalmi átfedéseket, anélkül, hogy le kellene mondani a szakszótárak rendszerszintű információiról (Gerzymisch-Arbogast 1996:4). E tágabb megközelítés szerint a terminusok nem függetleníthetők a kontextustól, nem mindig „egyegyértelműek”, és a szövegben még a pontosan definiált terminus fogalma is változhat. Heltai (2004:35) is hasonlóan fogalmaz. Szavaival élve a „*terminológia nem csupán rendszer, hanem nyelvhasználat is. A használat során a tökéletesen rendezett, szabványosított terminológiákra is hatni kezdenek a természetes nyelvre jellemző lexikai-szemantikai folyamatok*”.

Sőt Ahmad és társai (1994:269) szerint a terminológiai gyűjtemények készítése során a terminus meghatározását a célcsoport is befolyásolja. A szakemberek számára készülő preskriptív, normatív terminológia ugyanis a szakterület dokumentumainak sokkal korlátozottabb körét használja fel, mint a fordítók számára készülő deskriptív terminológia. Ez utóbbi nemcsak a szakember-szakember, hanem a szakember-laikus közötti kommunikációban született szövegeket is felhasználja. Látható, hogy ebben az érvelésben ugyancsak a szűkebb és tágabb megközelítés közötti különbség játszik szerepet.

A szűkebb és a tágabb megközelítés közötti különbséget illetően a fő kérdés tehát az, hogy terminusnak nevezhetünk-e olyan lexikai egységeket is, amelyek még nem felelnek meg a terminusokkal szemben támasztott követelményeknek, azaz a szűkebb terminus-meghatározásnak. Anélkül, hogy válaszolnánk erre a kérdésre, ismét L’Homme (2005:1130) megállapításával érthetünk egyet, aki a különböző terminus-meghatározásokat elemezve arra a következtetésre jut, hogy el kell fogadni, hogy a terminusnak több definíciója létezhet, attól függően,

hogy milyen terminológiai tevékenységről (szótárkészítés, dokumentálás, fordítás) és elméleti keretről (deskriptív vagy preskriptív, onomasziológiai vagy szemasziológiai megközelítésről) van szó. Egy terminológiai munka megkezdése során – egységes terminusdefiníció hiányában – ez a megközelítés adhat támpontot a továbblépésre, amelyhez azonban ismerni kell az egyes definíciók mögötti hátteret.

4. Összegzés

Látható, hogy a terminológiával több célból, más-más irányból és szakterületen kezdtek el foglalkozni, ezért a terminológiaelmélet terminológiája mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban igen változatos képet mutat. Így a terminológiai munkát és általában a terminológiával való foglalkozást nagyban megnehezíti az a tény, hogy a terminológiaelmélet különböző irányzatai még a terminológiával foglalkozó tudományterület elnevezésében sem egységesek.

Az egyes irányzatok – és az általuk használt alapfogalmak – közötti különbség leginkább abban mutatkozik meg, hogy azok hogyan viszonyulnak Eugen Wüster elméletéhez. Wüster valóban korszakalkotónak tekinthető, hiszen először tett kísérletet egy *általános* terminológiátan megteremtésére. A századforduló egy konkrét igényének, a szakmai kommunikáció optimalizálásának kívánt megfelelni, amiben értelemszerűen nagy szerepet játszott a preskriptív megközelítés, azaz a nyelvhasználatba való beavatkozás és a nyelvfejlődés tudatos befolyásolása. Később a szaknyelv kutatás eredményei, majd a fordítóképzésekben szerzett tapasztalatok is rámutattak arra, hogy az elmélet alapelvei módosításra szorulnak. A megfogalmazott kritikák közös vonása az, hogy a terminológiát nemcsak a nyelvi rendszer (*langue*), hanem a nyelvhasználat (a *parole*) szintjén is szükségesnek tartják vizsgálni, és ezért a preskriptív megközelítés mellett deskriptív, az onomasziológiai mellett pedig szemasziológiai megközelítést is javasolnak.

A tanulmányban bemutattam, hogy e két megközelítés húzódik meg a különböző terminus-definíciók mögött is: a századfordulós szabványosítási törekvésekre visszavezethető szűkebb terminus-definíciók csak azokat a lexikai egységeket tekintik terminusnak, amelyek megfelelnek egy adott követelményrendszernek, míg a tágabb megközelítés a valós nyelvhasználatból indul ki. Így magának a terminusnak a meghatá-

rozása sem egységes, és nincs olyan kritérium, amely alapján egyértelműen megállapítható lenne, hogy mit is tekinthetünk terminusnak. Eből az következik, hogy egy konkrét terminológiai tevékenységtől függetlenül más-más terminus-definíciókkal is dolgozhatunk. E sokszínűség mellett ahhoz, hogy mégis egy nyelvet beszéljünk, ismernünk kell a különböző megközelítések mögött meghúzódó elméleteket, történeti előzményeket is. A tanulmány e célhoz kívánt hozzájárulni.

Felhasznált irodalom

- Ahmad, K. et al. 1994. What is a term? The semi-automatic extraction of terms from text. In: Snell-Hornby, M., Pöschhacker, F., Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies: An Interdiscipline*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 267-277.
- Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2004. *Einführung in die Terminologearbeit. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2)*. Hildesheim: Olms.
- Cabré, M. T. 1999. Terminology: theory, methods and applications. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Cabré, M. T. 2000. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. *Terminology* 6 (1). 35-57.
- Cabré, M. T. 2003. Theories of Terminology: Their description, prescription and explanation. *Terminology* 9 (2). 163-199.
- Engel, G., Picht, H. 1999. Der Terminologe – Beruf oder Funktion? In: Hoffmann, L., Kalverkämper, H., Wiegand, H. E. (Hrsg.) *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. (HSK Bd. 14.2)*. Berlin, New York: de Gruyter. 2237-2244.
- Fischer M. 2010a. *A fordító mint terminológus – különös tekintettel az európai uniós kontextusra. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE.
- Fischer M. 2010b. Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51-73.
- Fóris Á. 2005. *Hat terminológia lecke. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1)*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á. 2009. Magyar Terminológia. Egy folyóirat indulása. *Magyar Tudomány* 170 (2). 221-226.
- Galinski, C., Budin, G. (1999). Deskriptive und präskriptive Terminologearbeit. Hoffmann, L., Kalverkämper, H., Wiegand, H. E. (Hrsg.) *Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. (HSK Bd. 14.2)*. Berlin, New York: de Gruyter. 2183-2206.

- Gerzymisch-Arbogast, H. 1996. *Termini im Kontext. Verfahren zur Erschließung und Übersetzung der textspezifischen Bedeutung von fachlichen Ausdrücken*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Heltai P. 1981. Poliszémia a terminológiában. *Magyar Nyelvőr* 105 (4). 451-463.
- Heltai P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1 (1). 32-40.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25-45.
- Heltai P. 2010. Terms in English and Hungarian Specialized Texts. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és Szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: SZIE GTK. 8-28.
- Kis B. 2005. Automatikus terminológiakeresés számítógéppel – kísérlet. *Fordítástudomány* 7 (1). 84-96.
- Klár J., Kovalovszky M. 1955. *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései*. Budapest: MTESZ.
- Kurtán Zs. 2006. Szaknyelv. In: Kiefer F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 932-957.
- L'Homme, M.-C. 2005. Sur la notion de terme. *Meta* 50 (4). 1110-1132.
- Mayer, F., Sandrini, P. 2008. Neue Formen der Fachkommunikation. oder alter Wein in neuen Schläuchen? In: Mayer, F., Schmitz, K.-D. (Hrsg.) *Terminologie und Fachkommunikation. (Akten des Symposions, Mannheim 18.-19. April 2008.)* München/Köln: Deutscher Terminologietag e.V. 17-28.
- Muráth J. 2002. Zweisprachige Fachlexikographie. (*Pécsér Beiträge zur Sprachwissenschaft* 5). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Muráth J. 2005. A terminológiai iskolák. In: Muráth J., Hubainé Oláh Á. (szerk.) *A XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs: PTE KTK. 37-45.
- Muráth J. 2010. Szaknyelv és lexikográfia. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 23-51.
- Rádai-Kovács É. 2009. *Az euroterminus, avagy az európai uniós terminológia jellemzői, különös tekintettel az újlatin nyelvekben megjelenő sajátosságokra*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE.
- Sager, J. C. 1990. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Smith, B., Ceusters, W., Temmerman, R. 2005. Wüsteria. In: Engelbrecht, R. et al. (eds.) *Connecting medical informatics and bio-informatics medical informatics Europe 2005*. Amsterdam: IOS Press. 647-652.
- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive Approach*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.

- Wüster, E. 1970. *Internationale Sprachnormung in der Technik. Besonders in der Elektrotechnik. Die nationale Sprachnormung und ihre Verallgemeinerung*, (Dissertation von 1931). Berlin-Bonn: Bouvier.
- Wüster, E. 1973. Kaleidoskop der Fachsprachen. Geleitwort. In: Drozd, L., Seibicke, W. (Hrsg.) *Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache. Bestandsaufnahme, Theorie, Geschichte*. Wiesbaden: Brandstetter. 8-10.
- Wüster, E. 1974. Die Allgemeine Terminologielehre – ein Grenzgebiet zwischen Sprachwissenschaft, Logik, Ontologie, Informatik und Sachwissenschaften. *Linguistics* 119. 61-106.
- Wüster, E. 1979. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie*. 2 Teile. (Schriftenreihe der Technischen Universität Wien, Bd. 8.) Wien, New York: Springer.

Terminológiai tévhitek

1. Bevezetés

A terminológia oktatása mára a fordítóképzések többségébe beépült, sőt a diákok külön kurzusokban – terminológia vagy terminológia-menedzsment kurzusokban – szerezhetnek ismereteket a terminológia elméleti és gyakorlati kérdéseiről. Azt feltételezhetnénk, hogy e kurzusok tematikájának megtervezése, az alapfogalmak számbavétele, a kapcsolódó szakirodalom összeválogatása egyszerű feladat, hiszen ha van egységes, jól definiált alapfogalmakkal dolgozó tudományterület, akkor a terminológiaelmélet biztosan ilyen. Ez azonban közel sincs így. A terminológiaelmélet szakirodalma igen változatos, a különböző irányzatok, iskolák gyakran egymással ellentmondó alapfogalmakat használnak. Sőt, még az sem mindegy, milyen nyelven olvasunk, hiszen egy-egy nyelv egy adott irányzathoz is kötődhet. Más-más definíciókkal találkozhatunk tehát attól függően, hogy magyar, francia, angol vagy német nyelven olvasunk – még az olyan alapfogalmak tekintetében is, mint a terminus vagy maga a terminológia fogalma (lásd erről részletesen Fischer 2012b).

Mindez azt eredményezi, hogy a terminológiáról való gondolkodást nagyban befolyásolja az, mely elméleti irányzat vagy akár terminológiai iskola munkáit olvassuk, és milyen terminológiai alapfogalmakkal dolgozunk. Mielőtt azt gondolnánk, hogy mindez csak az elmélettel foglalkozó kutatók számára releváns, fontos már előjáróban hangsúlyozni, hogy az elmélet és főként az ehhez kapcsolódó alapfogalmak a gyakorlatra, a terminológiai munkára is kiemelt hatással vannak. A „csak” gyakorlatban dolgozó fordító sem függetlenítheti tehát magát – és ahogy látni fogjuk, nem is tudja – az elmélet, a különböző irányzatok hatásától.

Az alábbiakban öt olyan tévhitet mutatok be, amelyekkel a kutatásaim során, a terminológia és fordítás oktatása, valamint a fordítások lektorálása során gyakran találkozom. Olyan tévhitekről, dilemmákról van szó, amelyek a hallgatókban egy-egy fordítási feladat során megfogalmazódnak, és amelyek profi fordítók munkáiban, konkrét terminusok fordítása – majd azok lektorálása – során vissza-visszatérnek. Jelen

tanulmányban különösen a terminus fogalmához kapcsolódó tévhiteket veszem számba.

2. Első tévhit: terminusról csak akkor beszélhetünk, ha van definíciója

A definiáltság az egyik leggyakoribb kritérium, amely a terminusról való gondolkodásban megjelenik. Ez az első látásra igen egyszerűnek tűnő kritérium azonban több kérdést is felvet. Mit tekinthetünk egyáltalán definíciónak? Lehet a definíció szóbeli is, vagy csak az írott formában megjelenő definíció számít? És segít-e egyáltalán a fordítónak a terminus felismerésében ez a kritérium? Ezeknek a kérdéseknek a fordító számára azért van kiemelt jelentősége, mert számos olyan lexikai egységgel találkozhat a szövegben, amelyet terminusnak *érzékel* ugyan, de nem definiált vagy legalábbis nem írásban definiált (nem fellelhető) egységekről van szó.

A terminus-nem terminus dilemmát és ebben a definíció jelentőségét jól tükrözik a doktori kutatásomhoz készült interjúk, amelyek során uniós terminológusokat kérdeztem a terminológia alapfogalmairól (Fischer 2010a). A terminus fogalmára vonatkozó kérdésekre a válasz ugyanis a következő volt: „*a jogi szövegnél könnyebben meg lehet állapítani, mely lexikai egység terminus, hiszen definiálva van, de egy közgazdasági szövegnél már nem biztos, hogy tudom...*” Látható, hogy a definíció kritériumként jelenik meg a terminus-nem terminus kérdésben. És az is jól látható, hogy önmagában e kritérium nem jelent biztos támpontot egy fordító számára. Ezt támasztják alá olyan példák is, mint uniós contextusban a különböző szövegfajták, úgy mint *position paper*, *vision paper*, *principles paper* (Rádai-Kovács 2009), vagy a biológiában a *fejlődés* és a *növekedés* fogalma (Heltai 2004). Ezeknek nem biztos, hogy pontosan, írott formában felleljük a definícióját – fordítási szempontból mégis terminusnak kell őket tekintenünk. Miért van akkor az, hogy a terminushoz ezt a kritériumot, a definíciót kötjük a leginkább? És miért fontos egyáltalán egy fordítónak tudnia, mi is az a terminus?

Az első kérdésnek történelmi gyökerei vannak, amelyek egyben a terminológiaelmélet kialakulásához is elvezetnek bennünket. E történelmi háttérrel más munkáimban részletesen bemutattam (vö. Fischer 2010b, 2012b), így e helyen most csak azokra a csomópontokra, lehet-

séges üzenetekre hívom fel a figyelmet, amelyek akár órán, egy rövid öt percben is magyarázatul szolgálhatnak a hallgatók számára.

Az egyik fő üzenet az, hogy a terminus-meghatározásoknak egy szűkebb és egy tágabb megközelítése van jelen ma is, mind a terminológiai elméletben, mind a gyakorlati munkákban. A szűkebb megközelítés gyökerei a századfordulóra vezetnek vissza, amikor a szakmai kommunikációt igencsak megnehezítette a poliszémia és a szinonímia jelensége. Ez különösen a műszaki területeken volt jellemző, ahol az ipari fejlődés rendkívül sok új fogalom és megnevezés megjelenését eredményezte, így ezt a jelenséget különösen a mérnökök érzékelték. Egyre nagyobb igény mutatkozott a tudatos beavatkozásra, a nyelvfejllesztésre, megjelentek az első egységesítési törekvések, szabványügyi szervezetek. A nyelvészet ugyanakkor ezidő tájt nem mutatott érdeklődést sem a szaknyelvi szókincsben lezajlott változások, sem a tudatos nyelvfejllesztés kérdései iránt. Így az általános alapelvek kidolgozása sem egy nyelvész, hanem egy tudós-mérnök-vállalkozó, Eugen Wüster nevéhez kötődik. A terminológia alapjait tehát nem a nyelvészeti érdeklődés, hanem a nyelvhasználatba való tudatos beavatkozás igénye teremtette meg, és e tény a mai napig kihat a terminológiáról való gondolkodásra.

Wüster elméletében a fogalmat állította a középpontba. Ennek hátterében az a feltételezés áll, hogy a fogalmak nyelvtől független kognitív egységek, amelyek egyértelműen lehatárolhatóak, és pontosan meghatározhatóak, és egy fogalmi rendszerbe illeszthetőek. Ennek eszköze pedig a definiálás, amely absztrakció révén történik. Először elkülönítik a fogalmak lényeges tulajdonságait a nem lényegiektől, majd a közös egyedi jellemzőket egy általános fogalomba sűrítik (lásd erről részletesen Fóris 2005a:51). A definíció segítségével határozható el a fogalom a többi fogalomtól, és határozható meg helye a fogalmi rendszerben, és a definícióval válik lehetővé az is, hogy a megnevezést hozzárendeljük az adott fogalomhoz (Arntz–Picht–Mayer 2004:59). Ez a folyamat az alapja lényegében bármilyen egységesítési, szabványosítási folyamatnak. A kiindulópont e megközelítésben tehát mindig a pontosan definiálható fogalom.

A fogalmak pontos definiálásának a lehetőségét azonban számos kutató megkérdőjelezi, így ezen irányzatok terminus-meghatározása is sokkal tágabb. Peter Weissenhofer (1995, idézi Temmerman 2000:25) arra mutat rá, hogy az egyes tudományterületeknek különböző igényei lehetnek. Példaként a társadalomtudományokat említi, ahol az egyének-

nek különböző elképzelése lehet a szakterület alapfogalmairól. Temmerman (2000) is vitatja a fogalom (*concept*) definícióját, mert a fogalmak pontos lehatárolása szerint sem mindig lehetséges. Ezért következetesen nem is fogalmakról, hanem értelmi egységekről (*units of understanding*) beszél. Heltai (2004) és Pearson (1998:14) e kérdés mások oldalára világítanak rá: vannak olyan köznyelvi szavak, amelyek pontos definícióval rendelkeznek, így e kritérium alapján ezeket is terminusnak kellene tekintenünk. Kis Balázs (2005:85) pedig megjegyzi, hogy sok terminus a szakmai kommunikációban nem explicit definiálás útján jelenik meg, hanem a szakszövegekben, implicit módon definiálódik.

E kritikák mindegyike egyben arra is rámutat, hogy szűk értelmezésében, a definíció kritériumával, a terminus fogalma egy ideális, a követelményeknek megfelelt állapotot, egy egységesítési, szabványosítási folyamat végtermékét jelöli. E kritérium tehát azt írja le, milyennek *kell* a terminusnak lennie. A fordítási folyamat azonban gyakran megelőzi az egységesítést vagy a fogalom pontos definiálását – ha egyáltalán valaha is sor kerül erre. A fordító tehát a szövegben nem csupán az ideális állapotot elért terminusokkal találkozhat, hanem számos olyan lexikai egységgel, amelyek megérzése szerint terminusok, de a szűk követelményeknek nem felelnek meg. Ez a gondolat fogalmazódik meg az uniós terminológusok egyikének egy következő állításában is (Fischer 2010a): „*ha ránézel egy szövegre, a formai jegyek alapján nem fogod tudni megállapítani, mi az a terminus*”.

Ebből az állításból is jól látható, hogy a fordító nem a formai jegyek, nem külső kritériumok (ez esetben a definiáltság) alapján mondja egy lexikai egységről, hogy terminus vagy sem. A definíció léte vagy nem léte önmagában nem segíti munkáját. Itt tehetjük fel ismét a kérdést, miért van egyáltalán jelentősége annak, hogy terminusnak tekintünk egy lexikai egységet. E kérdésre a választ a fordítói szabadság adja (Fischer 2012a). Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a terminus mindig egy meghatározott fogalmat jelöl, akkor a fordító feladata az, hogy megtalálja azt a célnyelvi megfelelőt, amely ugyanazt (vagy legalábbis hasonló) fogalmat jelöli. Ekkor a fordító szabadságát – azaz a célnyelvi megfelelők közötti választást vagy a célnyelvi megfelelő alkotását – a forrásnyelvi terminus által jelölt fogalom határolja be. A fordító nem választhat bármilyen célnyelvi megfelelőt, és csak korlátok között lehet kreatív. Amikor a fordítók *érzik*, hogy terminussal találkoznak a szövegben, akkor ezt a kötöttséget érzik – és minél profibb a fordító, annál pontos-

sabban és jó helyen érzi. A fordító számára tehát véleményem szerint ez a kritérium, a kötöttség kritériuma jelenti a támpontot. Annak, hogy a terminusnak van-e definíciója vagy sem, a fordító számára nincs jelentősége. A lényeg számára abban van, hogy valamilyen formában (explicit/implicit módon, írásban/szóban) körülhatárolt fogalmat ír le az adott megnevezés, és emiatt a szabadsága a célnyelven kötött.

Ebből a gondolatmenetből az következik, hogy egy adott szövegben bármely lexikai egység terminussá válhat, függetlenül attól, pontosan definiált-e vagy sem, vagy ha definiált, akkor ez explicit vagy implicit, írott vagy szóbeli definíciót jelent-e. Ha ezt a megközelítést követjük, könnyen adhatunk magyarázatot diákjainknak arra is, miért szerepelnek teljes címek az EU hivatalos IATE adatbázisában: bár ezek még csak egy fogalmat sem írnak le, a fordításuk kötött – ezért kerülhettek be az adatbázisba. Ahogyan az egyik uniós terminológus rámutatott (Fischer 2010a): *„gyakorlati szempontból nézve mindent úgy kezelünk, mintha terminus lenne, ami a fordítónak problémát okoz.* A fordító és a gyakorlat számára tehát a tágabb megközelítés jelent támpontot, ez nyújt segítséget a mindennapi feladatok megoldása során. Emellett Temmerman és társai a szűk megközelítés veszélyeire is felhívják a figyelmet (Smith–Ceusters–Temmerman 2005). Mivel a terminológiai adatbázisokban általában követelmény a definíció feltüntetése, ezért az orvostudományi terminusok jó része éppen e megközelítés miatt nem kerül be az adatbázisokba. Az orvosok ugyanis a valóságban (a laborban vagy a kórházban) tapasztalt esetekből indulnak ki, amelyek azonnali definiálása nem mindig lehetséges, miközben már meg kell nevezni őket.

Fontos üzenet a hallgatók és a profi fordítók számára az, hogy mind a szűk, mind a tág megközelítésnek van jogosultsága a terminológia elméletében és gyakorlatában. Egy terminológiai adatbázis összeállításakor fel kell állítanunk azokat a kritériumokat, amelyek alapján a terminusokat kiválasztjuk, majd feltöltjük az adatbázisba (terminológiai adatbázisokról lásd Tamás 2012, 2015). Itt szükségszerűen egy szűkebb megközelítést követünk annál, mint amikor egy szövegben gyűjtjük ki azokat a terminusokat, amelyek a fordítók számára nehézséget jelentenek. (Hacsak nem az adatbázis kifejezetten fordítók számára készül, és mindezen terminusokat tartalmazza). L’Homme (2005:1130) szavaival élve ezért el kell fogadnunk, hogy a terminusnak több meghatározása létezhet, attól függően, milyen terminológiai tevékenységről (szótárkészítés, dokumentálás, fordítás) és elméleti keretről (deskriptív vagy

preskriptív, onomaszológiai vagy szemaszológiai megközelítésről) van szó. Bármelyik tevékenységet is végzünk, tisztában kell lennünk tehát azzal, milyen következményekkel jár egy-egy terminus-meghatározás és az olyan kritériumok alkalmazása, mint a definíció.

3. Második és harmadik tévhit: a terminus nem lehet szinonim és/vagy poliszém

A definiáltság mellett a terminus fogalmához szorosan kapcsolódik két további feltételezés. Az egyik az, hogy a terminus egyetlen fogalmat írhat le, azaz nem lehet poliszém, a másik pedig az, hogy a terminusnak nem lehet szinonimája. Ahogyan az uniós terminológusok egyike felvette (Fischer 2010a): *„beszélhetünk egyáltalán még terminusról, ha van szinonimája?”* Mindkét tévhit gyökerei a századfordulóra, a szakmai kommunikáció akkori problémáira, majd Wüster e problémákra adott válaszára vezethetők vissza. A terminológiaelmélet egyes irányzatai között ma is nagy különbség van abban, hogyan viszonyulnak a szinonímia és a poliszémia jelenségéhez. Az irányzatok egy része – Wüster elméletére támaszkodva – a szakmai kommunikáció gátjának, míg egy másik része fontos, kikerülhetetlen tényezőnek tartja e két jelenséget. E két eltérő gondolkodás mögött a terminus előzőekben ismertetett szűk és tág megközelítése is húzódik, így a továbbiakban is e történelmi gyökerekhez kell visszanyúlnunk.

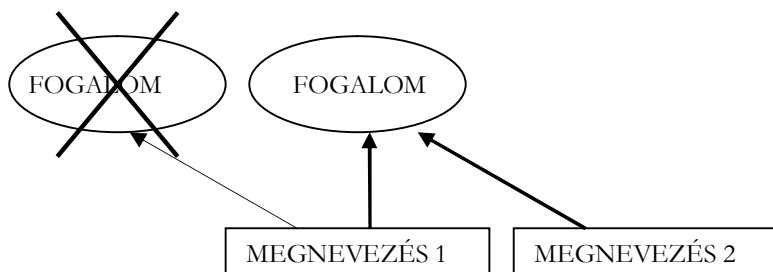
Wüster általános terminológiatana a szinonímia és a poliszémia ki-küszöbölésének elméleti alapját teremtette meg. Mivel az elmélet kidolgozása szorosan összekapcsolódott a szakmai kommunikáció optimalizálásának, az egységesítésnek, a szabványosításnak az igényeivel, ezért Wüster terminológiatanát is a preskriptív megközelítés jellemezte. Ennek szellemében fogalmazta meg Wüster (1974) a terminusok alkotásával szemben támasztott követelményeket: az „egyértelműség” (*Eineindeutigkeit*) és az egyértelműség (*Eindeutigkeit*) követelményét.

Az egyértelműség követelménye azt jelenti, hogy egyetlen megnevezéshez csak egy fogalom rendelhető, miközben ugyanazt a fogalmat ezen kívül még egy másik, vagy akár több megnevezés is leírhatja (Arntz–Picht–Mayer 2004:113). Másképp: a szinonímia megengedett, a poliszémia azonban nem. Az „egyértelmű” kapcsolat ennél is szigorúbb, kettős követelményt tartalmaz. Ekkor az egyértelműség követel-

ménye fordítva is érvényesül, azaz a fogalmat is csak egyetlen megnevezés írhatja le. Másképp: sem a poliszémia, sem a szinonímia nem megengedett. Az ábrák ezt a követelményrendszert írják le.

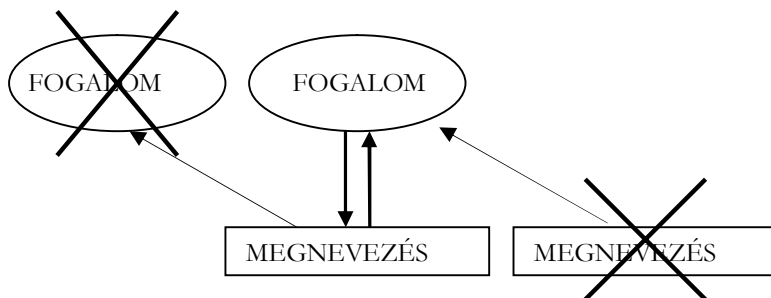
1. ábra.

Az egyértelműség követelménye Wüster (1974) meghatározása alapján

2. ábra

Az „egyegyértelműség” követelménye Wüster (1974) meghatározása alapján

Wüster e két követelményben látta megvalósulni a hatékony szakmai kommunikációt. A későbbi terminológiaelméleti irányzatok azonban más álláspontot képviselnek. Temmerman (2000:15) egyenesen úgy fogalmaz, hogy a terminológiatan alapelvei lényegében a szabványosítás alapelveivel egyeznek meg. Rámutat, hogy a szakmai kommunikáció hatékonyságát nem feltétlenül az biztosíthatja, ha a terminusok monoszémek és nincsenek szinonimáik. Sőt, a poliszémia és a szinoní-

mia fontos funkciót is betölthet a szakmai kommunikációban. Weissenhofer szerint (1995) szerint az egyes tudományterületeknek különböző igényei is lehetnek, és különösen a társadalomtudományokban a szinonímia szükségszerű. Hasonló véleményen van Cabré (2000:45) is, aki szerint különbséget kell tenni az *in vitro* (konszenzussal elfogadott, szabványosított) és az *in vivo* (spontán, természetes) terminológia között. Ez utóbbit nevezi Cabré a valós nyelvhasználatban megjelenő, kommunikatív terminológiának, amely feltételezi a fogalmi és nyelvi szintű változatosságot, azaz a poliszémiát és szinonímiát.

Heltai (2004:34) felhívja a figyelmet arra is, hogy a terminusok jelentős része a terminologizáció révén mindenképpen poliszém. Erre példa az angol *communication*, *regulation*, *decision*, amelyek köznyelvi szavak, de uniós kontextusban jól körülhatárolt fogalmakat, uniós jogi aktusokat írnak le (további példákat lásd Fischer 2012a). Sandrini (1997) is a jogból vett példákkal támasztja alá, hogy egyes területeken a poliszémia szükségszerű jelenség, ahol nem alkalmazható az „egyértelműség” követelménye. A német és az osztrák jogrendszer esetében ez ugyanis azt jelentené, hogy a különböző jogrendszerekhez tartozó fogalmakat különböző megnevezéssel kellene leírni. Erre példa az *Abfindung*, amely a németországi jogrendszerben a munkajoghoz tartozó terminus, míg az osztrák jogrendszerben csak a biztosítási és az öröklési jogban használják (Sandrini 2004:144). Az „egyértelműség” követelménye tehát csak akkor tudna érvényesülni, ha a különböző jogrendszerek egymástól független jogi nyelvet fejlesztenének ki. A megnevezések alkotására szolgáló nyelvi eszközök azonban korlátozottak, főként a köznyelvből merítenek, ez pedig szükségszerűen poliszém terminusokat eredményez.

Ezeket a gondolatokat a különböző szak- és tudományterületek korpuszain végzett vizsgálatok is alátámasztották. Világossá tették, hogy a terminusok nem tudják felmutatni azokat a követelményeket (mint a pontosság és egyértelműség), amelyeket az általános terminológiatan preskriptív megközelítése célként megfogalmazott. Muráth Judit (2002:82) rámutat arra, hogy maga Wüster is tudatában volt annak, hogy a poliszémia és a szinonímia a szaknyelvben is gyakori jelenségek, azaz az egyértelműség és az „egyértelműség” követelménye nem mindig teljesül. Kevésbé ismert, hogy Wüster disszertációjában relativizálja is az „egyértelműség” követelményét (amelyet itt *abszolút egyértelműség*nek nevez), és elegendőnek tartja azt, ha a terminusok csak a kontextusban egyértelműek. Ez utóbbi követelményt *relatív egyértelműség*nek nevezi

(Wüster 1970:95 idézi Muráth 2002:82). Bár e kiegészítés – azaz a szinonímia és a poliszémia létezésének elfogadása – valóban figyelembe veszi a tényleges nyelvhasználatot, ez alapvetően nem változtat azon a tényen, hogy Wüster és az őt követő terminológiai irányzatok egy része e jelenségeket a szakmai kommunikáció gátjának tartja (vö. Arntz–Picht–Mayer, 2004:125). Ennek hatását érezzük ma is, amikor a poliszémia és a szinonímia jelensége kizáró okként jelenik meg a terminusról való gondolkodásban.

E két tévhit erősítésében valószínűleg az is közrejátszik, hogy angol nyelven – a magyarhoz hasonlóan – nehezen adható vissza a német *Eindeutigkeit* (egyértelműség) és *Eineindeutigkeit* („egyegyértelműség”) fogalma közötti különbség. Ezek pontatlan fordítása esetén előfordulhat, hogy egyértelműsége a követelményrendszer egyik, másik vagy mindkét elemét is értik. E fordítási nehézségek magyar vonatkozásait Muráth Judit (2010:52) részletesen is elemzi. Következtetései egyben alátámasztják azt az állítást is, hogy a (pontos) fordításnak a tudományos ismeretek terjesztésében is kiemelt szerepe van, és ez alól a terminológiaelmélet sem jelent kivételt.

A szinonímia és poliszémia tehát két olyan jelenség, amely a fordító számára nem jelenthet kizáró tényezőt a terminusok azonosításában. Egy preskriptív megközelítésben lehet cél a nem szinonim és nem poliszém terminusok kiválasztása. Ekkor azonban ismét követelményekről, és nem a valós nyelvhasználatról beszélünk. A fordító számára a nehézséget éppen a szinonim és poliszém terminusok és az ezekhez kapcsolódó döntési helyzetek jelentik, így ez esetben is a terminus tág megközelítése nyújt támpontot (lásd erről részletesen Fischer 2015).

4. Negyedik tévhit:

minél több a szinonima, annál szebb a szöveg

Az előzőekben láthattuk, hogy tág megközelítésben a terminus definíciója nem zárhatja ki a szinonimák létét. Terminusokról beszélhetünk tehát akkor is, ha párhuzamosan több megnevezés is leírja ugyanazt a fogalmat. Ez az állítás azonban nem szabad, hogy a szinonimák helytelen használatához vezessen, ennek ugyanis hallgatóknál, sőt profi fordítóknál is meg lehet a veszélye. A fordítást oktató és a profi fordítók fordításait lektoráló kollégák bizonyára sokszor tapasztalták már azt a

jelenséget, amikor a félrefordítás és a széttöredezett, követhetetlen szöveg a szinonimák túlzott, helytelen használatából ered. Ennek háttérében az a tévhit áll, hogy a stílusos, szép szöveg érdekében kerülni kell a szóismétlést, így akkor teszünk a szöveggel jót, ha minél több szinonimát használunk. Ez azonban terminusok esetében egyáltalán nincs így!

A fordításközpontú, tág megközelítés szerint a terminusok egyik fontos funkciója ugyanis az is, hogy megteremtsék a szövegen belüli, sőt a szövegek közötti kohéziót. A terminusok felelnek a gondolatmenet egységéért, a szövegen belül felállított fogalmi rendszer közvetítéséért. Ez a funkció gyakran az adott szövegen is túlmutat, mint ahogyan az európai uniós kontextusban, ahol a szövegek nem függetleníthetők egymástól, egymásra épülnek. Nem véletlen, hogy Tanja Collet (2004) szerint a terminus definíciójának magában kell foglalnia azokat a lexikai egységeket is, amelyek a szöveg kohéziójáért felelnek. Ezek pedig olyan köznyelvi szavak is lehetnek, amelyek a szövegben egy jól körülhatárolt fogalomra utalnak, de ez nem explicit, hanem implicit módon történik. A fordító számára ezek felismerése ezért különösen nehéz.

Erre a jelenségre több példát hoztam korábbi írásaiban (vö. Fischer 2012). Ezek közül a *complementarity* szót emelem ki, mert ez a fordító számára két csapdát is rejt. Egyrészt ez a szó a szövegek egy részében lehet egyszerű köznyelvi szó, amelynek fordítása során nincs a fordító keze megkötve. A szövegek egy másik részében azonban – mint ahogyan ebben a konkrét példában is – ez a szó terminusként viselkedik, mert egy jól körülhatárolt fogalmat ír le. A fordító szabadsága tehát a fordítás során kötötté válik. Másrészt a csapda abban is rejlik, hogy e szó fordítását körülírással és tükörfordítással is meg lehet oldani. Tökéletes megoldás lehet a *batások összeadódása*, az *egymást erősítő jelenségek* és a *komplementaritás* magyar megfelelői is.

A példában a hallgató az első két magyar megfelelőt használta felváltva, ami azt eredményezte, hogy sérült a szöveg kohéziója. Míg az eredeti angol szövegben egyértelmű volt, hogy az egyik bekezdés a másik alátámasztására szolgál – éppen e terminus révén –, addig a magyar szövegben ez nem történt meg, hiszen úgy tűnt, két külön fogalomra utal a két magyar megnevezés. Ezzel elveszett ennek a szövegrészletnek a lényege. A kérdés itt tehát nem az, melyik magyar megfelelőt kell használni, hanem az, hogy ha egyet kiválaszt a fordító, azt utána következetesen végig kell vinni a szövegen. Ha nyelvtanilag nehéz megoldani, hogy ugyanaz a célnyelvi megnevezés köszönjön vissza, akkor ebben a

szövegben tökéletes megoldást lett volna az is, ha zárójelben, mindkét magyar körülírás mögé beszurjuk a *komplementaritás* (vagy akár az eredeti angol *complementary*) szót. Ez esetben ez a beszurás teremti meg az összefüggést a szöveg bekezdései között.

A fordítónak fel kell tehát tudnia ismernie azt, hogy míg az egyik szövegben ugyanannak a lexikai egységnek a fordítása kötetlen (nem terminus), addig egy másik szövegben már kötött lehet (terminusként viselkedik). Ez a tény azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a terminusnak több célnyelvi megfelelője lehet – ahogyan az előzőekben láttuk, a terminus ettől még terminus marad. A szinonimák használata *egyszerű* szövegben vagy egymással összefüggő szövegekben lehet veszélyes. A következtetlen fordítás ugyanis a szöveg érthetőségét, kohézióját is befolyásolhatja. Tapasztalatom az, hogy a hallgatók e példák bemutatását követően is hajlamosak azt a kérdést feltenni, hogy „akkor melyik célnyelvi megfelelő a helyes?”. Nehezen tudják elfogadni, hogy a hangsúly nem azon van, melyik az egyetlen jó megoldás, hanem azon, hogy egy megoldást kell következetesen végigvinni a szövegben. Ez a jelenség átvezet minket az ötödik tévhitre.

5. Ötödik tévhit: egyetlen célnyelvi megfelelő a helyes

A fordítás oktatása során gyakran találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy a hallgatók *egyetlen* jó megoldás megtalálására törekednek, és elveszve érzik magukat akkor, ha több célnyelvi megfelelőt is találnak a forrásnyelvi terminusra. Ekkor olyan döntés elé kerülnek, amelyet önállóan nem tudnak, vagy nem mernek megoldani. Ekkor szolgálhatnak támpontként a terminológiaelméleti ismeretek, a hallgatók itt értik meg sokszor igazán, miért is van szükség az elméletre a gyakorlatban is.

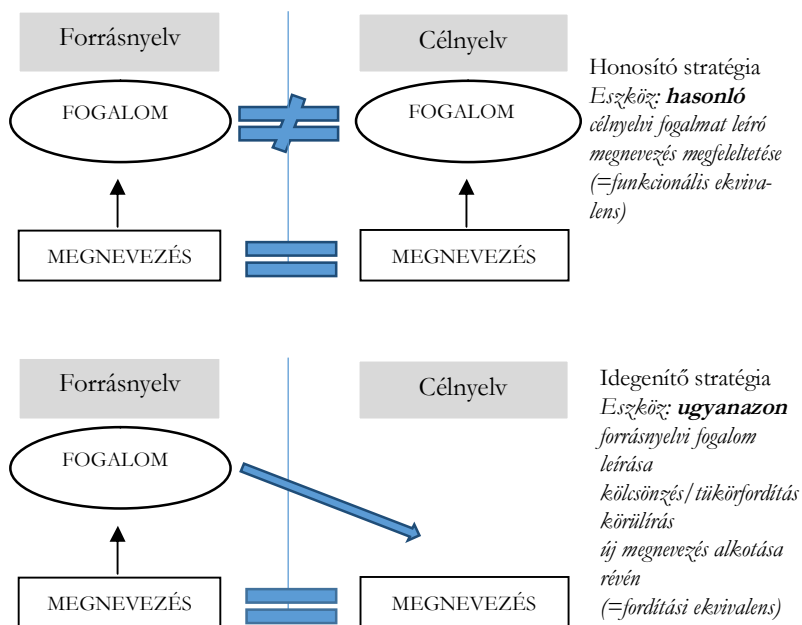
A több jó megoldás mögött ugyanis többféle jelenség húzódik meg, amelyek más-más megoldást igényelnek. Egyrészt vannak olyan helyzetek, amikor valóban több szinonima közötti választásról van szó. Ez abból az egyszerű tényből adódik, hogy a nyelv folyamatos használatban van, így – tudatos beavatkozás hiányában – több megnevezés is leírhatja ugyanazt a fogalmat. Ahogyan korábban láthattuk, a szakmai kommunikációban ugyanolyan jellemző a szinonimák használata, mint a köznyelvben. Fontos hangsúlyozni, hogy itt olyan esetekről beszélünk, amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom között teljes az ekvivalen-

cia, és fogalmi szinten a döntés valóban „csak” a szinonim ekvivalensek közötti választást jelenti. A fordítónak ekkor a célközönséget, a kontextust, a regiszttert figyelembe véve kell döntenie arról, mely célnyelvi szinonimát illeszti a szövegbe.

Vannak azonban olyan helyzetek, amikor a döntés csak látszólag jelent szinonimák közötti döntést. Valójában nem szinonimákról, hanem különböző funkciót betöltő célnyelvi megfelelőkről van szó. Ez akkor fordulhat elő, ha a forrásnyelvi és a célnyelvi fogalom között csak részleges ekvivalencia van. Erre találunk példát a természettudományokhoz kötődő területeken (vö. Schmitt 1994, Czékman 2008). De a jelenség még jellemzőbb a társadalomtudományokra, a jog által szabályozott területekre, így magához a jogrendszerhez, az oktatási, gazdasági rendszerhez kapcsolódó fogalmakra. Gondoljunk csak arra, milyen nehézséget okoz lefordítani a gazdasági társaságokat két nyelv viszonylatában, különösen akkor, ha e két nyelv két különböző jogrendszert is leír. Másképp: a német *GmbH* fordítása könnyen megfeleltethető a magyar *kft*-nek, ez azonban már kevésbé mondható el az angol *ltd* társasági formáról (Fischer 2012a).

Részleges ekvivalencia esetén a fordító nem csak több célnyelvi megfelelő, hanem két stratégia közötti választás előtt is áll (erről lásd részletesen Fischer 2017). Ha úgy dönt, hogy a két fogalmi rendszer közötti hasonlóságot hangsúlyozza, akkor honosító stratégiát követ, ha pedig a különbséget emeli ki, akkor az idegenítő stratégiát alkalmazza. Az első esetben, tehát a honosítás során a fordító egy olyan célnyelvi megfelelőt (funkcionális ekvivalenst) választ, amelyhez már kapcsolódik egy célnyelvi fogalom – egy olyan fogalom, amely ugyan nem ekvivalens a forrásnyelvivel, de *hasznos* hozzá. Ezzel szemben az idegenítő stratégia során egy olyan célnyelvi megfelelőt (fordítási ekvivalenst) választ, amely mindössze *leírja* a célnyelvben a forrásnyelvi fogalmat (kölcsonzéssel/tükörfordítással, körülírással vagy egy új megnevezés alkotásával). Gerzymisch-Arbogast (1999:11) szavaival élve a kérdés az, hogy a célnyelvi rendszert (funkcionális ekvivalens) vagy a forrásnyelvi rendszert (fordítási ekvivalens) akarjuk-e megjeleníteni a célnyelvi szövegben. Ez utóbbi megoldás sokszor idegen is lehet a célnyelvi olvasó számára, de éppen ez a cél. Azt kell, hogy éreztesse a célnyelvi olvasóban, hogy a hazai kontextustól eltérő, idegen fogalomról van szó. A két stratégiát az alábbi ábrákon szemléltetem.

3. ábra
A honosítás és idegenítés stratégiája

Nem véletlen, hogy a jogi fordítások mutattak rá először arra, hogy a honosító stratégiának veszélyei is lehetnek. Ha ugyanis a forrás- és a célnyelvi fogalom különbözik, akkor a honosító stratégia a hasonlóság hamis látszatát kelti a célnyelvi olvasóban, és így félrevezető is lehet. E ténynek pedig egy szerződés esetén különösen nagy jelentősége lehet. Gondoljunk arra, hogy az angol *solicitor* és *barrister* milyen problémát okoz a fordításban. Egy regény esetében követhetünk honosító stratégiát, és mindkét terminus magyar megfelelőjeként használhatjuk az *ügyvéd* szót. Egy jogi szakszövegben azonban ezt már valószínűleg nem tehetjük meg. Ott zárójelben vagy körülírással, azaz az idegenítő stratégia alkalmazásával kell jeleznünk, hogy az angolszász felépítés eltér a magyartól. Erre azért is fontos felhívni a figyelmet, mert ahogyan Biel (2008) rámutat, a fordításelméletben általában a honosító fordítási stratégiát tartják követendőnek, különösen a szakszövegek fordításában, amit a szkoposzelmélet is felerősített.

A fordítók számára további nehézséget jelent, hogy gyakran a segédeszközök is szinonimaként tüntetik fel a funkcionális és fordítási ekvivalenseket, és ezzel összemoszák a kétféle stratégiát (Muráth 2002, 2006, 2007, Fóris 2005b, 2006, Rossenbeck 1994, Šarčević, 1990, 1997). A fordító így abban a tévhitben él, hogy megtalálta a forrásnyelvi terminus (több) magyar megfelelőjét, és a feladat mindössze az, hogy ezek közül bármelyiket tetszőlegesen beillessze a szövegbe. A kulcsszó azonban itt is a következetesség: egy adott szövegen belül a fordítónak figyelnie kell arra, hogy következetesen csak funkcionális vagy csak fordítási ekvivalenseket, azaz honosító vagy idegenítő stratégiát használjon.

6. Összegzés

A terminológiai tévhitek többsége a különböző irányzatok eltérő megközelítéséből adódik. A terminológiai gondolkodásban ma is él egy szűkebb és egy tágabb megközelítés, aminek történelmi gyökerei vannak. A szűk megközelítést a szakmai kommunikáció egységesítéséből fakadó előíró szemlélet jellemzi, míg a tág megközelítés a valós nyelvhasználatból indul ki. A fordítók számára ez utóbbi jelent támpontot, hiszen a fordítás során nem csak a szűk megközelítés követelményeinek megfelelő (pontosan definiált, egyértelmű) terminusokkal találkozhatnak. A szövegben előforduló lexikai egységek bármelyike lehet számukra terminus, ha azok egy olyan fogalmat írnak le – függetlenül ennek írott/szóbeli, implicit/explicit formájától –, amelynek fordítása kötött a célnyelven. Értelmezésben e fordításközpontú megközelítésben a kötöttség, a fordítói szabadság korlátja a fő kritérium. Mindemellett a fordítók terminológiáról való gondolkodását ma is gyakran a szűk megközelítés követelményrendszere határozza meg, és ez a helyett, hogy segítené, gátolja őket egy adott szöveg terminológiai problémáinak megoldásában.

A tanulmányban öt tévhit köré csoportosítva mutattam be a jelenséget. A jelenség mögött meghúzódó okok ismerete a fordítók és oktatók számára egyaránt releváns. A fordítók feloldhatják azt a feszültséget, hogy rendelkeznek bizonyos elméleti ismeretekkel, amelyeknek azonban a fordítási tapasztalat ellentmond. Emellett tudatosabbá válhat tevékenységük, és ez megoldásaik megvédésében is segítséget nyújthat. Éppen ezek az ismeretek és készségek azok, amelyek a terminológiát önál-

ló kompetenciává is teszik (Fischer 2017). Az oktatók választ tudnak adni az órán felmerülő dilemmákra, az egymásnak gyakran ellentmondó elméleteket pedig megfelelő helyükön tudják kezelni. A fogalom közép-pontba helyezésével Wüster valóban újat alkotott, hiszen ezzel vált lehetővé a szakmai tartalmak (a fogalmi szint) és e tartalmak kommunikálására használt nyelvi eszközök (a megnevezések szintje) feltárása és ábrázolása. A klasszikus terminológiatan alapelvei azonban egy adott cél, az egységesítés érdekében születtek, ezért ezek nem adaptálhatók változatlanul más célokra, így a fordításban felmerülő terminológiai kérdések magyarázatára sem. Ehhez a tanulmányban is követett fordításközpontú terminológiaelméletre van szükség.

Felhasznált irodalom

- Arntz, R., Picht, H., Mayer, F. 2004. *Einführung in die Terminologearbeit. (Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2)*. Hildesheim: Olms.
- Biel, L. 2008. Legal terminology in translation practice: dictionaries, googling or discussion forums? *Skase Journal of Translation and Interpretation* 3 (1). 22–39.
- Cabré, M. T. 2000. Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. *Terminology* 6 (1). 35–57.
- Collet, T. 2004. Esquisse d’une nouvelle microstructure de dictionnaire spécialisé reflétant la variation en discours du terme syntagmatique. *Meta* 44 (2). 247–264.
- Czékmán O. 2008. Matematikai terminusok német-magyar kontrasztív vizsgálata. *Magyar Terminológia* 1 (2). 217–243.
- Fischer M. 2010a. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra. Doktori értekezés.* Budapest: ELTE BTK.
- Fischer M. 2010b. Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–73.
- Fischer M. 2012a. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológiaelméleti alapkérdések a fordításban. *Fordítástudomány* 14 (2). 5–30.
- Fischer M. 2012b. Mielőtt terminológiai munkába kezdenénk. In: Illésné Kovács M., Kegyesné Szekeres E., Kriston R. (szerk.) *Logisztika, szaknyelv és szaknyelvtanítás*. Miskolc: Miskolci Egyetem. 185–197.
- Fischer M. 2017. Kompetenciafejlesztés a szakfordítóképzésben – örök dilemmák, régi-új módszerek és a terminológiai kompetencia. In: Kóbor M.,

- Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Kontraszt: Pécs. 17–49.
- Fóris Á. 2005a. *Hat terminológia lecke. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1)*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Á. 2005b. A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 7 (2). 41–53.
- Fóris Á. 2006. A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya. *Magyar Nyelvőr* 130 (1). 49–59.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1999. Fach-Text-Übersetzen. In: Buhl, S., Gerzymisch-Arbogast, H. (Hrsg.) *Fach-Text-Übersetzen: Theorie-Praxis-Didaktik: mit ausgewählten Beiträgen des Saarbrücker Symposiums 1996*. St. Ingbert: RöhrigUniversitätsverlag. 3–21.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Kis B. 2005. Automatikus terminológia-keresés számítógéppel – kísérlet. *Fordítástudomány* 7 (1). 84–96.
- L’Homme, M.-C. 2005. Sur la notion de terme. *Meta* 50 (4). 1110–1132.
- Muráth J. 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie. (Pécser Beiträge zur Sprachwissenschaft 5)*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Muráth J. 2006. *Szakfordítás és segédeszközök. Válogatott tanulmányok a szakfordítás, a kontrasztív lexicológia, a lexikográfia és a terminológia témaköréből. (Folia linguae et communicationis 1)*. Pécs: PTE KTK.
- Muráth J. 2007. Szakszótárak előkészítő munkálatai. In: Magay T. (szerk.) *Félmúlt és közjövő. (Lexikográfiai füzetek 3)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 155–170.
- Muráth J. 2010. Translation-oriented terminology work in Hungary. In: Thelen, M., Steurs, F. (eds.) *Terminology in Everyday Life*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 47–61.
- Pearson, J. 1998. *Terms in Context*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Rádai-Kovács É. 2009. *Az euroterminus, avagy az európai uniós terminológia jellemzői, különös tekintettel az újlatin nyelvekben megjelenő sajátosságokra. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE.
- Rossenbeck, K. 1994. Enzyklopädische Information im zweisprachigen Fachwörterbuch. In: Schaefer, B., Bergenholtz, H. (Hrsg.) *Fachlexikographie: Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern. (Forum für Fachsprachen-Forschung. 23)* Tübingen: Narr. 133–160.
- Sandrini, P. 1997. Terminographie und Textographie. Parallelen und Synergien In: Holzer, P., Feyrer, C. (Hrsg.) *Text, Sprache, Kultur. Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Übersetzer- und Dolmetscherausbildung der Universität Innsbruck*. Wien: Lang. 185–201.

- Sandrini, P. 2004. Transnationale interlinguale Rechtskommunikation: Translation als Wissenstransfer, In: Burr, I., Christensen, R., Müller, F. (Hrsg.) *Rechtssprache Europas. Reflexion der Praxis von Sprache und Mehrsprachigkeit im supranationalen Recht. (Schriften zur Rechtstheorie, Heft 224)*. Berlin: Duncker & Humblot. 139–156.
- Šarčević, S. 1990. Terminological Incongruency in legal dictionaries for translation. In: *Budalex Proceedings*. 439–446.
- Šarčević, S. 1997. *New Approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International.
- Schmitt, A. P. 1994. Die 'Eindeutigkeit' von Fachtexten: Bemerkungen zu einer Fiktion. In: Snell-Hornby, M. (Hrsg.) *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen-Basel: Francke Verlag. 252–283.
- Smith, B., Ceusters, W., Temmerman, R. 2005. Wüsteria. In: Engelbrecht, R. et al. (eds.) *Connecting medical informatics and bio-informatics medical informatics Europe 2005*. Amsterdam: IOS Press. 647–652.
- Tamás D. 2012. Legyünk kreatívak: milyen is az igazi terminológiai adatbázis? *Fordítástudomány* 14 (1). 5–20.
- Tamás D. 2015. Az SAPterm terminológiai adatbázis vizsgálata, In: Károly, K., Fóris, Á. (szerk.) *A fordítás titkos ösvényein: Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére II*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 211–230.
- Temmerman, R. 2000. *Towards New Ways of Terminology Description – The Sociocognitive-Approach*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Weissenhofer, P. 1995. *Conceptology in Terminology Theory, Semantics and Word Formation*. Vienna: Termnet.
- Wüster, E. 1974. Die Allgemeine Terminologielehre – ein Grenzgebiet zwischen Sprachwissenschaft, Logik, Ontologie, Informatik und Sachwissenschaften. *Linguistics* 119. 61–106.
- Wüster, E. 1970. *Internationale Sprachnormung in der Technik. Besonders in der Elektrotechnik. Die nationale Sprachnormung und ihre Verallgemeinerung*. (Dissertation von 1931). Berlin-Bonn: Bouvier.
- Zauberga, I. 2005. Handling Terminology in Translation. In: Fóris, Á., Károly, K. (eds.) *New Trends in Translation Studies. (In Honour of Kinga Klaudy)*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 107–117.

Fischer Márta jogi szakokleveles közgazdászként és szakfordítóként (PTE), többéves közigazgatási tapasztalatot és EU-tanulmányokat (College of Europe) követően került a felsőoktatás és kutatás világába. Doktori fokozatát (PhD) az uniós fordítások és terminológia témájában szerezte (ELTE). Angol és német nyelven oktat uniós, jogi, gazdasági ismereteket, szakfordítást és terminológiát (BME). Emellett fordít, lektorál, és képzéseket tart gyakorló fordítók, terminológusok, szakemberek számára.

A terminológia és a fordítás a gyakorlatban évszázadok óta szorosan összekapcsolódik, ám a két tudományterület csak a hetvenes évektől mutatott egymás iránt érdeklődést. Ebben kulcsszerepe volt a fordítóképzéseknek, amelyek megeremttették a fordításközpontú terminológiaelmélet alapjait. Az ez irányú hazai kutatások is e képzések talaján indultak meg – ahogyan e kötet is valós fordítás(oktatás)i tapasztalatokból merít, és e munkák sorába illeszkedik.

A kötet rendszerezi és példákkal magyarázza a terminológiaelmélet fordítás kontextusában használt alapfogalmait, miközben az oktatói és fordítói gyakorlatban is hasznosítható segítséget is nyújt. Teszi ezt olyan szempontok bevonásával, mint a piac, a fordítói szabadság és a szövegkohézió, továbbá – a terminus fordításközpontú meghatározásához kapcsolódóan – egy új megközelítés, a „kötöttség” fogalmának bevezetésével.

A kötet egészen végigvonul az a gondolat, hogy a terminológia fordítása túlmutat egy-egy szakszó célnyelvi megfeleltetésén. Döntési helyzetekről, stratégiák közötti választásról van szó, ami a szerző érvelésében egy önálló, terminológiai kompetenciát feltételez. Ebben mutatkozik meg leginkább az, hogy a fordító egyszerre nyelvész, szakember és terminológus. A kötet tanulmányait így nem csak e terület kutatói, de a gyakorló fordítók, terminológusok és további szakterületek képviselői is haszonnal forgathatják.

2500 Ft

